

EX TEMPORE

EX TEMPORE - VERLEDEN TIJDSCHRIFT, NIJMEGEN

Ex Tempore

Hoofredacteur:

Christoph van den Belt
ad interim

Redactie:

Maartje A.B.
Christoph van den Belt
Dana van Beurden
Liesbeth Claes
Wouter Egelmeers
Martijn Eickhoff
Renée van Haperen
Robin Hoeks
Wim de Jong
Jan Kuijs
Lauren Lauret
Suzanne de Lijser
Laura Piek
Joost Rosendaal
Robin Satter
Lennert Savenije
Youri Verrijt

Eindredactie:

Wouter Egelmeers
Youri Verrijt

Lay-out:

Maartje A.B.
Renée van Haperen
Laura Piek

Druk:

Publisher Partners

Jaargang 32 (2013), afl. 1

ISSN 1566-1717

Ex Tempore verschijnt driemaal per jaargang.

Ex Tempore wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de RU, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:

Ex Tempore, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen,
tel. 024 3612832, fax 024 3612807.
etvt@student.ru.nl
<http://www.ru.nl/extempore/>

Verenigingsbestuur:

Dr. J.G.M.M. Rosendaal (voorzitter), W.A.M. Egelmeers (secretaris), dr. J.A.E. Kuijs (penningmeester), C. van den Belt (PR).

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. R.A.M. Aerts, Mw. prof. dr. C.M.G. Berkvens-Stevelinck, prof. dr. L. de Blois, prof. dr. Th.L.M. Engelen, prof. dr. O.J. Hekster, prof. dr. J. Kok, Mw. prof. dr. M.E. Monteiro, Mw. prof. dr. I.J.A. Nijenhuis, prof. dr. P.G.J.M. Raedts, prof. dr. P.J.A.N. Rietbergen, prof. dr. P. Stephenson, Mw. prof. dr. T.H.G. Verhoeven.

Auteursaanwijzingen en archief (1999-2012) zijn te vinden op onze website.

Prijs van losse nummers: € 7,50. Verkrijgbaar op het secretariaat van Geschiedenis.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2013: € 17,50 voor studenten; € 22,50 voor overigen. Abonnement volgende jaargang opzeggen vóór 1 november. Een abonnement kan niet tussentijds worden stopgezet.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op giro-rekening 8169332 t.n.v. Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

© Ex Tempore, Nijmegen 2013

Inhoud

Redactioneel

Artikelen:

Remco Ensel

Buigen of barsten

De rituele macht van de Marokkaanse Monarchie 5

Wilfried Uitterhoeve

1813: De Prins van Oranje wikt en weegt omtrent een koningschap 16

Jasper Uiterwaal

Sprookjes en realiteit

Inhuldigingen in de negentiende eeuw 21

Bart Verheijen

‘Weldra, Oranje Boven!’

Hopen op de terugkeer van de prins van Oranje tijdens het laatste jaar van de Napoleontische bezetting 36

Jean-Paul de Jonge

Natievorming in de 19e eeuw

De Zuidelijke Nederlanden en het Rijnland 48

Vaste rubrieken:

Interview met Paul Stephenson 58

Leermeesters in de geschiedenis

door Joost Rosendaal 64

Boeken Top 5

door Evelien Walhout 66

Alumnus Baptist Bouwman

De (her)ontdekking van de geschiedenis 69

Uit de Ivoren Toren 72

Recensies 74

De Geschiedenis meester 78

Redactioneel

Remco Ensels (1965) is universitair docent geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij studeerde antropologie (1990) en geschiedenis (1992) aan de Universiteit van Amsterdam. In 1998 volgde een promotie in de sociale wetenschappen.

Buigen of barsten

De rituele macht van de Marokkaanse Monarchie

‘The extraordinary has not gone out of modern politics’

Clifford Geertz

Een bananenrepubliek vermomd als monarchie. Soms lijken Marokko en Nederland wel wat op elkaar. ‘Aantal Kamerleden weigert eed aan Willem-Alexander’ kopte het AD in de aanloop naar de kroning van de nieuwe koning: ‘Iedereen moet zelf die afweging maken. Maar voor mijzelf geldt, dat ik al een eed heb afgelegd als Kamerlid. Als republikein heb ik niet de behoefte dat op 30 april te doen.’¹ Op het Place Trocadero in Parijs speelde zich op 2 september 2009 een soortgelijk protest af. Ditmaal waren het gewone burgers, vijftig in getal, die demonstreerden tegen een jaarlijks ritueel, *bay’a* genaamd, waarin een stoet aan functionarissen van de Marokkaanse overheid in het openbaar trouw zweert aan de koning. Volgens de demonstranten van Marokkaanse origine was de geritualiseerde loyaliteitsverklaring niet meer van deze tijd omdat het onderwerping en onderschikking institutionaliseert en daarmee strijdig is met moderne principes van vrijheid en menselijke waardigheid. Een paar jaar later zetten actievoerders een ander vermeend archaïsch ritueel op de agenda: het begroeten van de koning door middel van een buiging en het kussen (de *baise-main*) van zijn hand.

Beide ritualisering van het koninklijk contact zijn voorbeelden van de manier waarop in een politiek bestel de macht van de koning is ingebed in rituelen en symbolische verwijzingen naar zijn status *hors catégorie*. Het protest in

¹ ‘Aantal kamerleden weigert eed aan Willem-Alexander’, *Algemeen Dagblad* 15 februari 2013. Het citaat is van SP-kamerlid Sadet Karabulut. Ook de nieuwe *honorific* ‘koningin’ voor prinses Maxima is een voorbeeld van een betwist detail dat grote betekenis kan krijgen in de positie en de status van het koningshuis.

Parijs kan geduid worden als het drijven van de spot met het soort *invented traditions* die ieder koningshuis omgeven. Ook sluit het aan bij de kritiek die voortkomt uit de teleurstelling over het gebrek aan fundamentele veranderingen na de troonsbestijging van Mohammed VI in 1999. Wellicht ook werden in de protesten verderstrekkende noties geproblematiseerd. Hier zal ik ingaan op de vraag of uit de protesten verzet sprak tegen denkbeelden over hiërarchie en onderwerping die de politiek organiseren.

Het instituut van de monarchie kan opgevat worden als een vermenging van oude vormen en nieuwe functies. Ook in Marokko kan ondanks de archaïserende *inventions of tradition* die het ambt omkleden, worden beargumenteerd dat de monarchie niet zo oud is als wordt uitgedragen. Marokko was eeuwenlang een sultanaat. In de tijd van het Franse Protectoraat (1912-1956) werd de fictie van de sultan als staatshoofd gehandhaafd. In 1956 werd het land een monarchie met erfopvolging langs de mannelijke lijn. Het land is nu toe aan de derde koning: van Mohammed V, Hassan II naar Mohammed VI. Voor de monarchie waren ook leden van dynastieën aan het bewind, maar ten eerste was er geen primogenituur vastgelegd en ten tweede was er sprake van een adviescommissie die de opvolging begeleidde. De gesacraliseerde politieke macht die vooral koning Hassan II zich aanmat vanaf 1961, was ongekend in de geschiedenis van Marokko.

Hier zal ik ingaan op de instrumenten om anciënniteit, continuïteit en legitimiteit te bewerkstelligen. Ik concentreer mij op de inzet van een ritueel repertoire om de vorst te representeren als de hoeder en de patriarch van de natie. Overheersing en onderschikking zijn hierin de kernbegrippen. In de aandacht voor het – symbolisch – geweld van de Marokkaanse vorst ben ik beïnvloed door de studies van Geertz, Combs-Schilling, Hammoudi, Bourqia en Tozy naar de Marokkaanse politieke cultuur.² Het sluit tevens aan bij mijn onderzoek naar de *homo hierarchicus*, het verband tussen *saint* en *servant*, in de Marokkaanse samenleving.³

De kwestie die hier centraal staat, gaat over het functioneren van de monarchie en raakt aan de manier waarop een vorst zich staande houdt in de moderne tijd. Het is de vraag die Lisa Wedeen stelde in een studie, waarop ik hier-

² Clifford Geertz, 'Centers, Kings, and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power'. In: Clifford Geertz, *Local Knowledge. Further essays in interpretive anthropology* (Londen 1983) 121-146; M.E. Combs-Schilling, *Sacred Performances. Islam, Sexuality, and Sacrifice* (New York 1989); Abdellah Hammoudi, *Master and disciple. The cultural foundations of Moroccan authoritarianism* (Chicago, Londen 1997); Rahma Bourqia, 'The cultural legacy of power in Morocco'. In Rahma Bourqia & Susan Gilson Miller (eds.) *In the shadow of the sultan. Culture, power, and politics in Morocco* (Cambridge MA 1999) 243-258 en Mohammed Tozy, *Monarchie et islam politique au Maroc* (Parijs 1999).

³ Remco Ensel, *Saints and Servants in Southern Morocco* (Leiden, Köln 1999) en Louis Dumont, *Homo Hierarchicus. An essay on the Caste System* (Chicago 1970).

onder terugkom, over de persoonlijkheidscultus rond president Hafiz al-Asad van Syrië.⁴ In Syrië werden de symbolische kleren van de keizer in de voorjaarsstorm van de Arabische Lente weggeblazen. In Marokko was de zogenaamde 20-februari-beweging tegen de zittende macht niet in staat een ommekeer te bewerkstelligen. Wel reageerde de vorst heel snel met een nieuwe grondwet waarin de sacraliteit van de vorst was afgeschaft en de onaantastbaarheid en de rituelen die de vorstelijke macht onderbouwen waren gehandhaafd.

Charisma en religieuze macht

Om de macht van de Marokkaanse koning te duiden, kom je een eind met het klassieke begrippenapparaat van de socioloog Max Weber. Ik doel dan vooral op de begrippen charisma, charismatisch leiderschap en routinisering van de macht. Charismatische macht is gebaseerd op aan de vorst toegeschreven persoonlijke kwaliteiten. Deze uiterlijke en innerlijke kwaliteiten trekken volgelingen aan, mensen die bereid zijn zich te scharen achter de charismatische leider en zich voor hem in te spannen. Zijn macht is tijdelijk en niet vastgelegd in zijn functies. Legitimiteit wordt ontleend aan zijn charisma.

Religie kan worden ingezet om het toeval en de tijdelijkheid van de macht te vertalen in voorbestemming en permanentie. De voorbestemde rol van vorst transformeert een gewone sterveling tot een met sacraliteit omgeven personage die verbonden is met de eeuwigheid en de kosmos. Zo verscheen volgens de gewone man het gelaat van Mohammed V – de sultan die als achttienjarige werd aangesteld door het koloniale bewind en door zijn verbanning uitgroeide tot een held van de natie – in het schijnsel van de maan, permanent wakend over zijn volk.

In Marokko is alles erop gericht de vorst neer te zetten als metafoor en metoniem van de sacrale macht. Als afstammeling van de Profeet is hij deel van de meest eervolle afstammingslijn denkbaar met toegang tot de numineuze macht die baraka wordt genoemd. Verbonden met de profeet en met de islam, vertegenwoordigt hij de religieuze en de nationale identiteit van alle Marokkanen. Zijn macht is verbonden met het religieus nationalisme dat sinds de onafhankelijkheid het ideologisch fundament van de Marokkaanse natie-staat vormt. Er zijn vaste momenten, de islamitische hoogtijdagen, waarop dit verbond wordt uitgedragen. De verovering van de Westelijke Sahara in de gedaante van een als vreedzaam gepresenteerde *Groene Mars* in 1975 was een aparte militaire actie waarin de vorst zijn recht namens de natie opeiste. Verbonden met de religieuze politiek van de staat is ook het terugkerende idee dat zonder de vorst het land in chaos zou vervallen. De vorst is hier de beschermer van de politieke en de religieuze orde.

⁴ Lisa Wedeen, *Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria* (Chicago, Londen 1999).

Afstammeling van de Profeet

Het belang van de afstammingslijn van de Profeet is eeuwenoud, maar heeft in het moderne bestel een nieuwe betekenis gekregen. Iedere referentie suggereert dat via de vorst het herstel van de oorspronkelijke religieuze orde onder de Profeet mogelijk is.⁵

De eerste erkende Marokkaanse dynastie, werd gegrondvest door Idriss I en Idriss II die in de zevende eeuw van het Arabisch schiereiland naar de Maghreb vluchtten. Zij vertegenwoordigden de Idrissidische tak van de lijn van nakomelingen van de Profeet (*Sharif*, meervoud *Shurafa*). In de Marokkaanse politiek werd het *Sharifisme* vooral in de veertiende eeuw als strategie nagevolgd door de dynastie van de Mariniden. Een eeuw later verraste de dynastie van de Wattasiden vriend en vijand met de miraculeuze wijze ontdekking van het graf van Idriss II. Er verrees een mausoleum in Fes. Zelf waren de Wattasiden geen Shurafa, maar op deze handige manier wisten zij de baraka van de Idrissiden voor eigen voordeel aan te wenden. De Shurafa en het sharifitische principe zouden rust en orde brengen. Misschien dat die orde in de dagelijkse werkelijkheid ontbrak, maar dan bracht het in ieder geval als ideaal een richtsnoer een rituele orde.

De dynastie van de Saadieten in de zestiende eeuw waren wel Shurafa. Zij traden op als bemiddelaars, stichtten koranscholen en verdienden geld aan de trans-Sahara-handel. In een Groene Mars *avant la lettre* trokken zij ten strijde tegen de Portugezen die zich aan de Atlantische kust lieten zien. De bekende reiziger Leo Africanus beschreef hoe de Saadieten werden geëerd. Mensen bogen voor hen, kusten hun kleding en geloofden dat aanraking helende kwaliteiten had.

De antropoloog Combs-Schilling liet in haar studie *Sacred Performances* zien hoe de Saadieten rondom hun status een politiek-religieuze taal ontwikkelden. Van de Ottomanen namen zij het kusritueel over en van de Egyptische Fatimiden eigenden zij zich het symbool van de parasol toe. De sultan ging zich vertonen, hoog gezeten te paard, omgeven door bedienden die een parasol boven zijn hoofd houden, bijvoorbeeld bij zijn wekelijkse bezoek aan de vrijdagmoskee. Dit beeld werd deel van de vaste iconografie van de sultan en is uitgegroeid tot het religieuze statieportret van de koning. Het was in 1961 de eerste foto van Hassan II in de krant na de dood van zijn vader. Van de Mariniden namen de Saadieten het idee over om in de vastenmaand geleerden bijeen te brengen om over het geloof te discussiëren. De Saaditische sultan liet zich uitroepen tot kalief, de opvolger van de Profeet en als zodanig bekleed met politieke macht.

De dynastie waartoe de huidige vorsten behoren, de Alawieten, volgden in de zeventiende eeuw de Saadieten op. Intrigerend is dat zij hun macht legitimeerden door de profetische afstamming van hun voorgangers te betwisten.

⁵ Hammoudi, *Master and disciple*, 14.

De Saadieten zouden niet van de Profeet, maar van de voedster van de Profeet afstammen.⁶ De reeds bestaande rituelen namen zij over. Hieronder valt de viering van de geboortedag van de Profeet (waarvan de viering de islamitische kalender volgt).

Islamitische rituelen

De verjaardag van de profeet werd in de eerste honderden jaren na de dood van de profeet Mohammed niet gevierd. Na 1100 werd het lokaal en stapsgevijs geïntroduceerd, ook onder de Mariniden in de veertiende eeuw. Maar pas twee eeuwen later waren het de Saadieten die het blijvend invoerden. Zij maakten het tot een centraal nationaal feest waarvoor genodigden uit het hele land naar Marrakech kwamen. 's Morgens vroeg was er het ochtendgebed voorgegaan door de sultan. In dat gebed waren ook de nakomelingen van de Profeet verwerkt. Hierna volgde een optocht naar het paleis alwaar religieuze teksten en gedichten ter ere van de sultan werden gereciteerd. In het ritueel werd het archetype van de Marokkaanse heerser gerepresenteerd: afstammeling van de Profeet, op zijn paard gezeten, ontvangt de sultan mensen die hij voedt waarvoor hij in ruil onderwerping verlangt. De geboorte van de profeet groeide uit tot een vast ritueel dat ook heden ten dage – en voor de Shurafa als een *self-congratulatory* feest – wordt gevierd, net zoals toen met gebed, kaarsen en recitatie.

Ook de grote islamitische kalenderrituelen als de vastenmaand, het Kleine en het Grote Feest, boden de gelegenheid om de macht van de sultan neer te zetten. Tijdens het Grote feest of Offerfeest (*Aid al adha*) aan het einde van de bedevaartsmaand offert ieder mannelijk hoofd van een islamitisch huishouden een ram. De offeraar is man en 'de baas'. Hij is de hoeder en de patriarch van zijn gezin. Volgens Hammoudi en Combs-Schilling wordt in het offer de relatie met God bevestigd en in het grootschalig gemeenschappelijk offer de vereniging van mensen in een religieuze gemeenschap. Het ritueel toont de macht over leven en dood, bevestigt de macht van mannen en van de senior onder hen. Het was een voorouder van de huidige koning die voor het eerst niet alleen voor zijn eigen huishouden maar namens de nationale gemeenschap, een schaap offerde. Hiermee werd de sultan als 'bevelhebber van de gelovigen' van de Marokkanen neergezet. Het is een ritueel dat nu via de massamedia is te volgen.

De eedaflegging

Bij de dood van de leider en de val van een dynastie ontstaat een legitimiteitskrisis. Met welk recht, op basis van welke macht, meent een sultan/koning

⁶ Zie voor het achterliggende idee over melkverwantschap: Remco Ensel, 'Colactation and fictive kinship as rites of incorporation and reversal in Morocco', *Journal of North African Studies* 7, 4 (2002) 83-96.

zich als soeverein te presenteren? Hoe kan de legitimiteit vervolgens worden overgedragen op zijn opvolger? Hier is het zaak om op zoek te gaan naar mechanismen die de charismatische macht duurzaam maken, zoals het zich beroepen op de god gegeven verkiezing en het navolgen van rituelen die de status aparte van de sultan bekrachtigen. Bovenstaande rituelen kunnen in dat licht worden begrepen.

Wedeer stelde in haar studie over het spektakel van de macht in Syrië dat Webers charismaconcept geen verklaring bood, omdat mensen duidelijk geen geloof hechtten aan de cultus die president Asad (1930-2000) representeerde als superman. Onderdanen voldeden slechts aan de plicht om aan de rituelen deel te nemen.⁷ De positie van de Marokkaanse koning is minder eendimensionaal: er heeft vanwege de profetische afstamming, de koloniale geschiedenis en de bijdrage aan de buitenlandse politiek een zekere mate van waardering en respect geklonken. Belangrijker is dat in Wedeers analyse impliciet artificiële noties meespelen over authentieke versus gespeelde trouw en over de macht van het ritueel versus de macht van naakte repressie. Maar de rituelen zijn vanzelfsprekend performances waarin het publiek ertoe wordt aangezet te participeren. Hun 'recensie' van het toneelstukje achteraf – stiekem onder elkaar de spot drijven met de president – doet minder ter zake. Wedeer erkent bovendien dat in het gebruik van kernsymbolen – in Marokko is de Profeet Mohammed zo'n symbool – een emotionele band tussen soeverein en onderdrukte onderdanen kan ontstaan, ook in tijden van repressie.

Een routinisering van macht – door middel van het van bovenaf afdwingen van een loyaliteitsverklaring via de *bay'a* – past moeilijk in het geloof van een oorspronkelijk affectieve band tussen volgelingen en een charismatische leider. Het toepassen van verschillende vormen van – symbolisch – geweld zijn nodig om geloof, affectie en continuïteit te bewerkstelligen. Dit is feitelijk wat er gebeurde met de investituur van Hassan II. Zijn vader Mohammed V werd uitgeluid als 'held, leider, heilige' en zijn zoon werd in het officiële discours onmiddellijk in de vorm van een ritueel van trouw en onderwerping binnengehaald als 'nieuwe gids en nieuwe hoop'. Mohammed V die notabene in eerste instantie was aangesteld door de koloniale autoriteiten was al eerder door nationalistenvan in 1934 via het instellen van Koningsdag (*fête du trône, Aid al carsh*) gepositioneerd als de rechtmatige leider van het Marokkaanse volk tegenover de koloniale macht. Het van oorsprong antikoloniale feest groeide uit tot het kalenderritueel bij uitstek waarin loyaliteit aan de vorst werd uitgedrukt. De eedaflegging, waarvan het belang onder grote hoogte steeg onder Hassan II, is verbonden met deze dag. Het was ook onder Hassan II dat de handkus voor de koning werd geïnstitutionaliseerd en deel van een persoonlijkheidscultus.

De *bay'a* is ieder jaar een heel theaterstuk dat op Koningsdag wordt opgevoerd met bijpassende kleding en formules met de vorst die op zijn paard geze-

⁷ Wedeer, *Ambiguities of Domination*, 10 e.v.

ten zich boven zijn volk positioneert. In het eenentwintigste-eeuwse ritueel is iedere stap vastgelegd. Vanuit het hele land trekken mannen in witte djellaba's gekleed naar de hoofdstad om daar hun seconden van koninklijk contact te beleven. Hassan II liet zijn onderdanen soms uren in de hitte wachten en gaf bovendien op zijn oude dag de voorkeur aan een limousine boven een paard.⁸ De jonge Mohammed VI gaat weer te paard omgeven door de zwarte garde (*Abid al-Boukhari*, ooit het slavenleger van de sultan).

Het ritueel kan worden uitgelegd als een vernieuwing van het contract tussen vorst en burgers. Dat is wat de nationalisten ervan maakten, de oosterse variant van het westerse *contrat social*: Rousseau in de Oriënt. Hammoudi, Tozy en Bourqia zien het in hun publicaties eerder als een bevestiging van het *droit divin*, het god-gegeven recht op de troon. De *bay'a* is volgens deze analyse deel van de politieke hiërarchie. Hassan II gebruikte het ritueel in 1961 om de religieuze klerken die zo hun eigen machtsbasis aan het ontwikkelen waren, aan zich te onderwerpen en opnieuw in 1979 bij de verovering van de Westelijke Sahara. De Groene Mars eindigde op 14 augustus 1979 met de verklaring dat de 're-integratie' van de provincie Oued ed-Dahab voltooid was is.⁹ De vertegenwoordigers van deze 'provincie', beter bekend als de 'Westelijke Sahara', trokken naar Rabat om de eed van trouw afleggen. De koning reisde het jaar daarop af naar de provincie om, als ware hij de peripatetische sultan van voorheen, de loyaliteitsverklaring van het volk in ontvangst te nemen.

Onderwerping

Geïnstitutionaliseerde rituelen als *baisemain* en *ba'ya* zijn de pijlers onder de hiërarchische relaties van meester of heerser versus discipel of ondergeschikte in de Marokkaanse samenleving. Het is de relatie die afstammelingen van de Profeet en andere mensen met een bijzondere status onderhouden met mensen van een lagere status. Het is eveneens de archetypische relatie die de vorst met zijn onderdanen onderhoudt. Hierbij horen noties die de heerser als dominant, onaantastbaar, mannelijk en lid van de elite (*al-khassa*) positioneert tegenover de onderworpen, 'vervrouwelijkte' 'gewone man' (*al-amma*). Als modelrelatie zou het volgens Hammoudi ook de relaties tussen vader en zoon en tussen burgers en vertegenwoordigers van de staat (van agent tot ambtenaar) bepalen. De relatie is ongelijk en gaat gepaard met uitwisseling van diensten, goederen en vormen van eerbetoon. Het is deze neo-patriarchale vorm waarin politieke en religieuze autoriteit samenvallen. In het werk van de eerder besproken Wedeen wordt gesteld dat de macht van de dictator niet gelegen is in geloof in de absurde claims en rituelen van het gezag, maar in het vermogen om met

⁸ Sara Kadaoui, 'Le cérémonial de la Bay'a, retour sur une tradition inventée', 5 augustus 2011, www.capdmocratiemaroc.org; Souleïman Bencheikh, 'Bey'a. Enquête sur un archaïsme', *Tel Quel* 334.

⁹ Tozy, *Monarchie en islam politique*, 28.

die vormen van politiek absurdisme te kunnen weg komen. De macht van het regiem is gelegen in haar vermogen om mensen ridicule dingen te laten zeggen en doen. Dat is wat onderwerping en disciplineren behelzen.

De onderwerping en de afgedwongen bewijzen van eerbetoon kunnen nog verder strekken wanneer de relatie gekleurd wordt door uitdrukkingen van minachting en vernedering. Recentelijk is de alom verspreide minachting (*hogra*) in Marokko op de publieke agenda gezet. Van de agent die je staande houdt, de ambtenaar die je voor niets eindeloos laat wachten tot de relatie die de burger als ondergeschikte onderdaan met de vorst onderhoudt, speelt deze minachting en vernedering een rol: 'Je wordt met het besef ervan geboren en groeit er mee op,' aldus een geïnterviewde. 'In het koninkrijk van de *hogra* is de staat koning', wat volgens de socioloog Dialmy betekent dat de Marokkaan zich geen burger voelt maar *mahgour*, iemand die permanent onderworpen is aan *hogra*. Het gevoel van onmacht dat vervelende ervaringen met gedwongen onderwerping oproept, wordt inmiddels openlijk besproken, door komieken geridiculiseerd en door rappers bezongen.¹⁰ Als mijn analyse juist is, dan gaat het verzet tegen geïstitutionaliseerde vernedering gelijk op met verzet tegen de monarchie.

Verzet

Het was geen vanzelfsprekendheid dat Marokko een monarchie werd. In 1912 behield Frankrijk de fictie in stand dat onder het 'Protectoraat' het sultanaat bleef functioneren. In 1928 was het door de onverwachte dood van zijn vader plotseling de beurt aan de jonge sidi Mohammed ben Youssef. Hij leek zich neer te leggen bij zijn rol als marionet van het koloniaal bestuur, maar onder invloed van de onafhankelijkheidsbeweging ontpopte Mohammed V zich toch tot een onafhankelijke geest die zich uiteindelijk zelfs uitsprak voor een zelfstandig Marokko.

De politici van de onafhankelijkheidsbeweging hadden verschillende opties voor de nieuwe staat in gedachten, maar in geen daarvan nam de sultan als koning de machtige positie in die hem uiteindelijk na 1956 zou toevallen. Eerder dachten zij aan een republiek, in de progressieve vorm van Algerije of in de meer modernistische variant van Tunesië. Hoogstens kreeg de sultan een ceremoniële rol toebedeeld.¹¹ Het liep anders.

Er is wel eens beweerd dat als, bij wijze van spreken, Marokko voor de Tweede Wereldoorlog onafhankelijkheid had verkregen, de politicus Allal al-Fassi als een soort Sukarno de politiek leider was geworden. Nadien leek het momentum van het republikanisme voorbij en was Mohammed V's ster stijgende. Hij zat in 1943 tijdens de Conferentie van Casablanca om de tafel met de

¹⁰ Ayla Mrabet en Fatym Layachi, 'Système Hogra', *Tel Quel* 27-11/ 3 /12 (2010) 36-41.

¹¹ Zie voor een beknopte geschiedenis Pierre Vermeren, *Histoire du Maroc depuis l'indépendance* (Parijs 2002).

groten der aarde en hij maakte zich sterk voor het lot van de Marokkaanse Joden onder de dreiging van de invoering van Vichy-wetgeving. De verbanning naar Madagascar van 1953 tot 1955 verschaftte de sultan definitief de *credits* als verzetsstrijder, nationalist en vader des vaderlands.

In de jaren van het bewind van Mohammed V leek er nog een serieuze rol weggelegd voor de politieke partijen. Maar na zijn even onverwachte dood als die van zijn vader, maakte zijn zoon Hassan II in 1961 aan alle illusies hieromtrent een einde. De tien jaren die volgden, gelden als de meest duistere in de recente geschiedenis. Na het uitroepen van de noodtoestand, de verdwijningen van politieke tegenstanders, de verbanningen, de aanslagen – waarvan minstens twee pogingen tot regicide – en het langdurig opsluiten van verdachte burgers, kwam de koning als overwinnaar bovendien.

De vraag is gerechtvaardigd of door deze fysieke repressie tijdens de 'toden jaren' van Hassan II, het überhaupt relevant is om de rituele macht nader te beschouwen. Veronachtzaamt een te 'culturalistische' blik niet de meer 'aardse' strategieën die autoritaire regimes in de Arabische wereld navolgen? Geen 'symbolisch' geweld van de in het wit geklede koning te paard maar een koning die in zijn paleis een aanslagpleger eigenhandig executeert, geen offer van een ritueel schaap, maar het offer van een gezin – vrouw en kinderen van generaal Oufkir die negentien jaar in Hassans kerkers gevangen zaten.¹²

De echte oppositie, waaronder de meeste politieke partijen dus niet vallen, heeft niettemin altijd begrepen dat fundamenteel verzet niet om de rituelen en de blijken van onderwerping heen kan.¹³ Dat had bijvoorbeeld de belangrijkste religieuze criticus Abdessalam Yassine begrepen. Zoals in Egypte islamitisch fundamentalisten de presidenten Nasser en Sadat als ongelovigen afgeschilderden, zo zette Yassine het regiem van Hassan II weg als een relict uit pre-islamitische tijden (*jahilya*). In zijn *Islam of de Zondvloed* (1973) beargumenteerde de islamist dat de *bay'a* als eenzijdige en onder dwang afgelegde loyaliteitsverklaring in strijd is met de in Marokko gangbare islamitische traditie en dus nul en

Afbeelding 1 Rouw over de dood van Mohammed V in 1961: held-leider-heilige

¹² Gilles Perrault, *Een bevriend staatshoofd, Hassan II van Marokko, absoluut monarch* (Amsterdam 1992), Malika Oufkir, *De gevangene* (Amsterdam 2008).

¹³ Zie Malika Zeghal, *Islamism in Morocco. Religion, authoritarianism, and electoral politics* (Princeton 2008).

generlei waarde heeft: 'Ga liever op zoek naar een legitimiteitsbron die u waarlijk verdient.'

Eén stap zette de islamist niet. Hij sprak de koning aan als 'mijn geachte neef' waarmee hij zijn profetische Idrissidische afstamming benadrukte naast de Alawitische afstamming van de vorst. Dat was louter ijdelheid. In Marokko en in de rest van de islamitische wereld gingen juist islamisten serieuze kritiek leveren op de Shurafa. Islamisten weigerden de gebruikelijke aanspreekvorm *moulay* ('mijn heer') te gebruiken voor afstammelingen van de profeet.¹⁴ Mohammed Bouyeri, de moordenaar van Theo van Gogh, sprak in een van zijn vele geschriften zelfs over Miep VI. De huidige koning was de naam Mohammed niet waardig.

Buigen is zelfs een ernstiger probleem. 'In de islam buigt men slechts voor God' is het uitgangspunt van islamisten. De islamitische partij (PJD) in Marokko die als eerste partij een islamistisch electoraal succes behaalde, heeft verklaard voor afschaffen van 'vernederende praktijken' uit de tijd van Hassan II te zijn. Mohammed VI kwam bij zijn aantreden in 1999 met veelbelovende voorstellen voor een soort verlicht koninkschap. Daar is niet veel van terecht gekomen: de *bay'a*, de Marokkaanse eedaflegging, wordt gewoon ieder jaar uitgevoerd.

Afbeelding 2 Koning Hassan II omgeven door zijn ondergeschikten

¹⁴ Remco Ensel, 'Resurgent Voices. Profanation of the Shurafa in Modern Morocco', *ISIM Newsletter* 4 (1999) 23 [beschikbaar via www.openaccess.leidenuniv.nl]

M6

Na de eerste jaren van de regeerperiode van Mohammed VI, bijnaam M6, leek de sfeer rijp voor verandering. De verkiezingen van 2007 werden op grote schaal geboycot. Ook werd er veel blanco gestemd. De politieke apathie en het gebrek aan vertrouwen in de politieke instituties en in de zittende politici keerden weer terug. In een populariteitspoll in 2005 eindigde de koning op de tweede plaats – en niet op de plaats die hem toebehoort. ‘Broodrellen’, die Noord-Afrika decennia terug ook al teisterden, staken opnieuw de kop op.

De 20 februari-beweging probeerde in navolging van de rest van Noord-Afrika een Arabische Lente in Marokko door te voeren. Een mooie aanleiding was de nieuwe grondwet die in 2011 aan het volk voorgelegd ging worden. Een van de voorstellen behelste het afschaffen van de handkus en de prostratie. De koning antwoordde: ‘Slechts God is heilig. Ik zelf geef er de voorkeur aan een burgerkoning te zijn.’ De sacraliteit van de koning werd inderdaad afgeschaft, maar de rituelen bleven. Schokkend was dat bij de opening van de dierentuin van Rabat in januari 2012 een stoet aan volwassen functionarissen op de knieën moest om het handje van de negenjarige kroonprins te kussen.¹⁵ Volgens het kritische tijdschrift *Telquel* ‘*la vidéo fait scandale*’ in de Arabische wereld. Zelfs het conservatieve Saoedi-Arabië heeft de handkus afgeschaft en de koning die zegt vooruitstrevend te zijn, houdt (angstvallig?) vast aan eedaflegging en handkus. Vooralsnog heeft de generatiegenoot van Willem-Alexander de verwachte ‘modernisering’ van zijn ambt nog niet waargemaakt.¹⁶

Afbeelding 3 Koning Hassan II
omgeven door zijn ondergeschikten

¹⁵ Driss Bennani & Hassan Hamdani, ‘Le baisemain. Ultime symbole de la servitude’, *Tel Quel* 18-24 januari 2013: 42-49.

¹⁶ Moeder noch grootmoeder van Willem-Alexander bezochten Marokko ooit in enige officiële hoedanigheid. Willem-Alexander bezocht het land in 2000 en, met Maxima in 2005. Yasha de Lange, ‘Kroonprins komt even langs in Marokko’, *NRC Handelsblad* 25 februari 2000.

Wilfried Uitterhoeve studeerde rechten in Nijmegen en in 2009 promoveerde hij bij de faculteit Letteren op een biografie van Cornelis Kraijenhoff. Dit artikel komt voort uit onderzoek voor zijn boek 1813 - Haagse bluf. De korte chaos van de vrijwording (verschenen april 2013 bij Vantilt).

1813: De Prins van Oranje wikt en weegt omtrent een koningschap

Willem Frederik, Prins van Oranje, hoofd van het Huis Oranje en toekomstig koning Willem I, zette op 20 november 1813 bij Scheveningen voet op Nederlandse bodem. Binnen twee dagen moest hij beslissen over de positie en titulatuur die hij op zich zou nemen. Het was een ingewikkeld vraagstuk: Een erfstadhouderschap, een monarchale maar nog niet meteen voluit koninklijke positie, of meteen een koningschap. In dit artikel wil ik nalopen hoe en wanneer de Prins is gekomen tot zijn keuze om aan te treden als 'Souvereine Vorst', dus een monarchale maar nog niet meteen voluit koninklijke positie. Ik bezie de zaak dus van de kant van de Prins. Welke gevoelens en voorkeuren koesterde hij, onder welke druk stond hij, wat had hij zoal af te wegen?

Eenvoudig te beantwoorden is de vraag naar zijn gevoelens niet. Willem Frederik heeft zich, zeker vanaf zijn aantreden als Souvereine Vorst, altijd nogal een sfinx getoond. Openhartige brieven of notities van zijn hand na zijn aantreden heb ik, waar het dit vraagstuk betreft, niet gevonden. In brieven, verslagen of memoires van anderen zijn er, voor wat die tijd betreft, maar heel weinig passages die enig licht werpen op de overwegingen van de Prins. Gaan we verder terug in de tijd, dan gaan de bronnen wat rijker vloeien. Voor de maanden voorafgaande aan zijn komst naar het land kunnen we enigszins traceren hoe de Prins zijn afwegingen maakte om tot een keuze te kunnen geraken.

Begin 1813 kwam keizer Napoleon door de catastrofe van de Russische veldtocht in het defensief. Al was zijn nederlaag nog hoogst onzeker en in ieder geval nog ver weg, de hoop op het einde van het Napoleontische tijdperk leefde her en der op, ook in de kring van de Oranjes. Willem Frederik, hoofd van de familie sinds 1806, was op dat moment eigenlijk niet veel meer dan een landjonker, exploitant van een landgoed in het huidige Polen. In april 1813 besloot hij zich te begeven naar Engeland, de leidende mogendheid in de anti-Napoleon-alliantie die zich aftekende. De Engelse regering ontving hem koeltjes en hield hem op afstand. De Engelsen waren nog niet toe aan uitspraken over het lot van de Nederlanden na Napoleon. Ze wilden eerst de anti-Napoleon-coalitie smeden en meenden dat uitspraken over de Nederlanden in dat internationale beraad stenen des aanstoots zouden kunnen worden. Op zijn best kan men

zeggen dat Willem Frederik door de Engelsen in reserve werd gehouden zodat, wie weet, het Huis van Oranje te zijner tijd in zijn thuisland weer een – nader te bepalen – rol zou kunnen gaan spelen.

Toch kwam het binnen de Oranje-familie tot een voorzichtig beraad. Ik meen dat de cruciale passages over de denkbare positie van het Huis van Oranje na Napoleon te vinden zijn in enkele Franstalige brieven zoals die in maart 1813 zijn gewisseld tussen de Prins en zijn gedecideerde moeder, Wilhelmina van Pruisen. Op 5 maart 1813 schrijft Wilhelmina uit Berlijn (vertaling uit het Frans, haar cursiveringen, met in het Nederlands alleen de zinsnede ‘Dit is mijn sentimentje’):

Als men u in een spontane opwelling *op de troon* wil plaatsen, zult u dit naar ik aanneem niet weigeren, op voorwaarde natuurlijk dat dit ook past in de plannen van de grote mogendheden die de toekomst van Europa zullen bepalen. Maar ik zal u altijd ontraden om het erop te doen lijken dat u om een Koningschap vraagt, en ik veronderstel dat zulks ook niet in uw bedoeling ligt, alleen al niet omdat men in het land zo lang vooroordelen heeft gekoesterd tegen deze titel. Maar wat heeft de titel ook voor belang – het gaat om de werkelijkheid. Essentieel lijkt me, dat bij deze gelegenheid het staatshoofd, *wat ook zijn titel moge zijn*, wordt uitgerust met de macht die noodzakelijk is om de uitvoering van de wetten te kunnen garanderen en naargelang de omstandigheden te kunnen handelen voor de veiligheid en het ware welzijn van het volk. *Dat is mijn sentimentje* dat ik u in alle bescheidenheid voorleg.¹

De Prins antwoordt behoedzaam en enigszins afhoudend in een brief van 10 maart 1813, verzonden vanuit Breslau:

Tot op heden kan ik zelfs de operaties van de legers nog niet voorzien, laat staan dat ik kan beoordelen of de mogendheden een opvatting hebben over de vorm die het te vestigen landsbestuur zou moeten aannemen. Maar het doet me buitengewoon genoegen dat mijn opvattingen geheel en al overeenstemmen met de uwe. Ik hecht zelf aan de vormen van weleer en wens slechts de veranderingen die noodzakelijk zijn om de oude wangebruiken te vermijden. Ik meen dat wij in het systeem van vroeger reeds veel bezitten wat wenselijk is, als wij de zaken maar terugbrengen naar de toestand waarvan zij door de invloed van de Provinciale Staten zijn afgeraakt, en proberen te verwezenlijken wat buiten het bereik is gebleven van Willem I en prins Maurits.²

¹ J. Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie*, Deel V – 1807-1820 (Den Haag 1936), 177.

² Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie*, Deel V, 184.

Deze passages verdienen *close reading*. Hoe voorzichtig alles ook is geformuleerd, de dragende gedachten zijn hiermee wel aangegeven. Wilhelmina vreest weerstanden tegen een koningschap, dat slechts aanvaard moet worden als het door het volk aangeboden wordt. Beiden beseffen dat de in te nemen positie moet passen bij wat de grote mogendheden willen. Wilhelmina spreekt van 'staatshoofd', een positie die in de Republiek niet voor een Oranje was weggelegd. De Prins reageert niet op dat woord 'staatshoofd', maar beiden willen onmiskenbaar dat de aantredende Oranje, hoe ook genaamd en gekwalificeerd, in realiteit een centraal gezag kan uitoefenen. De Prins geeft dat nog wat nader aan. Hij wil af van de ernstige feilen in het gezagssysteem en terug naar de toestand waarin de positie van de Provinciale Staten (lees: de dragers van de soevereiniteit van de afzonderlijke zeven provincies tot 1795) wordt teruggedrongen. De Prins houdt een koningschap nog wat verder van zich af, omdat 'de vormen van weleer' (lees: het stadhouderschap) hem voldoende zijn, mits de 'oude wangebruiken' kunnen worden weggenomen. Voor beiden is het enige wat werkelijk telt dat de aantredende Oranje een werkelijke hegemonie krijgt, zoals die in de Republiek door de gewestelijke aristocratieën aan het Huis was ontzegd. Anders gezegd: De zaken moeten terug naar de hegemoniale positie die voor Willem van Oranje en prins Maurits in het verschiep had gelegen.

Het gaat er hier niet over of dat beeld van wat rond 1600 in het verschiep lag historisch juist is, maar over het beeld zoals men dat binnen de Oranje-familie (en de kring van trouwe aanhangers) koesterde. Dat geschiedbeeld blijkt onder meer in een brief van de zuster van de Prins, die op 14 december 1813 jubelt over hetgeen haar broer ten deel is gevallen. Haar broer heeft 'in zijn persoon bereikt wat werd begonnen voor een andere Willem I. Die was op weg naar soevereiniteit toen hij door de Spanjaarden vermoord werd. Sindsdien is de uitvoerende macht altijd verstoken geweest van macht en middelen.'³

De Prins heeft deze maanden vooral te maken met Engeland. Het is zijn gastland; het is zoals gezegd de leidende mogendheid van de coalitie; en het heeft een tastbaar belang bij deze mogendheid aan de overkant van de Noordzee. Hij denkt langs dezelfde lijnen als de Engelse regering, vooral de Foreign Secretary, Robert Castlereagh. Die moet nu gaandeweg na gaan denken over de positie van Nederland en Oranje na Napoleon. In een notitie d.d. 18 mei 1813 van de politieke rechterhand van de Prins in Engeland, Hendrik Fagel, noteert deze uit de mond van Castlereagh, dat de 'oude constitutie' van Nederland te gebrekkig is, dat in de nieuwe tijd die aanbreekt, daarheen niet kan worden teruggekeerd, dat er meer kracht, soliditeit en consistentie geboden is.⁴ Op 7 oktober 1813 rapporteert de Prins op ongeveer dezelfde wijze aan zijn

³ H.T. Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, derde deel van deel 6. *Inlijving en opstand* (Den Haag 1911-1912) nr. 2104.

⁴ Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland*, derde deel van deel 6, nr. 2014.

moeder. De Engelse regering streeft naar terugkeer van het Huis van Oranje, maar met de 'wijzigingen' die het noodzakelijke gevolg zijn van de 'verschillende omwentelingen' die Nederland heeft ondergaan (lees: een centraal gezag in een eenheidsstaat).⁵ Over een positie als staatshoofd is niet gesproken, laat staan over een koningschap. En daarbij blijft het. De contacten tussen Willem Frederik en Castlereagh betrekken zich vooral op de uitbreiding van Nederland tot een volwaardige bufferstaat tegen Frankrijk, een 'bolwerk'-staat.

Anderhalve maand later arriveert de Prins dan via het strand van Scheveningen in Den Haag. Hij gaat in de avond van 30 november ten huize van Leopold van Limburg Stirum in bespreking met degenen die het Algemeen Bestuur op zich hebben genomen (niet met Van Hogendorp, want die zit een paar huizen verder thuis met jicht en krijgt slechts een kort en koel bezoekje). In deze kring proeft hij zowel bij aristocraten zoals Adam van der Duyn als bij *homines novi* zoals Falck, de bereidheid en zelfs het verlangen om hem te bekleden met de soevereiniteit.

Maar dan blijft er nog de vraag naar officiële positie en titulatuur. Van der Duyn consulteert dan de Engelse diplomaat R. Clancarty, die door Castlereagh is aangewezen als begeleider van de Prins en in deze dagen ook niet van zijn zijde zal wijken. Clancarty doet van een en ander verslag op 1 december in een brief aan Castlereagh. Hij beschrijft hoe hij desgevraagd Van der Duyn van Maasdam heeft gezegd dat hij geen officiële instructies heeft om te 'interveniëren in de nieuwe inrichting van hun regeervorm', maar dat hij wel zijn persoonlijke opvatting heeft gegeven, te weten dat 'de uitvoerende regeermacht in handen van de Prins' zou moeten worden 'versterkt', want de geschiedenis bewees immers 'dat de machtsconflicten en het ontbreken van voldoende energie om de uitvoerende regeermacht uit te oefenen, de oorzaak was van bijna alle kwaad dat over hen was gekomen'. Van der Duyn antwoordde, dat er op dit punt aan Nederlandse zijde geen verschil van mening was:

'maar wel verschillen van gevoelen met betrekking tot de titel. Sommigen verlangden dat Zijne Hoogheid meteen tot Koning zou worden uitgeroepen; anderen meenden dat het land te klein was voor een koninkrijk en dat het beter zou zijn dat hij zou worden geproclameerd met de titel Souverein van de Verenigde Provinciën. Natuurlijk waagde ik mij niet aan een mening hieromtrent.'⁶

Castlereagh komt dan met een oplossing die meteen de steun krijgt van de Prins. Deze zal zich ten spoedigste naar Amsterdam begeven om daar, in de hoofdstad, de stemming te proeven en dan naar bevind van zaken te handelen.

⁵ Naber, *Correspondentie van de stadhouderlijke familie*, Deel V, 223-227.

⁶ Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland*, deel 7. *Vestiging van het Koninkrijk, 1813-1815* (Den Haag 1914) nr. 2.

Zo zal het ook gaan. Op 2 december, niet eerder, zal hij de titel van Souvereine Vorst aanvaarden. Het koningschap ligt natuurlijk in het verschiet, maar zal nog een jaartje op zich laten wachten. Het volk wil dat koningschap wel, zo is de stemming ook, zelfs in het lastige Amsterdam, maar eerst moet die gewenste stevige staat van Noord en Zuid er zijn.

Over dit alles is nog meer te zeggen en te citeren. Een rol heeft gespeeld dat de prins nogal gehecht was aan de benaming 'Oranje', een benaming die uit het zicht zou kunnen verdwijnen bij de onmiddellijke aanvaarding van de titel 'Koning zus of zo'. Het handhaven, zeker voorlopig, van 'Oranje' als 'cri de guerre' in de eindstrijd met Napoleon, was hem door enkele vertrouwelingen ook aangeraden. En hij heeft stellig ook gevreesd, dat een onmiddellijke aanvaarding van een koningschap zou kunnen leiden tot overhaaste constitutionele discussies, die hij niet zou kunnen controleren, waardoor hij toch zou worden opgezadeld met een per saldo toch weer zwakke positie, vergelijkbaar met die van de Engelse koning tegenover zijn *Parliament*.

Zijn aarzelingen, kortstondig inzake de titel 'Souverein Vorst', en het langduriger afhouden van de titel 'Koning', zijn in ieder geval niet te verklaren uit een soort bescheidenheid. Van der Duyn, die in deze dagen een vaste begeleider was van de Prins, heeft tegen het eind van zijn leven de Prins geschetst als iemand die uit was op absolute macht. Alle draden van de regeermacht moesten in zijn handen komen; het gezag moest centraal, autoritair en hegemoniaal zijn. De titulatuur was natuurlijk van belang, maar secundair. Premature discussies zouden de machtsverwerving wellicht kunnen hinderen.

In 2012 schreef **Jasper Uiterwaal** MA (1989) voor de master *Politiek en Parlement* zijn scriptie *Koning en Volk, Oranje en Nederland. Ritueel en ceremonieel bij Oranje inhuldigungen in de negentiende eeuw*.

Sprookjes en realiteit

Koninklijke inhuldigungen in de negentiende eeuw

‘Leden van de Staten-Generaal, vandaag ben ik naar uw Verenigde Vergadering gekomen om als uw Koning te worden beëdigd en ingehuldigd. Als gekozen volksvertegenwoordigers bent u daartoe hier, in de hoofdstad, bijeen. Dit symboliseert onze constitutionele verhoudingen.’¹

Zo opende Zijne Majesteit koning Willem-Alexander 30 april jongstleden de toespraak aan de Verenigde Vergadering van de Eerste en Tweede Kamer der Staten Generaal. De koning was naar deze vergadering gekomen om officieel ingehuldigd te worden, een handeling die volgens de Grondwet moet plaatsvinden na het aantreden van een nieuwe koning, al is de vorst al aantreden op het moment van overlijden of abdiceren van zijn of haar voorganger. Met het houden van deze toespraak plaatste koning Willem-Alexander zich in een traditie die reeds in de negentiende eeuw is begonnen, bij de inhuldiging van Soeverein Vorst Willem I.

Nederlandse koningen worden dus ingehuldigd en niet, zoals in enkele andere landen, gekroond. De kroon, hoewel één van de regalia, wordt in Nederland niet op het hoofd van de nieuwe monarch geplaatst. Dit heeft een reden: de kroningshandeling is een religieuze handeling. Omdat Nederland al sinds eeuwen een land is met een grote religieuze diversiteit en zonder staatskerk kon er geen religieus leider aangewezen worden om deze handeling te verrichten. De inhuldiging is in Nederland derhalve altijd een strikt seculiere, staatkundige plechtigheid geweest. Het ontbreken van het kroningsritueel in Nederland kan dus op zichzelf als een keuze vol symboliek beschouwd worden. Zo was er nog veel meer symboliek te zien bij inhuldigungen.

De grote lijn van het programma van de beëdiging van de nieuwe vorsten in Nederland is ontstaan in de negentiende eeuw. In deze eeuw vonden vijf

¹ Toespraak van Zijne Majesteit Koning Willem-Alexander, 30 april 2013.

inhuldigingen plaats.² Willem I (1772-1843) trad in 1814 aan als soeverein vorst van het nieuwe Vorstendom der Nederlanden. Een jaar later werden de zuidelijke Nederlanden (grotendeels het huidige België) bij de Noordelijke Nederlanden gevoegd, waarmee het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ontstond. Willem I werd koning van dit nieuwe land en werd als zodanig in Brussel ingehuldigd. Een jaar nadat de Belgische Afscheiding definitief erkend werd, abdiceerde deze eerste koning van Nederland en volgde zijn oudste zoon, Willem II (1792-1849), hem op. Negen jaar later kwam Willem III (1817-1890) op de troon, kort nadat de grondwetsherziening onder leiding van J.R. Thorbecke was doorgevoerd. In 1898 werd Wilhelmina (1880-1962) op achttienjarige leeftijd ingehuldigd als eerste regerende koningin van Nederland.

Bij de inhuldigingen van deze vorsten werd telkens ongeveer dezelfde structuur aangehouden. Dit had ook een reden: volgens antropoloog David Kertzer kunnen rituelen een gecompliceerde wereld vereenvoudigen en begrijpelijk maken. Door het repetitieve karakter van rituelen zijn ze herkenbaar en is de betekenis ervan bij grote groepen mensen bekend.³ Daardoor is het van belang dat de grote lijn van de plechtigheden vergelijkbaar bleef. Deze herhaalde zich grotendeels bij elke nieuwe inhuldiging.

Hoewel het programma van de plechtigheid gedurende de hele eeuw redelijk gelijk bleef - waarmee de basis is gelegd voor de inhuldiging zoals we die nog steeds kennen - wijzigde de invulling van bepaalde rituele en ceremoniele aankleding wel. Zo kregen de ministers bij de inhuldiging van Willem III in 1849 een veel centralere plaats in de Nieuwe Kerk in vergelijking met negen jaar eerder, toen Willem II werd beëdigd. Met de invoering van de politieke ministeriële verantwoordelijkheid in 1848 kregen ministers daadwerkelijk de politieke macht en verantwoordelijkheid; ze waren niet meer de dienaar van de koning.⁴ De bekleeders van dit hoge ambt zaten tijdens de inhuldiging van koning Willem II nog schuin tegenover het troonpodium, maar in 1849 kwamen ze als gevolg van de gewijzigde politieke verhoudingen prominent vooraan te zitten. Tussen de Staten-Generaal en de credenstafel, de tafel met daarop de Koninklijke attributen of regalia, werd vrijgehouden voor de ministers.⁵ De nieuwe staatkundige realiteit werd zo in de plaatsbepaling in de Nieuwe Kerk zichtbaar gemaakt.

² Lodewijk Napoleon (1778-1846) trad reeds in 1806 aan als koning van Holland, maar in dit artikel wordt hij buiten beschouwing gelaten aangezien hij nooit een grootse inhuldiging heeft gehad.

³ David Kertzer, *Ritual, politics and power* (New Haven 1988) 9.

⁴ P.P.T. Bovend'Eert en H.R.B.M. Kummeling, *Het Nederlandse parlement* (Deventer 2012) 266.

⁵ Koninklijk Huisarchief (KHA), archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, E.18.a.K.5 'Plattegrond van de Nieuwe Kerk der stad Amsterdam. Ingerigt voor de plegtige inhuldiging van Z.M. Willem III op den 12en mei 1849'.

Veranderingen in de politiek, maatschappij, technologie en een veranderende rol van de monarch werden dus zichtbaar in de inhuldigingsplechtigheden. Door de vijf beëdigingen uit deze eeuw te bestuderen valt op wat er gelijk bleef, dus wat de repetitieve structuur van de inhuldiging werd, en welke discontinuïteit er optrad. Juist deze veranderingen toonden aan waar de politiek en maatschappelijke ontwikkelingen om een verandering van het ritueel en ceremonieel vroegen. Hieronder worden enkele terugkerende elementen uit de inhuldigingen naast elkaar gelegd. Hierdoor wordt aangetoond hoe en waarom de inhuldigingsplechtigheid zich gedurende de negentiende eeuw ontwikkelde.

Afbeelding 1 Nicolaas Pieneman, *Inhuldiging van koning Willem II in de Nieuwe Kerk te Amsterdam op 28 november 1840*, via: http://www.rijksmuseum.nl/aria/aria_assets/SK-A-3852?lang=nl (geraadpleegd op 7 september 2012).

Locatie

In 1814 werd besloten inhuldigingen in de Nieuwe Kerk van Amsterdam te laten plaatsvinden. Omdat de plechtigheid seculier moest zijn, werd de kerk voor de eedaflegging ontdaan van haar religieuze karakter. Aanvankelijk wilde men de vergadering van de Staten-Generaal, waarbinnen de inhuldiging van de nieuwe vorst volgens de nieuwe Grondwet moest geschieden, in de Burgerzaal van het Paleis op de Dam houden. Omdat deze ruimte te klein bleek, werd uitgeweken naar de kerk. Deze kerk was ruim genoeg voor het aantal genodigden en lag tevens centraal naast het Koninklijk Paleis op de Dam in Amster-

dam, wat de plechtigheid alsnog een royale uitstraling gaf.⁶ Door de beëdiging in een kerkgebouw plaats te laten vinden, sloot de plechtigheid tevens aan bij de gewoonte van kroningen en inhuldigen van Europese vorsten. In de meeste monarchieën waren de inauguraties ook in gebedshuizen, zij het dat deze doorgaans wel een religieus karakter hadden.⁷

De inhuldiging van 1815, vlak na het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden, had plaats op het Koningsplein te Brussel. De commissie die de Grondwet voor het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden schreef, besloot dat de inhuldigen beurtelings in een Noordelijke of Zuidelijke stad zouden zijn. Zo werden de beide rijkdelen gelijk behandeld en werden alle inwoners zo goed mogelijk bij de inhuldigen betrokken. De plechtigheid zou voortaan in de open lucht plaatsvinden, waarmee werd terugverwezen naar vooral Belgische historische voorbeelden van inhuldigen.⁸ Wederom in de zuidelijke traditie werd voor de inhuldiging van koning Willem I een speciaal inhuldigingspodium opgebouwd, dat deed denken aan soortgelijke luisterrijke podia die in het verleden waren opgebouwd voor de inhuldiging van hertogen en graven.⁹ Zo werd opnieuw een lijn getrokken met het verleden, waardoor de Zuidelijke Nederlanders de ceremonie beschouwden als een echte inhuldiging.

Sinds 1840 vonden alle inhuldigen weer plaats in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. De bepaling dat de inhuldiging in de open lucht plaats zou vinden werd na de afscheiding van de Belgen uit de Grondwet geschrapt.

Niet alleen in de locatie, maar ook in de aankleding ervan zijn ontwikkelingen waar te nemen. Een grootse uitstraling heeft de inhuldigingslocatie bij alle plechtigheden gehad. Uiteraard werd de kerk bij alle beëdigingen versierd met veel rood-wit-blauwe en oranje vlaggen en draperieën. Het troonpodium waarop de vorst de belangrijkste plaats innam, stond altijd centraal in

⁶ Eelco Elzinga, *Theater van staat. Oude tradities rond een jong koningschap* (Apeldoorn 1990) 3.

⁷ Zo werden bijvoorbeeld Keizers van het Heilige Roomse Rijk, Russische Tsaren, Franse en Engelse koningen en vele andere Europese vorsten al eeuwen lang in kerken beëdigd. Zie hiervoor onder andere: Harriet Rudolph, 'Die Herrschererhebung als Fest, krönungsfeste im vergleich', in: Michael Maurer, *Festkulturen im Vergleich: Inszenierungen des Religiösen und Politischen* (Keulen, Weimar Wenen 2012) 13-42; http://www.hermitage.nl/nl/tentoonstellingen/russische_hof/hoogtepunten.htm (geraadpleegd op 6 augustus 2012); R.E. Giesey, 'Inaugural aspects of French Royal Ceremonials', in: János M. Bak, *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual* (Los Angeles, Oxford 1990) 35-45 en <http://www.westminster-abbey.org/our-history/royals/coronations/> (geraadpleegd op 6 augustus 2012).

⁸ 'Correspondentie G. K. van Hogendorp aan de koning, 22 Mei 1815.' In: Herman Theodoor Colenbrander, *Ontstaan der grondwet*, tweede deel (Den Haag 1908) 189.

⁹ Elzinga, *Theater van staat*, 4-5.

de kerk.¹⁰ Vanaf 1849, bij de inhuldiging van Willem III, deden verwijzingen naar de koloniën hun intrede in de Nieuwe Kerk. Naast de wapenschilden die de Europese delen van het Koninkrijk representeerden, bevonden zich in de kerk de wapens van Batavia en Suriname. Zowel de Oost als de West waren dus vertegenwoordigd.¹¹ Dit kan duiden op een andere omgang met de koloniën. Men vond de tijd rijp om deze zichtbaar te maken bij de beëdiging van ook hun nieuwe Koning. Een schrijver uit de tijd van koning Willem III zag hierin overigens meer een misplaatste verwijzing naar de discutabele slavernij dan naar de grootsheid van het Koninkrijk.¹² In 1898 werd vooral de verwijzing naar de Oost nog veel verder uitgebreid. Dat juist aan de Indische archipel veel aandacht werd besteed, is te verklaren uit het feit dat er veel geld werd verdiend met producten van de eilanden. Indië was verder actueler dan ooit door de oorlogen die onder andere in Atjeh werden uitgevochten.¹³ Achter het troonpodium waarop Wilhelmina ingehuldigd werd, was tropische plantengroei te zien. Dit zorgde er volgens een schrijver van een terugblik op de inhuldiging voor dat ‘de gedachte aan het Rijk van Insulinde verlevendigde.’¹⁴ De decoratie verwees dus, naast dat het een rijke, majestueuze uitstraling had, naar het uitgestrekte rijk waarvan het staatshoofd op die dag werd ingehuldigd. In 1898 waren tevens voor het eerst Indische vorsten aanwezig bij een inhuldiging van een Nederlands staatshoofd.¹⁵ Technologische ontwikkelingen in de scheepvaart en de opening van het Suezkanaal in 1869 maakten hun komst naar Amsterdam in 1898 bovendien een stuk gemakkelijker in vergelijking met de eerdere inhuldigingen.

De hofstoet

Traditioneel trad de koning in een statige hofstoet naar de inhuldigingslocatie. Deze stoet is door de negentiende eeuw heen wel veranderd. In 1814 bestond de optocht onder meer uit een erewacht van jongelingen uit de stad Amster-

¹⁰ J.J.F. Wap, *Gedenboek der inhuldiging en feesttochten van Zijne Majesteit Willem II, 1840-1842* ('s-Hertogenbosch 1842) 14-17.

¹¹ J.F. Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging van Z.M. koning Willem III in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, op zaterdag den 12 mei 1849* (Haarlem 1849) 51.

¹² H.C. Millies, 'De inhuldiging en een wapenschild. Eene nabeschouwing, in: *De gids*, 13, 1 (1849) 721-735.

¹³ Kees Zandvliet ea., *De Nederlandse ontmoeting met Azië 1600-1950* (Amsterdam en Zwolle 2003) 293-296.

¹⁴ G. L. Kepper, *Officieel gedenboek van de feestelijke ontvangst en de inhuldiging van Hare Majesteit koningin Wilhelmina Helena Pauline Maria binnen Amsterdam in 1898* (Amsterdam 1898) 318.

¹⁵ 'Indische vorsten', *Nieuwe Amsterdamse courant – Algemeen handelsblad*, 30-8-1898, nummer 22006.

dam, een foerier met de lakeien van het hof, in grootstaatsielivrei, de Heraut van Wapenen en de edellieden van de vorst. De soeverein vorst nam de belangrijkste positie in. Hij werd vergezeld door zijn beide zonen, waarmee de dynastieke toekomst reeds getoond werd.¹⁶ De sleep van de mantel die de vorst droeg, werd gedragen door pages. De hoogheden werden omringd door hoofdofficieren, adjudanten en andere militaire autoriteiten.¹⁷ Lakeien en een detachement van de *garde du corps* van de vorst sloten de stoet af.¹⁸

In 1815, toen er voor het eerst een koning der Nederlanden werd ingehuldigd, deden de regalia van het Koninkrijk der Nederlanden hun intrede in het ceremonieel. De rijksstandaard en het rijkszwaard werden in Brussel meegedragen in de hofstoet.¹⁹ Verder waren de overige regalia, een rijksappel, een scepter en een kroon, bij de plechtigheid aanwezig. Ze lagen in 1815 gedurende de hele ceremonie op een credenstafel, in de nabijheid van de troon. De rijksbanier

Afbeelding 2 Regalia, via: <http://www.anp-archief.nl/page/236855/nl> (geraadpleegd op 1 november 2012).

¹⁶ KHA, archief koning Willem I, A.35.XVIII. 'Programma voor het ceremonieel, ter gelegenheid der stemming van 600 uit de aanzienlijkste ingezetenen, over het ontwerp eener grondwet voor de Vereenigde Nederlanden. Inhuldiging'.

¹⁷ 'Programma voor het ceremonieel 600 uit de aanzienlijkste ingezetenen'.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ KHA, archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, E.18. K. A.3 'Programma voor de plechtige inhuldiging, welke plaats zal hebben te Brussel, op donderdag den 21sten september 1815'.

toonde het wapen van het Koninkrijk. Het rijkszwaard stond voor de (wereldlijke macht) van de koning. De kroon was het symbool voor de waardigheid van de koning als staatshoofd en voor de soevereiniteit van het land, de rijksappel voor het grondgebied dat het Koninkrijk omvat en de scepter voor het (van oorsprong rechtsprekende) gezag van de vorst.²⁰

In tegenstelling tot 1815 werden in 1840 alle regalia in de tocht naar de kerk meegedragen.²¹ Willem II liet alle regalia opnieuw vervaardigen voor zijn inhuldiging. Om ze een glorieuzere uitstraling te geven dan ze in 1815 hadden gehad.²² De voornaamste reden voor de intrede van de regalia in de stoet van Willem II is de voorliefde voor sierlijkheid en vorstelijk vertoon die deze koning koesterde.²³

Een opvallende wijziging in 1849 (in vergelijking met de stoet van koning Willem II) is dat enkel nog het rijkszwaard en de rijksstandaard in de optocht meegedragen werden, en dat de overige regalia zich al in de Nieuwe Kerk bevonden.²⁴ Een reden voor het verdwijnen van de regalia uit de hofstoet kan zijn dat de prominente aanwezigheid van de regalia tijdens de inhuldiging van Willem II tot kritiek had geleid. Er waren mensen die vonden dat de plotselinge opluistering van het Koninklijk gezag van deze koning verwees naar denkbeelden van vroegere tijden, waarin de koning nog meer macht had. In een 'moderne' constitutionele monarchie zou volgens hen niet meer door middel van voorwerpen als een scepter en een kroon de indruk gewekt moeten worden dat de koning alleen de macht had.²⁵ Juist na de grondwetsherziening van 1848 was de macht van de koning sterk afgenomen. Dat de kroon, de scepter en de rijksappel niet meer in de stoet van de koning meegedragen werden, zou een relatie kunnen hebben met de afgenomen macht van de koning.²⁶ Daarnaast zou Willem III minder ontvankelijk voor pracht en praal zijn geweest dan zijn vader.²⁷

²⁰ <http://www.koninklijkhuis.nl/encyclopedie/monarchie/koninklijk-huis/inhuldiging/> (geraadpleegd op 30 oktober 2012) en Jan Keupp ea., "...die keyserlichen zeychen..." *Die Reichskleinodien – Herrschaftszeichen des Heiligen Romischen Reiches* (Regensburg 2009) 24, 36, 38-39.

²¹ KHA, archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, E.18a. K. 4, 'Programma betreffende de plechtige inhuldiging des konings, te Amsterdam, op zaterdag den 28sten november 1840'.

²² Elzinga, *Theater van staat*, 8-9.

²³ Johannes Bosscha, *Het leven van Willem den tweede. Koning der Nederlanden en groot-hertog van Luxemburg* (Amsterdam 1852) 622.

²⁴ KHA, archief van koning Willem III, A.45.X.A.5. 'Programma voor de plechtige beëdiging en inhuldiging van Zijne Majesteit koning Willem III, te Amsterdam, op zaterdag den 12den mei 1849'; 'De inhuldiging des konings te Amsterdam, op zaterdag 12 mei', *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 14-05-1849, nummer 115.

²⁵ Bosscha, *Het leven van Willem den tweede*, 621-622.

²⁶ Ibidem.

²⁷ A. Alberts, *Koning Willem III* (Den Haag 1964), 38-42.

De Grondwet werd in 1849 ook niet meer meegedragen in de Koninklijke processie naar de Nieuwe Kerk. Ook dit heeft waarschijnlijk te maken met de grondwetsherziening van 1848, waar Willem III een erkend tegenstander van was. De koning wilde niet achter de Grondwet aan lopen, hij wilde immers niet de indruk wekken dat de gewijzigde Grondwet van de koning uitging en dat hij hier achter stond.²⁸ Een draagbaldakijn, dat in 1815 en in 1840 boven de koning werd gedragen tijdens zijn tocht naar de kerk, kwam in 1849 ook niet meer terug.²⁹ Deze wijziging kan met een versobering van het ceremonieel te maken hebben gehad, naar aanleiding van de gewijzigde positie van de vorst en het gebrek aan verlangen naar al te veel pracht en praal. Wel nieuw was dat Willem III de verschillende delen van het Europese deel van het Koninkrijk in zijn stoet presenteerde. Herauten die Nederland, het Groothertogdom Luxemburg en het Hertogdom Limburg representeerde liepen mee in de hofstoet.³⁰

Afbeelding 3 Koningin Wilhelmina loopt naar de kerk, via: <http://www.geschiedenis24.nl/nieuws/2010/april/Koninginnedag-1898-de-inhuldiging-van-Wilhelmina.html> (geraadpleegd op 25 oktober 2012).

Deze laatste verwijzingen verdwenen uit de stoet van Wilhelmina. De Luxemburgse troon was in handen van een andere tak van de familie gekomen en de positie van Limburg was gelijk geworden aan die van de overige provincies. Koningin Wilhelmina wijzigde verder weinig aan de invulling van de hofstoet. Een noviteit was evenwel dat de koningin haar gang naar de kerk maakte onder een pergola van visnetten.³¹ Enerzijds verwees dit naar de balda-

²⁸ Bronnen geven over de gewijzigde rol van de regalia in het ceremonieel geen uitsluitel. In het Koninklijk Huisarchief is geen correspondentie of andere bron te vinden die hier een verklaring voor geeft. Opvallend is dat de regalia volgens KHA, archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, E.18.a.K.5 'Ontwerp van programma (voor de inhuldiging van koning Willem III)' nog wel meegedragen zouden worden. In deze bron staat te lezen dat op 22 en 25 april hier nog wijzigingen in zijn aangebracht, maar de bepalingen omtrent het meedragen van de regalia lijken op deze momenten nog niet gewijzigd. De tijd tussen de dood van Willem II en de inhuldiging van Willem III bedroeg slechts twee maanden, de plechtigheid is dus in zeer korte tijd voorbereid. Hierin kan een verklaring liggen dat zo kort voor de inhuldiging nog wijzigingen in het programma zijn doorgevoerd.

²⁹ 'Programma beëdiging Willem III'.

³⁰ 'Plegtige inhuldiging van Z. M. koning Willem III, op zaterdag den 12den mei 1849', *Nieuwe Amsterdamse courant – Algemeen handelsblad*, 14-05-1849, nummer 5448.

³¹ Elzinga, *Theater van staat*, 5-6; Jan Bank en Maarten van Buuren, 1900. *Hoogtij van burgerlijke cultuur* (Den Haag, 2000), 26.

kijnen waaronder Willem I en Willem II hun gang naar de kerk nog hadden gedaan, anderzijds zou dit naar het verleden van het Koninkrijk kunnen verwijzen. De zee heeft hier immers een belangrijke rol in gespeeld. Zeevaart is een belangrijke bron van inkomsten geweest en Nederland was een van de belangrijkste zeemachten. Dit laatste punt werd benadrukt door de langs de route opgestelde adelborsten van de Koninklijke Nederlandse Marine naast cadetten van de Koninklijke Militaire Academie.³²

Kleding

Naast de hofstoet was de kleding van de vorst of koning(in) zelf van groot belang voor de uitstraling van de plechtigheid. Willem I droeg in 1814 een witsatijnen kostuum. Hier overheen droeg hij een vorstelijke mantel. Deze was vervaardigd van rood fluweel. De randen waren afgezet met hermelijn, een bontsoort die regelmatig wordt gebruikt bij vorstelijke en koninklijke mantels. Deze mantel verwees terug naar voorbeelden van eerdere soevereinen van het land.³³ In 1815 droeg Willem I als koning een nieuwe mantel. Deze werd de rest van de eeuw, telkens in licht gewijzigde vorm, voor de inhuldigingen gebruikt. In vergelijking met 1814 was hij nog rijker bezet met hermelijn. Op het fluweel waren verder met goudborduur sel leeuwen die in het rijkswapen voorkwamen afgebeeld. Dat alles gaf het een meer koninklijke uitstraling.³⁴ Het Ridder Grootkruis van de Militaire Willemsorde prijkte op de borst van de koning. Deze hoogste militaire onderscheiding van het rijk was eerder dat jaar door de koning zelf in het leven geroepen.³⁵

Willem II en III droegen onder de koningsmantel militaire uniformen. De tweede koning Willem was gekleed in het tenue dat hij droeg tijdens de Tien-daagse Veldtocht, tevens gelijkend op dat van de Russische militia van 1812. Dit toonde naast het militaire verleden van de vorst tevens zijn connectie met de Russische tsarenfamilie Romanov waar zijn vrouw deel van uitmaakte. Ook 's konings cilindervormige hoofddeksel verwees naar zijn zwager, de tsaar.³⁶ De hoogste onderscheiding van het Rijk prijkte net als bij zijn vader op de borst van Willem.³⁷

³² Kepper, *Officieel gedenkboek inhuldiging koningin Wilhelmina*, 318.

³³ Elzinga, *Theater van staat*, 9, 12.

³⁴ Ibidem.

³⁵ <http://lintjes.nl/achtergrond/de-militaire-willems-orde> (geraadpleegd op 27 september 2012).

³⁶ 'Programma inhuldiging des konings 1840'; 'Brief Anna Paulowna aan Tsaar Nicolaas I, Den Haag, 12 december 1840', in: S.W. Jackman, *De Romanov Relaties. De privé-correspondentie van de tsaren Alexander I, Nicolaas I en de grootvorsten Constantijn en Michael met hun zuster koningin Anna Paulowna, 1817-1855* (Baarn 1987) 191-196; Elzinga, *Theater van staat*, 9, 12.

³⁷ C. Kruseman, *Portret van Koning Willem II, (schilderij) 1849*, via: http://www.eerstekamer.nl/begrip/foto_koning_willem_ii_grote_versie (geraadpleegd op 13 november 2012).

Willem II kon nog een uniform en onderscheidingen dragen waaruit zijn grootse militaire daden als “de held van Waterloo” bleken, Willem III had daarentegen niet zo’n vermeend glorieus verleden op het slagveld. Voor hem werd derhalve gekozen om het uniform van de marine te dragen, als ‘eerste wapen van het rijk.’³⁸ Natuurlijk prijkte de Militaire Willemsorde op zijn borst. Zo werd de indruk gewekt dat ook deze koning moed, beleid en trouw getoond had op het slagveld.³⁹

De kleding van Wilhelmina week uiteraard af van die van haar mannelijke voorgangers. Waar zij een militair uniform konden dragen, was dit voor een vrouw ongepast. De juiste vorstelijke uitstraling werd bereikt door in ‘groot toilet’ te verschijnen.⁴⁰ Een witsatijnen japon met gouden versierselen zorgde voor de juiste vorstelijke allure.⁴¹

Officiële ceremonie

De daadwerkelijke inhuldigingsceremonie begon met een toespraak van de nieuwe vorst. De invulling van de rede was voor alle inhuldigingen vrij in te vullen, mits de koning(in) na 1848 geen uitspraken deed die met de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid politiek gevoelig lagen. De strekking van de toespraken bij de verschillende inhuldigingen was desalniettemin redelijk gelijk. De nieuwe staatshoofden spraken allen over de grootsheid van het Rijk en zijn inwoners en de taak die voor hen als vorst was weggelegd.⁴² Naast deze mooie woorden over het Koninkrijk was er ruimte voor toespelingen op de actualiteit. Zo ging Willem III in op de revoluties die enkele landen in Europa een jaar voor zijn beëdiging troffen, maar waaraan Nederland, naar zijn zeggen door de hulp van God (en dus niet door de Grondwetswijziging die de angel uit de politieke onrust in Nederland had gehaald) was ontkomen.⁴³

³⁸ Bosdijk, *Gedenkschrift inhuldiging Willem III*, 57.

³⁹ C.W. Mieling, *Inhuldiging van Z. M. Koning Willem III in de Nieuwe Kerk te Amsterdam 12 Mei 1849*, (lithografie) 1849, via: <http://www.geheugenvannederland.nl/?nl/items/NCRD01:114893764> (geraadpleegd op 12 oktober 2012).

⁴⁰ KHA, archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, E.18a.K.8, ‘Aantekeningen voor mevrouw van Loon over de kleding voor de koningin op verschillende momenten rondom de plechtigheden’.

⁴¹ Elzinga, *Theater van staat*, 14.

⁴² ‘Aanspraak Soeverein Vorst’, in: Johannes Allart, *Verbaal der vergadering van aanzienlijken in Amsterdam den 29sten maart MDCCCXIV* (Den Haag 1814) 101-102; ‘Aanspraak koning Willem I, 21 september 1815 te Brussel’, *Opregte Haarlemse courant*, 26-9-1815, nummer 115; *Handelingen Verenigde Vergadering, 1840-1841*, 20; *Handelingen vereenigde vergadering van de beide Kamers op dinsdag den 6den september 1898, ter zake der plechtige beëdiging en inhuldiging van Hare Majesteit de koningin*.

⁴³ Bosdijk, *Gedenkschrift inhuldiging Willem III*, 58-59.

De eedaflegging die direct na de toespraak van de nieuwe vorst volgde, vormde het belangrijkste moment van de inhuldiging. Dit was en is nog steeds, het moment dat staatsrechtelijk van belang is. De rest van de dag kan gezien worden als omkleeding hiervan. De vorst(in) zweerde met de eed de Grondwet te zullen onderhouden en handhaven. Verder gaf hij/zij aan de onafhankelijkheid en het grondgebied Rijk te zullen verdedigen, de inwoners van het land te beschermen en er alles aan te zullen doen om de welvaart te bevorderen.⁴⁴ De eed werd afgesloten met de woorden 'zo waarlijk helpe Mij God almachtig!' Met de liberale grondwetswijziging was het sinds 1848 echter ook toegestaan om in plaats van de eed een gelofte met dezelfde betekenis te beloven en te eindigen met de woorden 'dat belooft ik!'⁴⁵

Na de vorst of koning(in) was het de beurt aan de Staten-Generaal om hun eed af te leggen. De Kamerleden zwoeren (of beloofden) de nieuwe vorst in naam van volk en volgens de Grondwet te ontvangen en huldigen. Verder gaven ze middels de eed of belofte aan dat ze de onschendbaarheid en de rechten van de kroon zouden handhaven en te zullen doen wat een goede en getrouwe Staten-Generaal verplicht was te doen.⁴⁶ De eed zelf werd sinds de invoering van het tweekamerstelsel in 1815 voorgelezen door de voorzitters van de Eerste en Tweede kamer. Vervolgens bevestigden alle Leden deze één voor één. Aan het begin van de eeuw traden alle leden van de Staten-Generaal hiervoor nog voor de troon, maar bij de inhuldiging van koningin Wilhelmina mochten de Kamerleden dit echter vanaf hun plaats in de Nieuwe Kerk doen.⁴⁷ Hierna was de vorst of koning officieel beëdigd. Dit werd bekrachtigd met de door de Heraut (1814) of Koning (vanaf 1815) van Wapenen geroepen woorden 'Leve de soeverein vorst/ Koning!' Sinds 1849 werd het 'Leve de koning!' voorafgegaan door de boodschap 'Zijne/Hare Majesteit koning(in) is ingehuldigd!'⁴⁸

Met deze woorden was het officieelste en staatsrechtelijk geldende gedeelte van de plechtigheid voorbij. De dag vol feestelijkheden ging echter door. In 1814, 1815 en 1840 volgde er direct een religieuze plechtigheid, in 1849 en 1898 werd de Nieuwe Kerk verlaten om het programma van de inhuldigingsdag elders voort te zetten.

⁴⁴ <http://www.koninklijkhuis.nl/encyclopedie/monarchie/koninklijk-huis/inhuldiging/> (geraadpleegd op 31 januari 2013).

⁴⁵ 'Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden' (1848) art. 51.

⁴⁶ Kepper, *Officieel gedenkboek inhuldiging koningin Wilhelmina*, 334

⁴⁷ Bank Van Buuren, *Hoogtij van burgerlijke cultuur*, 25.

⁴⁸ 'Plegtige intogt en inhuldiging van Z.M. Willem III, te Amsterdam, op den den 11den en 12den mei' *Groninger courant*, 15-05-1849, nummer 39; KHA, archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, E.18a.K.8 'Algemeen programma der feestelijkheden te Amsterdam en te 's-Gravenhage in de maand september 1898'.

Religieuze aspect

De religieuze viering van de inhuldiging toonde eveneens een duidelijke ontwikkeling door de eeuw heen. Officieel was de ceremonie zoals reeds beschreven strikt staatkundig en seculier. De praktijk was echter enigszins misleidend. Bij de inhuldiging van Willem I als soeverein vorst en van Willem II als koning vond direct na de beëdiging in dezelfde kerk, die toen weer zijn religieuze lading kreeg, een protestantse dienst plaats. Hierdoor was het moeilijk de staatkundige en religieuze gedeelten van de viering in de kerk als losse geheelen te zien.⁴⁹ In 1815 moesten de genodigden zich weliswaar van het Brusselse Koningsplein naar de St.-Goedelekerk begeven, waardoor een betere scheiding tussen de plechtigheden te zien was, maar dit kwam vooral voort uit het feit dat de officiële inhuldiging in de open lucht geschiedde. Voor de in dit geval katholieke mis, wederom om de inwoners uit het zuidelijke deel van het land bij de inhuldiging te betrekken, moesten de genodigden naar een kerk nabij het inhuldigingsplein gaan.⁵⁰

Bij de laatste twee inhuldigingen in de negentiende eeuw werd de dienst ter ere van de plechtigheid pas één of enkele dagen later gehouden. Het verkleinen van de rol van het geloof tijdens de ceremonies van Willem III en Wilhelmina was een reactie op kritiek, vooral uit liberale hoek, op de rol van religie tijdens de officieel seculiere plechtigheid.⁵¹ Volgens een negentiende-eeuwse biografie van Willem II zagen velen in de protestante eredienst direct na afloop van het wereldlijke deel van de inhuldiging van Willem II in de Nieuwe Kerk 'een miskenning van den geest des tijds, die van den vorst eener Constitutioneele Monarchij eischt, dat, zoo dikwijls hij in deze betrekking eenige handeling verrigt, zijne godsdienstige belijdenis worde ter zijde gesteld.'⁵² Het programma van de plechtigheid werd dus aangepast aan de tijdsgeest.

Feestelijkheden na afloop

Na de officiële plechtigheden werd er bij alle inhuldigingen een diner gehouden in het Koninklijk Paleis. Onder de genodigden waren veel hoogwaardigheidsbekleders. Na het diner werd de dag afgesloten met een illuminatie, of verlichting, ter ere van de inhuldiging. Op deze wijze vierden de inwoners van de hoofdstad de heuglijke gebeurtenis.⁵³ De versiering en verlichting van gebouwen, bruggen, straten en schepen in Amsterdam, of Brussel, werd bij elke inhuldiging fraaier. De mogelijkheden voor de verlichtte versierselen waren met de

⁴⁹ 'Programma voor het ceremonieel 600 uit de aanzienlijkste ingezetenen'.

⁵⁰ 'Programma voor de plechtige inhuldiging 21sten september 1815'.

⁵¹ L. Aletrino, *Drie koningen van Nederland. Karakterschetsen van Willem I, Willem II en Willem III* (Amsterdam 1959), 172.

⁵² Bosscha, *Het leven van Willem den tweede*, 621.

⁵³ 'Vereenigde Nederlanden', 's Gravenhaagsche courant, 01-04-1814, nummer 37.

tijd en de technologische vooruitgang vele malen groter geworden, allereerst door een betere en ruimere toepassing van gasverlichting.⁵⁴ Ten tijde van de inhuldiging van koningin Wilhelmina was de toepassing van elektrisch licht zelfs zover gevorderd dat de illuminatie nog meer tot de verbeelding sprak dan in 1849.⁵⁵ Voor de toeschouwers was de verlichting van de inhuldigingsstad vaak één van de hoogtepunten van het hele evenement. Een krant omschreef het in 1898 als 'het summum van feestvreugde'.⁵⁶

Democratisering van het ceremonieel

Wanneer de vijf inhuldigingen die in de negentiende eeuw gevierd zijn naast elkaar worden bekeken, valt verder op dat er steeds meer aandacht voor het grote publiek kwam. Deze tendens is onder meer te zien bij de intrede van de vorst in de stad waar de plechtigheid zou plaatsvinden. Willem I reed bijna een week voor zijn inhuldiging tot soeverein vorst te paard Amsterdam binnen, naar het Paleis op de Dam.⁵⁷ Bij de inhuldiging van Willem II, in 1840, was het arriveren van de nieuwe Koning al veel luisterrijker. Alsof het een ware blijde intrede betrof arriveerde Willem II met zijn familie in Amsterdam.⁵⁸ Zelf reed hij gekleed in generaalsuniform en vergezeld door zijn drie zonen, waaronder de troonopvolger, de latere Willem III, te paard naar het Koninklijk Paleis. De koningin en andere vrouwelijke familieleden volgden in een rijtuig. De stoet waarin het vorstelijke gezelschap zich met zijn gevolg door de stad begaf omvatte verder enkele militaire detachementen, schutterijen en muziekkorpsen en notabelen uit het Amsterdamse stadsbestuur. Na aankomst op de Dam verschenen de koning en zijn vrouw Anna Paulowna nog een korte tijd op het balkon van het Paleis op de Dam. Het massaal voor de balkonscène toegestroomde volk toonde zijn betrokkenheid met het Huis van Oranje.⁵⁹ Aan het eind van de eeuw werd al het pracht en praal nog veel meer aan het volk getoond. De stoet waarmee Wilhelmina haar intrede in de stad deed was een heel stuk langer en uitgebreider dan die van haar voorgangers. De toeschouwers langs de weg zagen meer dan eens een imposante stoet aan zich voorbijgaan. Veel militair ceremonieel werd uit de kast gehaald om een grootse intrede van de nieuwe vorstin aan de toeschouwers te tonen.⁶⁰ De optocht begaf zich van het station van Amsterdam naar het Koninklijk Paleis op de Dam. De stoet volgde echter een veel langere route dan strikt noodzakelijk, zodat veel mensen

⁵⁴ Bosdijk, *Gedenkschrift inhuldiging Willem III*, 62-63.

⁵⁵ Kepper, *Officiële gedenkboek inhuldiging koningin Wilhelmina*, 341-343.

⁵⁶ 'Op den Dam', *Nieuw Tilburgsche courant*, 8-9-1898, nummer 1178.

⁵⁷ 'Vereenigde Nederlanden', *'s Gravenhaagsche courant*, 28-03-1814.

⁵⁸ 'Nederlanden', *Dagblad van 's Gravenhage*, 30-11-1840, nummer 143.

⁵⁹ 'Nederlanden', *Dagblad van 's Gravenhage*, 30-11-1840.

⁶⁰ 'Algemeen programma der feestelijkheden 1898'.

het voorbijtrekkende spektakel konden aanschouwen.⁶¹ Het publiek bevond zich op tribunes, op de straat, in de huizen, overal waar mensen konden staan.⁶² Net als haar voorgangers verscheen Wilhelmina later die dag op het balkon van het paleis.⁶³ Ze toonde zich direct na haar beëdiging overigens nogmaals voor het toegestroomde volk op de Dam. Doordat de hele inhuldigingsceremonie vroeger op de dag was begonnen was er verder nog ruimte voor een middagprogramma. De koningin en haar familie maakten opnieuw een rondrit door Amsterdam om zich aan het volk te laten zien.⁶⁴

Eenzelfde tendens is waar te nemen als gekeken wordt naar de positie die journalisten innamen bij de inhuldigingen. Ook op dit punt is te zien dat hoe later in de eeuw de inhuldiging was, hoe meer er werd gepoogd een groot publiek te bereiken. Bij de beëdigingen van Willem II en III was in de Nieuwe Kerk een kleine tribune voor journalisten ingeruimd. Via hun verslagen kon een groter publiek kennis nemen van de gebeurtenissen in de kerk dan alleen degenen die aanwezig waren.⁶⁵ Bij de inhuldiging van koningin Wilhelmina kregen journalisten een prominente plek in de kerk toegewezen vanwaar zij de plechtigheid goed konden aanschouwen, om dit vervolgens met hun lezerspubliek te delen.⁶⁶ Een in de kerk aanwezige journalist schreef hierover dat men 'van die plaats een goed gezicht in de kerk [had] en (...) recht voor zich [uitkeek] op den Koninklijke troon.'⁶⁷

Deze democratisering van het ceremonieel is te verklaren door de veranderende positie van de vorst gedurende de negentiende eeuw. Deze verandering in de rol van de monarchie was in heel Europa te zien. Naarmate de 18de eeuw vorderde, en zeker na de revoluties van 1848, namen vorstenhuizen steeds meer

⁶¹ Ibidem.

⁶² 'De inhuldiging van koningin Wilhelmina. Eerste dag. — De intocht', *Nieuwe Amsterdamse courant – Algemeen handelsblad*, 6-9-1898, nummer 22013.

⁶³ 'De inhuldiging van koningin Wilhelmina. Eerste dag. — De intocht', *Nieuwe Amsterdamse courant*, 6-9-1898.

⁶⁴ 'Algemeen programma der feestelijkheden 1898'.

⁶⁵ KHA, archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, E.18a. K. 4, 'Plattegrond van de Nieuwe Kerk der stad Amsterdam, ingericht voor de plechtige inhuldiging van koning Willem II, den 28 november 1840'; KHA, archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, 'Plattegrond Nieuwe Kerk Willem III'.

⁶⁶ KHA, archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, E.18a.K.8, 'Nieuwe Kerk. Inrichting koningin Wilhelmina'; KHA, archief bureau van de grootmeester, opper ceremoniemeester en kamerheer ceremoniemeester, E.18a.K.8, 'Beknopt overzicht van de indeling der plaatsen in de Nieuwe kerk te Amsterdam'.

⁶⁷ 'De inhuldiging van koningin Wilhelmina. Tweede dag. — De plechtige inhuldiging', *Nieuwe Amsterdamse courant – Algemeen handelsblad*, 7-9-1898, nummer 22014.

een andere rol aan. Van een echt heerser veranderde de vorst met de democratisering van de politiek naar een symbool van de natie.⁶⁸ Hiermee veranderden inhuldigingen van een daadwerkelijke rechtsinstellende plechtigheid die de heerschappij van de nieuwe vorst legitimeerde naar een steeds meer open en sociaal feest. Naarmate de eeuw vorderde werden inhuldigingen toegankelijk voor en zelfs aangepast aan de massamedia die aan het eind van de negentiende eeuw opkwamen. De belangrijkste doelgroep die bereikt moest worden verschoof gedurende de eeuw van de elite naar het volk. Het werd dan ook steeds meer een feest voor de burgers zelf, waar niet alleen de nieuwe vorst werd gevierd, maar steeds meer de natie en de burgerlijke gemeenschap belicht werden.⁶⁹

Slot

Hoewel de inhuldigingen in de negentiende eeuw op enkele punten van elkaar verschilden bleef de structuur ervan redelijk ongewijzigd. Het repetitieve karakter van de grote lijn zorgde voor herkenbaarheid en maakte dat de plechtigheid betekenisvol werd voor de toeschouwers. Door kleine wijzigingen in het programma door te voeren of de aankleding van bijvoorbeeld de Nieuwe Kerk te vernieuwen, veranderden de inhuldigingen in de negentiende eeuw wel van karakter. Ze gingen, met behoud van de tradities, met de nieuwe politieke en maatschappelijke realiteit mee en pasten zich aan aan de behoeftes van de tijd. De functie van de plechtigheden veranderde van een ceremonie voor de politieke en maatschappelijke bovenlaag naar een feest voor de hele natie, met een samenbindend effect. Toch bleef de kern herkenbaar.

Voor nieuwe inhuldigingen zal hetzelfde gelden. De structuur van het ritueel en ceremonieel zal niet veel verschillen met de grote lijn zoals deze in de negentiende eeuw is gestandaardiseerd. Wel zullen een veranderde politieke, maatschappelijke en technologische realiteit een plaats krijgen, waarmee elke inhuldiging uniek is en in zekere zin een spiegel vormt van de tijd waarin hij gehouden wordt, maar wel een spiegel met een rijkelijk versierde rand.

⁶⁸ Remieg Aerts, *Het aanzien van de politiek. Geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam 2009) 52.

⁶⁹ Matthias Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells. Huldigungsfeiern im langen 19. Jahrhundert* (Frankfurt, New York 2007) 108-109, 113, 152, 356.

Bart Verheijen studeerde in Nijmegen, Leuven en Parijs. Hij werkt momenteel aan een proefschrift over Resistance Literature during the French regime 1806-1813, binnen het project Proud to be Dutch. The role of war and propaganda literature in the shaping of an early modern Dutch identity, 1648-1815 (www.proudtobedutch.org).

‘Weldra, Oranje Boven!’

Hopen op de terugkeer van de prins van Oranje tijdens het laatste jaar van de Napoleontische bezetting

‘Napoleon, Napoleon!

Denk aan de duizenden mannen die je hebt verloren, hoeveel van hen zijn gestorven door het vuur en de vlammen, door de honger en de kou, onder de muren van Moskou?

Jouw macht is vernederd!

Moskou zal voor jou een verschrikkelijke herinnering blijven. De machtige adelaar is geworden tot een vilein beest.’¹

Bovenstaand pamflet beschrijft het keerpunt in de Napoleontische dominantie van het Europese vasteland: de Russische campagne van 1812. De sneeuw van Rusland betekende het einde van Napoleons onaantastbaarheid en leidde uiteindelijk tot zijn Waterloo. Dit keerpunt kwam even plotseling als onverwachts. Tweeënhalf jaar eerder, toen Nederland werd ingelijfd bij het Franse keizerrijk, had dit nog onmogelijk geleken. Niemand in Europa anticipeerde vóór de winter van 1812 op een snelle val van het Franse keizerrijk, en Napoleon zelf al helemaal niet. Bij de veldtocht tegen Rusland stond Napoleon op het hoogtepunt van zijn macht: zijn roemruchte Grande Armée bestond uit bijna zevenhonderdduizend soldaten uit heel Europa. Tegen de Russische winter en de tactiek van de verschroeide aarde waren Napoleons soldaten echter niet opgewassen. Van de zevenhonderdduizend soldaten kwamen er slechts twintigduizend terug.² De rest stierf door uitputting in de Russische

¹ Archives Nationales (AN) F/7/3064 *Rapports de Directeur de la Police de La Hollande 1811-1814*. Plakkaat ‘te voet aangetroffen’ op de Nieuwmarkt te Amsterdam op 2 februari 1813.

² A. Zamoycki, 1812. *Napoleons fatale veldtocht naar Rusland* (Amsterdam 2006) 468-469.

sneeuw. Ook Nederlandse soldaten, ingelijfd in het Franse leger, deden mee. Napoleons veldtocht in Rusland zou het leven kosten aan 10.000 Nederlandse jongens.³ Vanaf het moment dat de eerste berichten over de nederlaag van Napoleon in Nederland doorsijpelden, begonnen de Nederlanders voorzichtig te anticiperen op een post-Napoleontische toekomst. Ineens leek een nieuwe orde en een herstel van de soevereiniteit binnen handbereik. Elf maanden later, na de Volkerenslag bij Leipzig, stortte het Napoleontische keizerrijk in elkaar. In november 1813, met het wegtrekken van de Franse troepen, kwam Nederland onder het juk van een bezettingsmacht vandaan. Op 30 november 1813 werd Willem Frederik Prins van Oranje-Nassau, de zoon van de in 1795 gevluchte stadhouder Willem V, binnengehaald als soeverein vorst en twee jaar later werd hij geïnstalleerd als koning Willem I van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Deze bijdrage wil laten zien hoe de hoop op de terugkeer van het huis van Oranje-Nassau, een herstel van de soevereiniteit en ideeën over de Nederlandse vrijheid gearticuleerd konden worden tijdens het laatste jaar van de Napoleontische bezetting. Ik richt me hierbij op pamfletten, vlugschriften en liedjes die in dit jaar verspreid werden onder de Nederlandse bevolking. Bij de aankondiging van haar abdicatie op 28 januari 2013 zei koningin Beatrix dat in 1813 een nieuw tijdperk voor ons land aanbrak. Met de viering van ‘tweehonderd jaar koninkrijk’ in het verschiep kunnen we ons afvragen wat de betekenis van dit moment is. Waarop is het door Beatrix gepropagandeerde verhaal van Oranje als de verlosser van Nederland gebaseerd? In hoeverre sloten de ideeën van vaderlandsliefde, zoals deze werden verspreid na het herstel van de soevereiniteit in 1813, aan op ideeën over nationale samenhang, culturele eigenheid en identiteit die reeds in de jaren van de Franse bezetting aanwezig waren?

Nadat duidelijk was geworden dat Napoleon in de Russische sneeuw een enorme nederlaag had geleden kwam er een hernieuwd ‘verzetsvertoog’ (de Fransen noemden dit *séditieuse* – subversief of rebels-) op gang tegen de Franse bezetter. De Fransen namen deze ideeën zeer serieus, zoals blijkt uit de politiearchieven. Het verzetsvertoog koppelde het verlangen naar vrijheid en soevereiniteit vanaf 1813 aan de hoop op een terugkeer van de familie van Oranje-Nassau. Dit vertoog toont de pluriformiteit van de bezettingsperiode aan. Het kwam namelijk op gang terwijl er een Nederlandse ‘windvanen-elite’ met de Fransen meewerkte.⁴ Het Oranje-vertoog was niet enkel en alleen een staaltje

³ Zamoyski, 1812, 467. Volgens de berekening die Johan Joor maakte zouden de Napoleontische oorlogen tussen 1810-1813 in totaal 35.000 Nederlandse jongens aan hun families onttrekken: J. Joor, *De adelaar en het lam. Onrust, Opruiing en Onwilligheid in Nederland ten tijde van het koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse keizerrijk (1806-1813)* (Amsterdam 2000) 378.

⁴ Zie: M. Lok, *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse restauratie (1813-1820)* (Amsterdam 2009).

van *invention of tradition* dat na november 1813 toegepast werd (al werd het wel geïntensiveerd en breed uitgedragen) maar was ook al aanwezig in het laatste jaar van de Napoleontische bezetting, toen een herstel van de soevereiniteit door de terugkeer van een prins van Oranje een reële optie werd.

Zo dichtte een anonieme verzetsdichter, tot ongenoegen van de Franse politie, in februari 1813:

‘De arend is geplukt
De veren zijn gevlogen
Prins Willem is op weg
Weldra Oranje boven!

Getekend, Prinsgezind.’⁵

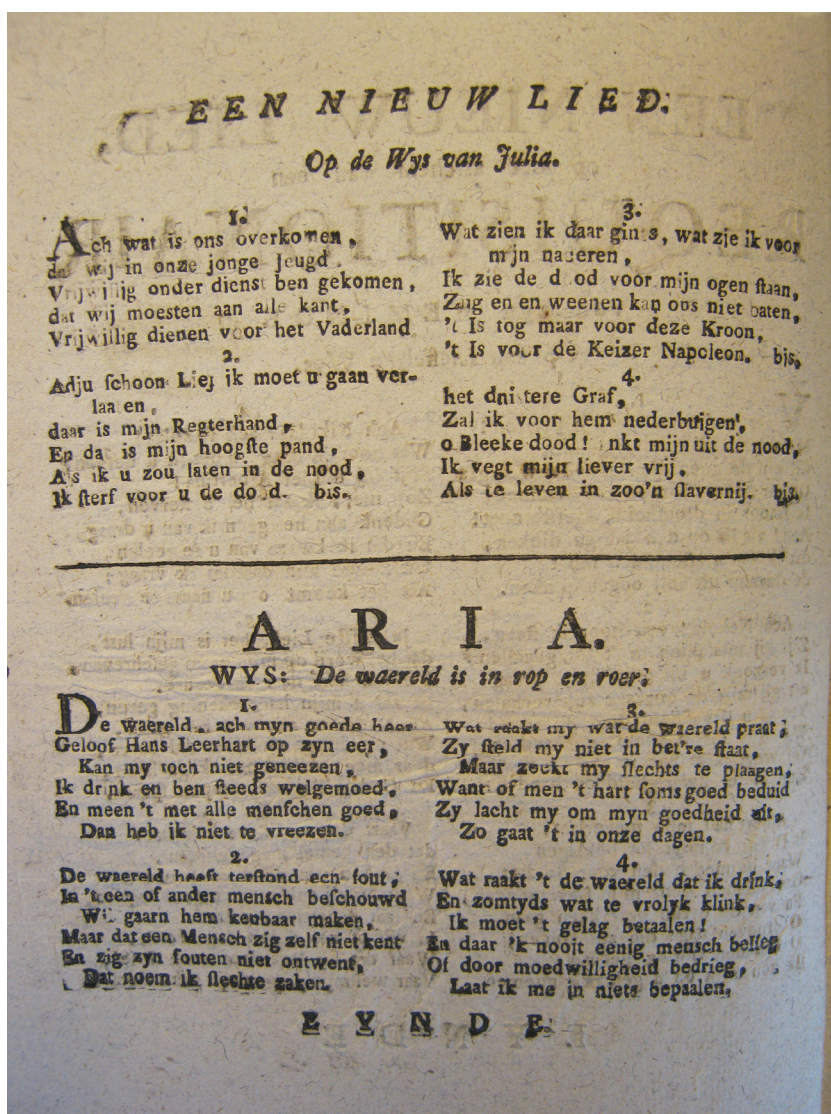
Nederland onder Franse bezetting

Vanaf zijn *coup d'état* op 9 november 1799 had Napoleon Bonaparte zijn macht over het Europese vasteland langzaam uitgebreid. Ook Nederland kon niet ontsnappen aan toenemende Franse inmenging. Het twaalfhoofdige Staatsbewind, dat van 1801 tot 1805 in het zadel zat en het daarop volgende eenhoofdige bestuur van Rutger-Jan Schimmelpenninck (1805-1806) waren met steun en op aandringen van de Fransen tot stand gekomen. In 1806 plaatste Napoleon, na te hebben bedreigd met inlijving bij het Franse keizerrijk, zijn broer Lodewijk Napoleon op de troon. Lodewijk deed zijn best om de Nederlandse belangen te verdedigen, tegen de wensen van zijn keizerlijke broer in. Uit ongenoegen voegde Napoleon in 1810 Nederland daarom alsnog bij zijn keizerrijk. Tijdens de periode 1810-1813 onderwierp Napoleon Nederland aan een Franse bezettingsmacht. Ons land werd gedwongen de Franse wetgeving en talloze Franse instituties over te nemen. Eén van de belangrijkste hiervan was de conscriptie, oftewel de dienstplicht. De Franse wetten gingen op 1 januari 1811 in en veranderden Nederland in een ‘Napoleontische politiestaat’.⁶

⁵ AN/F7/3064. Op het blad staat nog een ander versje vermeld. Beiden zijn door de politie in het Frans vertaald.

⁶ A. Huussen jr, ‘Freedom of the press and censorship in the Netherlands 1780-1810’, in: A. Duke e.a. (ed.), *Too mighty to be free. Censorship and the press in Britain and the Netherlands* (Zutphen 1987) 122.

Afbeelding 1 Een gedrukt pamflet met twee liedjes waarin het verdriet om de conscriptie wordt bezongen.

De Nederlanders accepteerden de nieuwe politieke realiteit waarmee zij keer op keer werden geconfronteerd ogenschijnlijk gelaten. Ook de Napoleontische bezetting in Nederland vanaf 1810 ging niet gepaard met een grote collectieve – ideologisch gemotiveerde – opstand van de Nederlandse bevolking, waardoor het beeld is ontstaan dat de Nederlanders zich haast apathisch tot de Franse machthebbers verhielden. Dit beeld heeft de historiografie tot vrij recentelijk gedomineerd en bijgedragen aan een visie op de Nederlanders als een moegetreden, verzoeningsgezind, pragmatisch, welwillend en zelfs bang volk. Dit

komt niet in de laatste plaats door de typeringen die de hoogste ambtenaar en plaatsvervanger van Napoleon in Nederland, Charles François Lebrun, van de Nederlanders gaf. Lebrun was van mening dat de Nederlanders zich na inlijving bij het keizerrijk rustig zouden houden. Zo schreef hij aan Napoleon op 1 november 1810:

‘Soit peur, soit bonhomie, ils (les Néerlandais) se laissent faire et ne dissent rien’.⁷

Napoleon had zelf al eerder een dergelijke kwalificatie van Nederland gegeven:

‘J’ai été extrêmement content de la Hollande. Ces gens n’ont conservé de souvenir de leur indépendance que pour sentir les avantages de la réunion et y trouver l’uniformité des lois, un système modère de contributions et une marche régulière dans les affaires. Ils sont Français plus qu’aucuns habitants des pays réunis’.⁸

De algemene gedenkstukken van Colenbrander, waarin deze typeringen terug te vinden zijn, leveren ook de aanvullende munitie voor dit beeld, dat lange tijd is overgenomen door historici van de Franse tijd. De laatste jaren zijn er echter een aantal studies verschenen die hiermee hebben gebroken. De opvallendste zijn die van Johan Joor, *De adelaar en het lam. Onrust, Opruiing en Onwilligheid in Nederland ten tijde van het koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse keizerrijk (1806-1813)* uit 2000 en het proefschrift van Martijn van der Burg getiteld *Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de Napoleontische tijd 1799-1813* (uit 2007). Beide auteurs hebben laten zien dat er wel degelijk sprake was van (ongeorganiseerd) verzet tegen de Fransen en hebben gewezen op een veel dynamischere relatie tussen de Nederlanders en de Franse bezetter.

Een andere keuze voor het bronmateriaal kan ook tot een gedifferentieerder beeld leiden. Anders dan de ‘oude, laffe en ziekelijke Lebrun’⁹ aan het woord te laten over de houding van de Nederlandse bevolking heeft Joor door middel van onderzoek in de regionale en Parijse politiearchieven aangetoond dat Nederland tijdens de periode 1810-1813 het toneel was van kleine relletjes, onrust en opstanden tegen de Franse maatregelen.¹⁰ Deze braken voornamelijk

⁷ Geciteerd door H. Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene Geschiedenis van Nederland*, Deel 6, band 1, GS 13 n.125: ‘Lebrun aan den Keizer’ (1 november 1810).

⁸ Geciteerd door H. Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene Geschiedenis van Nederland*, Deel 6, band 1, GS 13 n. 216: De Keizer aan Eugène Beauharnais (26 oktober 1810), <http://www.historici.nl/retroboeken/gedenkstukken/> (21-07-2011).

⁹ Deze typering van Lebrun neem ik over van J. Van der Palm, die in zijn *Geschied en rede-kunstig Gedenkschrift* uit 1816 Lebrun wegzet als een laffe ambtenaar zonder echte invloed.

¹⁰ Joor noemt de conscriptie de grootste bron van onrust in Nederland. Joor, *De adelaar en het lam*, 327, 356-357.

uit naar aanleiding van de conscriptierondes waarmee Napoleon de Nederlanders tussen 1810 en 1813 confronteerde. Naast de relletjes en opstandjes werd het verzet tegen de Fransen ook op literaire wijze gearticuleerd.¹¹ Uit pamfletten, vlugschriften, toneelstukken, gedichten, liedjes en romans die verschenen onder de Napoleontische bezetting komt een heel ander beeld van de Franse bezetter naar boven. Vooral in de pamfletten was de toon vaak fel en hard. Napoleon wordt hierin afgebeeld als een 'bloedbeul' die de Nederlandse jeugd naar de slachtbanken leidt. Nederland zou beter af zijn als deze 'Dwingeland zou sterven'.

Zo staat te lezen in een anoniem verzetspamflet dat door de Franse politieambtenen werd gevonden in de nacht van 1 op 2 februari 1813 in Den Haag:

'Bataven! Militairen, Patriotten (...) verspil uw laatste druppel bloed voor de glorie van Naussau, haast u en ben bereid, het uur van verlossing zal spoedig komen! (..) Bewapen u! Ongelukkige inwoners, geef de voorkeur aan sterven in vrijheid dan te leven als slaven!' (vertaling BV)¹²

Dergelijke pamfletten waren een centraal medium van de anti-Franse stem in Nederland. Als we het hoofd van de politie in Nederland, Devilliers du Terrage, mogen geloven, werd Nederland ermee overspoeld. Hij schreef in februari 1813: 'nous continuons à être inondés de pamphlets et d'affiches'.¹³

De Fransen politieambtenaren verbaasden zich tevens over de verspreidingsnelheid van dergelijke teksten. Vaak werden ze opgeplakt aan de muren in de nabijheid van druk bezochte plaatsen zoals kerken en overheidsgebouwen. Men maakte afschriften van opruiende boodschappen en gaf die onderhands door, in de hoop op verdere verspreiding. Deze, in principe handgeschreven, boodschappen konden wel degelijk een groot effect sorteren.¹⁴ De inhoud van dergelijke pamfletten duidt op het bestaan van een 'onderstroom'

¹¹ Voor een beschrijving van de vele vormen van letterkundig verzet tegen Napoleon zie: L. Jensen, *Verzet tegen Napoleon* (Nijmegen 2013).

¹² AN/F/7/3064. Pamflet gevonden in de nacht van 1 op 2 februari 1813 in Den Haag. De Franstalige tekst luidt:

'Mais versez plutôt la dernière goutte de votre sang pour la gloire de Nassau, empressez vous, empressez vous, l'heure de délivrance est prochaine. (..)

Armez-vous malheureux habitants, préférez de mourir en liberté plutôt que de vivre en esclave!'

¹³ AN/F/7/3064 Brief van Devilliers aan Comte Réal van 3 februari 1813. Pierre-François Comte Réal was de belangrijkste ambtenaar onder Savary de Rovigo, de keizerlijke minister van politie.

¹⁴ Joor, *De Adelaar en het lam*, 356.

van anti-Franse, vaderlandslievende sentimenten, die verder gingen dan onrust over pragmatische economische belangen en juridische belemmeringen als gevolg van de Franse wetgeving. Ook de uniformiteit in het taalgebruik van deze pamfletten duidt op het bestaan van een breder gedragen vertoog van verzet.

Een nader onderzoek van verschillende pamfletten leert ons bovendien dat dit verzetsvertoog zich aanpaste aan de omstandigheden. Het laat zien hoe de auteurs de Nederlanders op verschillende momenten en op een verschillende wijze opriepen om tegen de Fransen in verzet te komen. Vooral de manier waarop de soevereiniteit en vrijheid van de Nederlanders werd gearticuleerd is interessant. Zo lezen we in een pamflet dat afkomstig is uit 1812:

‘Gezonken Nederland!

Ach moet gij dan steeds bukken voor ’s trotschen nabuurs magt?

Zal ’t u dan nooit gelukken hun knellend Dwinglandsch juk,

van uwe schouders af te smeden om hun halt tot hun rechtmate straf.

Komt! Voegt uw krachten zaam, wie heel deez aarde toonen.

Dat nog der Vaders zeden in uwe boezemt woonent.

Vereert met uwen wraak der ouderlijke moed.

Al steunend op uw God die slegts op boozen woedt,

Beef dan Napoleon! Tremble Tiran! Gij dwingland, gij zult sneven,¹⁵

of aan den ouden Belg zijn rechten wedergeven.

Beef zo gij ons weerstaat.

Den Belg hoe tands veracht zal overwinnaar zijn.

Door wraak ten strijd getracht

Batavieren!’¹⁶

¹⁵ Sneven= sneuvelen, ten onder gaan.

¹⁶ AN/F/7/3064 Het ongesigneerde pamflet zat los in de doos van het politiearchief van 1811-1813.

In dit pamflet lezen we een andere vrijheidsgedachte dan die van Oranje-Nassau. Er wordt namelijk gerefereerd aan de oud- Nederlandse vrijheid. Het gebruik van het woord *Belg* refereert aan de oude bewoners van het gebied Gallia Belgica, de oorspronkelijke bewoners van de lage landen. In deze verwijzing speelt de mythe van Belgische vrijheid, zoals beschreven door Julius Ceasar, een grote rol. Gallia Belgica kan, als benaming voor het historische hart van de lage landen, tevens verwijzen naar de Nederlanden van vóór de Tachtigjarige Oorlog. In dit pamflet wordt echter alleen het noordelijke deel van de lage landen bedoeld, zoals ook blijkt uit de eerste en de laatste zin. Het woord Batavien, waarmee het pamflet afsluit, verwijst naar die andere stichtingsmythe van de vrije Nederlanden die begon met de opstand van Claudius Civilis tegen de Romeinen. Ook het inzetten van de herinnering aan deze vrijheidssrijd speelt een grote rol in de verzetsliteratuur. Op basis van de verzetspamfletten in het Parijse politiearchief kan worden geconcludeerd dat Oranje-Nassau voor de winter van 1812 een marginale rol van betekenis heeft gespeeld in de vrijheidsgedachte van de Nederlanders. De pamfletten die in deze bijdrage beschreven worden geven echter geen uitputtend beeld van de omvang van het verzet. Verder onderzoek in de Nederlandse en Parijse archieven zal moeten aantonen in hoeverre ook andere metaforen (naast de vrijheid en de soevereiniteit) werden gebruikt. Wel is er sprake van een duidelijke kentering na 1812: de veelal droevige boodschap van het verloren vaderland wordt hierin losgelaten. De pamfletten die verschenen zijn in 1813 hebben een fellere toon en roepen op tot concreet verzet tegen de Fransen.

De stemmen van verzet in 1813

Op 16 december 1812 plaatste het Franse staatsblad *Le Moniteur* een keizerlijk communiqué. Napoleon was op de terugtocht vanuit Rusland, terwijl zijn Grande Armée stervend achterbleef op de bevroren steppe. Nadat de berichten van de verloren veldtocht kwamen binnensijpelen veranderden de verzetspamfletten van toon.¹⁷ De Napoleontische adelaar viel van het onkwetsbare voetstuk. Tijdens de lente van 1813 braken er in verschillende Hollandse steden kleine opstanden uit. Vooral toen Napoleon zijn *Gardes d'honneur* nieuw leven inblies om de verliezen van zijn Russische campagne te compenseren. Dit raakte voor het eerst alle delen van de bevolking: voorheen waren de rijke families altijd gevrijwaard gebleven van de conscriptie. Nu werden zij echter ook ingelijfd in het Napoleontische leger. Op verschillende momenten rapporteerde de politie dat juist de soldaten uitriepen: *Vive Orange!*¹⁸ Deze kreet werd zelfs tot

¹⁷ AN/F/7/3064 Rapport, 26 januari 1813. Rapport aan Savary de Rovigo van Lebrun, de hertog van Plaisance. Het rapport meldt dat de stemming in Nederland 'zeer slecht wordt' na het bekend worden van de laatste ontwikkelingen in de oorlog (Lebrun bedoelt de verloren campagne in Rusland).

¹⁸ AN/F/7/3064 Rapport Devilliers du Terrage aan de Rovigo, 29 januari 1813.

in Franeker (in Friesland) herhaald en uitgeroepen op straat.¹⁹ De politiecommissaris van Harlingen, een jonge Nederlandse man, zag zich hierop gedwongen tot ingrijpen en ging over tot aanhouding van de grootste herriescoppers (*vociférateurs*). Deze berichten passen in een patroon. Uit een rapportage van het hoofd van de Nederlandse politie in maart 1813 blijkt dat het in veel departementen erg onrustiger was, onder meer in de departementen Zuyderzée (het huidige Utrecht en Noord-Holland) en Bouches-de-la-Meuse (Zuid-Holland): in Schoonhoven had men zich tegen douanebeambten gekeerd, Leiden werd overspoeld met pamfletten en in Delft was de sfeer zeer onrustig.²⁰

De toenemende onrust kreeg na Napoleons verloren veldtocht bovendien een andere lading: er verscheen een concreet alternatief voor het Napoleontische juk, wat we terugzien in de pamfletten. Niet langer vormde de klaagzang over de verloren vrijheid en de knechting van de Nederlandse jeugd het hoofd-ingrediënt van de pamfletten, maar de hoop op de terugkeer van Oranje. Dit betekende een breuk ten opzichte van de eerdere jaren van bezetting. Schrijvers en dichters hadden vaak gerefereerd aan het huis van Oranje-Nassau; deze referenties werden echter altijd in de historische context geplaatst. Ze werden beschouwd als *historisch fenomeen*, als onderdeel van het heldhaftige Nederlandse verleden dat via de geschiedschrijving levend gehouden kon worden. De herinnering was evenwel weinig politiek. Zo lezen we in het beroemde verzetsgedicht *De Hollandse Natie* van Jan Frederik Helmers dat Maurits van Oranje en Johan van Oldenbarnevelt samen, zij aan zij, het heldenpantheon betreden.²¹ Ze kijken toe op de Nederlandse natie en prediken verzoening, maar lijken machteloos tegen de Fransen.

Na de Russische campagne bleef de nationaliserende toon van de pamfletten gehandhaafd, maar werd de erfprins Willem Fredrik van Oranje-Nassau ingezet om een nieuwe toekomst te personifiëren. Dit geldt in ieder geval voor de pamfletten en vlugschriften die de Franse politieagenten in Nederland aantreffen en – na vertaling – als bewijs van het subversieve karakter van de Nederlanders naar Parijs stuurden. De boodschap in deze pamfletten is tot op grote hoogte eenduidig: de prins van Oranje moest de natie verenigen en haar rechtmatige soevereiniteit teruggeven. Een Nederland zonder Napoleon was volgens de pamflettisten binnen handbereik! Nederland zou snel weer onafhankelijk zijn. Het ‘Vive Orange’ was op vele plekken te horen. Op meerdere plekken in het land werd bovendien hetzelfde liedje gezongen waarvan het refrein – in de vertaling van de Franse politie – als volgt ging:

‘Notre prince est petit, mais il deviendra grand.’²²

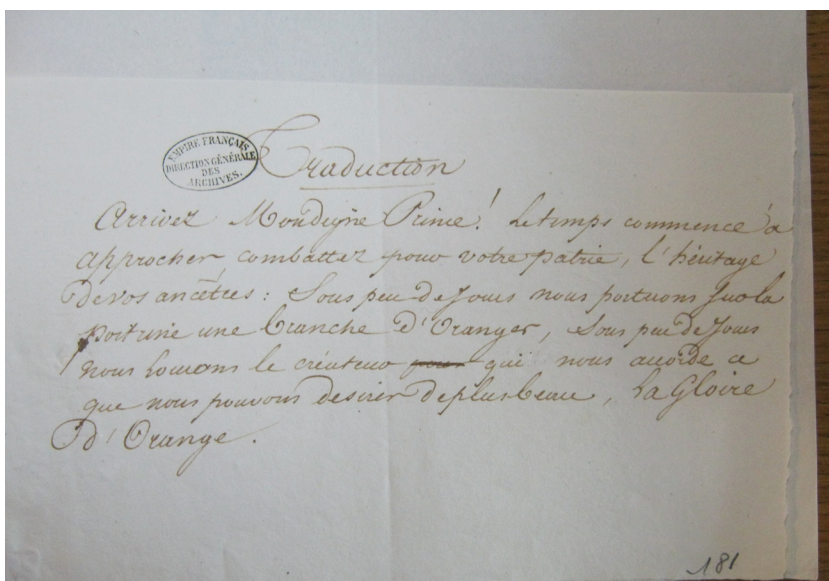

¹⁹ AN/F7/3064 Brief Devieliers du Terrage aan Comte Real, 3 maart 1813.

²⁰ Idem.

²¹ Zie: Van Sas, *Metamorfose*, 93, 343. Voor een recente editie van de Hollandse natie zie: J. Helmers, *De Hollandsche natie*. (Ed. L. Jensen) (Nijmegen 2009).

²² AN/F7/ 3064 Brief Devieliers du Terrage, 3 maart 1813.

Afbeelding 2 Een handgeschreven Franse vertaling van een (vermoedelijk handgeschreven) pamflet waarin de komst van de prins van oranje wordt aangekondigd. Er staat: 'Arrivez mon digne Prince! Les temps commence à approcher combattez pour votre patrie, l'héritage de vos ancêtres: sous peu de jours nous portons sur la poitrine une branche d'orange, sous peu de jours nous louvons le créateur qui nous accorde ce que nous pouvons désirer de plus beau, la gloire d'orange.'

Ook dit liedje laat zien dat het herstel van de eigen soevereiniteit in de vele pamfletten en vlugschriften werd voorbereid door een omarming van het huis van Oranje. De onrust en opruiing die een direct gevolg was van Franse ingrepen in het maatschappelijke leven, zoals de conscriptie of (lokale) economische gevolgen van de Napoleontische oorlogen, werden in 1813 aangevuld met een vertoog over het herstel van het huis van Oranje-Nassau. Voor deze nieuwe dimensie binnen het verzetsvertoog was voorheen in de historiografie weinig aandacht. Toch was dit vertoog zeer populair in het laatste jaar van de Napoleontische bezetting, zoals ook de laatste zinnen van een ander anoniem pamflet laten zien:

'In niet al te lange tijd eren wij God,
die ons doet toekomen wat wij allen het liefste willen;
de glorie van Oranje' (vertaling BV).²³

²³ AN/F/7/3064. 'Arrivez mon digne Prince! Les temps commence à approcher combattez pour votre patrie, l'héritage de vos ancêtres: sous peu de jours nous portons sur la poitrine une branche d'orange, sous peu de jours nous louvons le créateur qui nous accorde ce que nous pouvons désirer de plus beau, la gloire d'orange.'

‘Oranje, door de stem der geheele natie geroepen’

Bij de bekendmaking van haar abdicatie op 28 januari 2013 zei koningin Beatrix: ‘aan het einde van dit jaar zullen wij herdenken dat ons land tweehonderd jaar geleden een koninkrijk werd, waarmee in onze geschiedenis een nieuw tijdperk aanbrak.’ Het is de vraag in hoeverre dit klopt. Was er in november 1813 ten opzichte van de Franse tijd, in politieke zin, wel sprake van een nieuw tijdperk? De monarchie was niet nieuw meer sinds het koningschap van Lodewijk Napoleon van 1806-1810, en de eenheidsstaat was dit ook niet, aangezien deze al bestond sinds 1798.²⁴ Tevens was er sprake van een culturele continuïteit. De toekomstige Nederlandse natie zou door Oranje geleid worden. De prins van Oranje had zelf wellicht nooit meer durven hopen op een terugkeer naar Nederland. Hij had zijn kroon eerder aan zijn gevoel voor machtspolitiek dan aan zijn vaderlandsliefde of heroïsche inborst te danken. Toch leek Oranje-Nassau in de eerste maanden van 1813 het meest logische alternatief voor de Nederlandse pamflettisten en dit alternatief zou bewaarheid worden. De continuïteit die we vinden tussen het verzetsvertoog tijdens de Napoleontische bezetting en de typering van de Nederlandse natie ná de val van Napoleon kan goed worden geïllustreerd aan de hand van het werk van Johannes van der Palm. Zijn woorden zijn namelijk exemplarisch voor de toon die na de bevrijding van 1813 werd aangeslagen. Johannes van der Palm (1763-1840), misschien wel de grootste politieke windvaan van zijn tijd, beschreef in zijn *Geschied en redekundig Gedenkschrift* (1816) de vreugde van de Nederlanders bij het herstel van de soevereiniteit. Zijn lovende woorden voor de prins van Oranje zijn opvallend gezien zijn politieke carrière. In de jaren tachtig van de achttiende eeuw had hij als patriot tegen de macht van stadhouder Willem V – de vader van Willem I – gestreden en in 1787 moest hij als actief patriot zelfs vluchten voor zijn politieke vijanden, de Oranjegezinden. Hij was na de Bataafse omwenteling en de invoering van de grondwet in 1798 als minister van onderwijs ook lid geweest van het Bataafse bestuur. In 1813 leek hij echter in Oranje de redding van Nederland te zien.

De typering van de omwenteling in 1813 geeft, komen voor een groot deel overeen met de toon van de verzetspamfletten die tijdens het laatste jaar van de Napoleontische bezetting waren geschreven:

‘Geheel Nederland was uitgedelgd uit de rij der Mogendheden van Europa, onder welken het, meer dan twee eeuwen, een schitterenden rang bekleed had: tot een wingewest van Frankrijk verlaagd, zag het zijne burgers met en aan de bebloede zegekar eens dwingelands voortgesleept; zijn bloeiende jongelingschap

²⁴ R. Aerts, ‘Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk, 1780-1848’, in: idem e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999) 60-61.

tot deszelfs lijfwachten gedwongen; zijne rijkdommen geroofd en verslonden; zijnen handel vernietigd; en alle andere bronnen van vorige welvaart en bestaan naar andere oorden afgeleid.’²⁵

Willem I werd, in de woorden van Van der Palm, door heel Nederland toegejuicht. De Nederlandse vorst was in zijn ogen een waardige erfgenaam van de deugden en de moed van zijn voorouders. Willem Frederik van Oranje was door de stem der gehele natie geroepen, en onder zijn Koninklijke regering had de vrijheid en het oppergezag zich weer weten te verenigen.²⁶ Ook Napoleon blijft dezelfde kwaadaardige heerser als hij dit voor de pamflettisten tijdens de jaren van de inlijving was. Van der Palm schijnt zich zelfs te verlekken aan de val van Bonaparte, want er is immers ‘voor de menscheijkheid geen schooner schouwspel dan de val eens dwingelands. Nooit zag de wereld er een grooter dan Napoleon Buonaparte [sic].’²⁷

We zien hier de drie elementen die we ook in de pamfletten uit 1813 lazen. Ten eerste: dood aan de dwingeland en de bloedbeul Napoleon, die de Nederlandse jeugd heeft afgevoerd naar de slachtbank. Ten tweede krijgt Nederland haar rechtmatige plaats terug door een herstel van de soevereiniteit en de vrijheid. En ten derde is het Willem Frederik van Oranje onder wiens gezag dit bewerkstelligd wordt. De ‘verlossing van 1813 onder Oranje’, kwam niet uit de lucht vallen. Deze werd in het laatste jaar van de Napoleontische bezetting reeds aangekondigd en voorbereid.

Conclusie

‘Napoleon gevallen en Oranje boven!’ Dit was de wijze waarop het verzet tegen de Fransen gearticuleerd werd in het laatste jaar van de Napoleontische bezetting. De nederlaag van Napoleon in Rusland voedde de hoop op een terugkeer van de prins van Oranje. Zijn terugkeer werd voor de Nederlandse pamflettisten een voorwaarde voor een herstel van de Nederlandse soevereiniteit. Tot 1813 had het verzet zich voornamelijk gericht tegen de conscriptiemaatregelen, dat in pamfletten werd ondersteund met verwijzingen naar de oude Bataafse vrijheid en het recht op soevereiniteit voor het Nederlandse volk. In 1813 veranderde dit en werd Oranje het centrale thema in het verzet. Als ‘1813’ een mythe is waarin Oranje, Nederland, soevereiniteit en vrijheid aan elkaar gekoppeld worden, dan werd deze geschapen vóór het koningschap van Willem I, hoewel de mythe wel werd opgeklopt en uitgediept, zoals ook de woorden van koningin Beatrix van 28 januari 2013 ons leren. Oranje was tijdens het laatste jaar van de Napoleontische bezetting reeds meer dan een historisch idee.

²⁵ J. van der Palm, *Geschied- en redekunstig gedenkschrift van Nederlands herstelling in den jare 1813* 2e druk; Schiedam 1863) V-VI.

²⁶ Van der Palm, *Geschied- en redekunstig gedenkschrift*, VI.

²⁷ Ibidem, 14.

Jean-Paul de Jonge (1988) is masterstudent Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Hij schreef zijn bachelorwerkstuk over natievorming in de negentiende eeuw.

Natievorming in de 19e eeuw

De Zuidelijke Nederlanden en het Rijnland.

Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is al sinds 1830 grondig bestudeerd door historici, eerst door Nederlanders en Belgen, maar later ook specifiek vanuit Vlaams en Waals oogpunt. De aanleiding voor dit onderzoek is echter een artikel geschreven door Remieg Aerts in het boek *De erfenis van 1830* (Leuven 2006).¹ In dit artikel maakt hij een vergelijking tussen het Pruisische koninkrijk en het Verenigd Koninkrijk van Willem I. Het grote verschil tussen Pruisen, dat er in de loop van de 19e eeuw in slaagde om het Rijnland te integreren in haar koninkrijk, en het Verenigd Koninkrijk, waar de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden hun eigen weg gingen, is een interessant uitgangspunt voor een analyse. Deze vergelijking kan vervolgens in de grotere context van de Europese natievorming in de 19e eeuw geplaatst worden. Pruisen leent zich goed voor de vergelijking met het koninkrijk van Willem I, aangezien Pruisen in 1815 voor soortgelijke problemen en uitdagingen stond als het jonge Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

De opzet van dit artikel is tweeledig. Aan de ene kant zal de van boven opgelegde politiek van Willem I en Friedrich Wilhelm III vergeleken worden, in economisch, taalkundig en politiek opzicht. Aan de andere kant wordt er gekeken naar de mate waarin zij van elkaar verschilden en in hoeverre zij succes hadden met hun beleid. Zo kan gekeken worden naar de bevordering van de Nederlandse taal in de Vlaamse provincies en of dit voor het vormen van de natie van belang was. In dit onderzoek wordt voornamelijk een vergelijking getrokken tussen de twee regio's, het beleid dat in de twee gebieden werd gevoerd en de reacties die daarop volgden. Het is geenszins een zoektocht naar oorzaken, maar simpelweg een analyse van factoren en verschillende situaties.

Willem I kreeg na het Congres van Wenen in 1815 de voormalige Oostenrijkse Nederlanden en Luxemburg toebedeeld, om zo een sterke bufferstaat tegen Frankrijk te kunnen vormen. Daarnaast werd tegen wil en dank een stuk grond

¹ R. Aerts, 'Een andere geschiedenis: Een beschouwing over de scheiding van 1830', in P. Rietbergen en T. Verschaffel, *De erfenis van 1830* (Leuven 2006) 15-33.

langs de Rijn aan Pruisen gegeven. De Zuidelijke Nederlanden kwamen echter in 1830 in opstand, terwijl de Rijnlandse gebieden van Pruisen min of meer zonder slag of stoot, tot 1848 althans, cultureel opgingen in het Pruisische koninkrijk. Het Ruhrgebied zou de economische motor van het nieuwe Duitse Rijk worden. De vraag rest dus waarom de Rijnlandse gebieden wel integreerden in Pruisen, terwijl de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden enkel verder uit elkaar groeiden.

De vorming van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en de vergroting van het koninkrijk Pruisen op het Congres van Wenen waren het gevolg van de geopolitieke situatie in Europa. Het verenigd koninkrijk van Willem I was geen sterke eenheidsstaat of natuurlijke natie. Het was opgetrokken uit de resten van enerzijds de voormalige Noordelijke Nederlanden die eens de Republiek hadden gevormd, en de katholieke Zuidelijke Nederlanden, die voorheen onder Spaans, Oostenrijks en Frans bewind hadden gestaan. Als laatste werd het Groothertogdom Luxemburg onder personele unie van het huis Oranje-Nassau geplaatst.

Zowel het Rijnland als de Zuidelijke Nederlanden waren zeer verschillend van de koninkrijken waarvan zij vanaf 1815 deel zouden gaan uitmaken. De twee gebieden hadden veel gemeen. Beide waren ze duidelijk katholiek en neigden ze naar Frankrijk, waren ze in rap tempo aan het industrialiseren en bestonden de elites van beide regio's aan de ene kant uit modernen en liberalen en aan de andere kant uit conservatieven. De beide koninkrijken werden gedomineerd door een conservatief, protestants en autocratisch bewind. Het westen van de Noordelijke Nederlanden was weliswaar sterk verstedelijkt, maar was weinig liberaal, sterk anti-Frans en gericht op handel in plaats van industrie. Het koninkrijk Pruisen was ruraal van karakter en de landbouw was verreweg haar belangrijkste economische sector. Het gros van de politici was van conservatieve aard. Het belangrijkste verschil tussen de twee koninkrijken was dat Pruisen al voor 1815 een krachtige zelfstandige staat was met een eigen cultuur en gevestigd politiek systeem, terwijl het Koninkrijk der Nederlanden een nieuwe staat was, die bijna vanaf de grond opgebouwd moest worden. Overigens lag het Rijnland op aanzienlijke afstand van Berlijn en zadelde het Pruisen op met een dure, moeilijk verdedigbare grens met Frankrijk.² De Zuidelijke Nederlanden konden, puur geografisch gezien, makkelijker integreren in het nieuwe koninkrijk van Willem I dan het Rijnland in Pruisen.

De samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden was om een aantal redenen problematisch. De twee helften van het nieuwe koninkrijk bezaten slechts een sporadisch gedeelde geschiedenis. Daarnaast kenden ze geen duidelijk gedeelde cultuur en geen duidelijk politiek, geografisch of demografisch zwaartepunt. Ook hadden de beide gebieden geen gemeenschappelijke

² M. Rowe, *From Reich to State: The Rhineland in the Revolutionary Age* (Londen 2006) 213.

godsdienst en zelfs geen gedeelde taal. In het Noorden was de lingua franca en de taal van de elite overduidelijk Hollands. In de zuidelijke provincies daarentegen liep een taalgrens dwars door het midden. Zo sprak men in de Vlaamse, Brabantse en Limburgse gebieden lokale Vlaamse dialecten, terwijl er in het diepe zuiden een mengelmoes van Waals, Luiks en Frans gesproken werd. Frans was echter de voertaal van de elite, het bestuur en het openbare leven, onder zowel de gegoede burgerij als de adel in Wallonië en Vlaanderen.³ Het Nederlands in het Zuiden leefde enkel voort als een regionaal communicatiemiddel en had vrijwel alle officiële functies en prestige verloren.⁴

Confessioneel gezien waren de twee gebieden ook weinig compatibel. De noordelijke provincies waren overwegend protestants. Hoewel er een wezenlijke katholieke minderheid was, de bestuurlijke en culturele elite was overduidelijk protestants. In de zuidelijke provincies had de katholieke kerk de overhand. De nieuwe staat had echter de pretentie protestants te zijn, terwijl het merendeel van de bevolking katholiek was. De opstelling van de Zuidelijke clerus ten opzichte van de nieuwe koning was echter weinig diplomatiek te noemen in bepaalde opzichten. Willem vroeg bijvoorbeeld geen religieuze uniformiteit van zijn onderdanen. De katholieke kerk wilde echter graag een bevoorrechte kerk worden en was, ondanks het feit dat er meerdere keren dankbaar gebruik van werd gemaakt, niet gediend van het artikel dat godsdienstvrijheid garandeerde in de grondwet.⁵

Tussen het oosterse koninkrijk Pruisen en het op de grens van het voormalig Heilig Roomse Rijk gelegen Rijnland bestonden ook vele verschillen. Door overige Duitse staatjes werd het Rijnland altijd met argwaan bekeken. Aan de ene kant behoorde het gebied al sinds mensenheugenis toe aan het Heilig Roomse Rijk, maar het gebied lag akelig dicht bij de Franse en Nederlandse grenzen en werd als grensgebied gezien. Hiermee behoorde het niet duidelijk bij de ene of de andere natie. Vanaf de oostelijke oever van de Rijn leek het alsof Rijnlanders meer weg hadden van Hollanders en Fransen dan van Duitsers. Deze indruk werd alleen maar sterker naarmate het gebied door de Fransen bezet werd na de Franse revolutie. Deze opvatting was overigens op voorhand al niet geheel onbegrijpelijk, gelet op de gesproken lokale dialecten die sterk vernederlandst en verfranst waren.

De Franse bezetting is van wezenlijk belang geweest voor de ontwikkeling van het Rijnland. Onder Napoleon kwamen alle Duitse gebieden onder Frans bestuur te staan, direct ofwel indirect. Na tien jaar bezetting werden de Rijnlandse gebieden officieel opgenomen in het Franse keizerrijk van Napo-

³ G. Janssens en K. Steyaert, *Het Onderwijs van het Nederlands in de Waalse Provincies en Luxemburg onder Koning Willem I (1814-1830): Niets meer dan een boon in een brouwketel?* (Brussel 2008) 31.

⁴ Janssens e.a., *Het Onderwijs van het Nederlands*, 35

⁵ Janssens e.a., *Het Onderwijs van het Nederlands*, 43

leon. Hij wenste een moderne, verlichte staat op te bouwen en de eeuwenoude verdeling van het Rijnland paste niet binnen dit ideaal. Het Rijnland onderzond hierdoor de directe gevolgen van de Franse revolutie, meer dan de meeste Duitse gebieden. Het Rijnland werd immers ingelijfd door het Franse keizerrijk zelf. De versnipperde landgoederen en administratieve, gerechtelijke en wettelijke indelingen werden gereorganiseerd en alles wat in Franse ogen iets weg had van feodaliteit werd afgeschaft.⁶ Het gevolg was dat het Rijnland aan het einde van de Napoleontische overheersing een gebied was met een zeer gestructureerde bestuurlijke indeling en een uiterst effectief ambtenarenapparaat. Daarnaast was een zeer moderne rechtspraak en wetgeving ontstaan, die ondanks het afschaffen van de wetten van de Heilige Roomse keizer die de lokale gebruiken altijd beschermd hadden, uiteindelijk omarmd werden door de lokale bevolking.⁷

Op het Congres van Wenen speelden enkel geopolitieke redenen een rol van betekenis. Er werd vanuit gegaan dat de gezamenlijke weerstand tegen Napoleon en de gedeelde taal de Noordelijke en Zuidelijke provincies dichterbij elkaar zouden brengen. De vraag of het nieuwe Verenigde Koninkrijk der Nederlanden op de lange termijn als staat zou kunnen functioneren, lijkt niet als serieus vraagstuk te zijn gezien. Mocht er een revolutie uitbreken in het nieuwe koninkrijk, dan zou het reactionaire concert der mogendheden ingrijpen om de status quo te handhaven om zo de nieuwe bufferstaat tegen Frankrijk in stand te houden. Hetzelfde gold voor het Rijnland.⁸

Er kan dus niet gezegd worden dat de Pruisische situatie bij aanvang in 1815 veel gemakkelijker was dan die van het Verenigd Koninkrijk, of andersom. Tevens kan er niet van tevoren gesteld worden dat het logisch was, of vaststond, dat het ene koninkrijk zou falen bij de integratie van haar nieuwe gebied en het andere niet.

Na de samenvoeging van Pruisen en het Rijnland bestond er weinig liefde tussen de twee. Met name omdat de elite in het Rijnland na de Franse bezetting bestond uit gegoede, stedelijke, liberale burgerij in plaats van conservatieve, landelijke adel. De Pruisische overheid was tevens geneigd om de bevolking van haar nieuwe provincies weinig te vertrouwen. Rijnlanders werden gezien als Franse overlopers zonder ruggengraat, terwijl de Pruisen werden gezien als niet-Duitsers en achterlijke oostelijke despoten.⁹ De Pruisische overheid was echter in staat om redelijk snel de lokale vijandigheid jegens haar aanwezigheid te doen bedaren, of in ieder geval sterk te verminderen. Dit werd bereikt door invloedrijke lokale mensen over te halen en door het Franse systeem groten-

⁶ M. Hughes, *Nationalism and Society: Germany 1800-1945* (Londen 1988) 39.

⁷ Rowe, *From Reich to State*, 283.

⁸ J. E. Helmreich, *Belgium and Europe: A study in small power diplomacy* (1978) 9.

⁹ Rowe, *From Reich to State*, 43.

deels intact te laten. Het was immers moeilijk te ontkennen dat het systeem effectief was.¹⁰ Na het vroege bewind van progressieve politici trachtten Pruisische conservatieven de Franse erfenis onschadelijk te maken, omdat zij daar de kiem van revolutie in zagen. De Rijnlandse bevolking hield echter stug vast aan Code Napoleon. Mede hierdoor verliep integratie van het Rijnland zeer langzaam.

Juist omdat het Franse systeem op lokaal niveau van kracht bleef, maakte de Pruisische overheid noodgedwongen veelvuldig gebruik van plaatselijke bewoners in de ambtenarij en rechtspraak, omdat er onvoldoende Pruisische ambtenaren en juristen bekend waren met het Franse systeem en de Franse taal.¹¹ Van bewuste katholieke uitsluiting was geen sprake, er werden nu eenmaal minder katholieken universitair opgeleid dan protestanten en de katholieken waren daardoor minder sterk vertegenwoordigd in het bestuur en de ambtenarij.¹² De Pruisische overheid koos er dus voor om de lokale Rijnlandse elite en burgerij te betrekken bij het bestuur van de regio.

In het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was een tegenovergestelde ontwikkeling gaande. De regering koos ervoor om het Franse ambtenarenapparaat en bestuur niet te accepteren. Willem was er heilig van overtuigd dat er in het hele koninkrijk één taal gesproken moest worden: Nederlands. Op plaatselijk niveau was in het Zuiden een aanzienlijk deel van het ambtelijke apparaat en de rechtspraak daarom in handen gevallen van Nederlandstalige protestanten.¹³ Willem had door middel van een aantal Koninklijke Besluiten bepaald dat alle openbare aangelegenheden in het Nederlands behandeld moesten worden. De plaatselijke Vlamingen en Walen beheersten het Nederlands aanvankelijk dusdanig slecht dat ze niet langer in staat waren openbare functies te bekleeden. Dat terwijl de zuiderlingen ook op nationaal en electoraal gebied al waren achtergesteld vergeleken met de noorderlingen.¹⁴ De Franstalige Willem vulde zijn kabinetten met noorderlingen en zorgde ervoor dat de overheid en administratie van het rijk voor het grootste deel in noordelijke handen waren. In 1830 bijvoorbeeld telde het ministerie van Buitenlandse Zaken slechts 11 zuidelijke ambtenaren tegenover 117 noorderlingen. Willem benoemde zelf alle hoge functionarissen van zijn rijk en het overgrote deel van deze functionarissen was afkomstig uit de Noordelijke Nederlanden. Er zou gezegd kunnen worden dat het Pruisische koninkrijk hetzelfde deed door vooral Brandenburgse en Pruisische personen in de landelijke ambtenarij en het bestuur te plaatsen. Voor Pruisen betekende de gebiedsuitbreiding echter een toename van slechts 1,6 miljoen inwoners, terwijl de rest van het koninkrijk meer dan tien miljoen inwo-

¹⁰ Ibidem, 243.

¹¹ Rowe, *From Reich to State*, 255.

¹² Ibidem, 256.

¹³ Janssens e.a., *Het Onderwijs van het Nederlands*, 60.

¹⁴ Helmreich, *Belgium and Europe*, 10.

ners telde. Gezien de demografische opmaak van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is het echter op zijn minst opmerkelijk te noemen dat Willem uitsluitend noordelingen koos om belangrijke overheidsfuncties te bekleden. Juist omdat er in het Koninkrijk geen overduidelijk cultureel, confessioneel, geografisch of demografisch centrum was, zoals in Pruisen wel het geval was. Ondanks het feit dat Willem de Noordelijke Nederlanden wel zo behandelde, konden ze vrij moeilijk het zwaartepunt van de nieuwe staat zijn: er waren minder noorderlingen dan zuiderlingen, er waren minder protestanten dan katholieken en het Zuiden was economisch sterker en veel moderner dan het Noorden. Toch zette Willem door. In zijn optiek moest zijn gehele koninkrijk gebaseerd zijn op een protestantse, wat later een Groot-Nederlandse identiteit genoemd zou worden.¹⁵ Willems autocratische bestuurswijze leverde hem de haat van de liberale elite op, terwijl diens politieke achterstelling van zuidelijke katholieken hem de hoon van de katholieke kerk opleverde.

Op economisch gebied was Willem I een capabele koning. Hij investeerde in de infrastructuur en stelde ruimhartig kredieten tegen lage rente beschikbaar voor ondernemers, waarvan met name in het Zuiden¹⁶ gretig gebruik werd gemaakt. Zijn economisch beleid leverde de koning dan ook de steun op van de gegoede burgerij en de liberale elite aldaar. Zelfs na 1830 droegen ondernemers en gematigde opstandelingen Willem, ondanks zijn despotische bewind, een warm hart toe vanwege diens gunstige economische verdiensten in het Zuiden. . In het Noorden sloeg de economische politiek van de koning veel minder aan, met als resultaat dat de economische versmelting van noord en zuid uitbleef en het natievormende idee dat eraan ten grondslag lag niet tot uiting kwam. Tevens werd het Noorden onrustig van de groeiende economische kracht van het Zuiden. De zuidelijke elite was trouw aan Willem en diens regering, maar niet aan de natie of de noordelijke elite, want de noorderlingen weigerden hun kapitaal beschikbaar te stellen aan de zuidelijke provincies of zelf de stap te zetten en te industrialiseren. De noorderlingen bleven vasthouden aan hun tradities van bankieren en rentenieren. Dit had tot gevolg dat er tot ver in de negentiende eeuw geen industrialisatie op grote schaal ontstond in het Noorden.¹⁷

Het Rijnland industrialiseerde al zonder veel steun van Pruisen. Het Pruisische koninkrijk investeerde echter wel degelijk in de economie op een manier die niet veel afweek van die van Willem. Paradoxaal genoeg lijkt er geen bewijs te zijn dat het staatsingrijpen van Pruisen economisch gezien daadwerkelijk iets heeft opgeleverd.¹⁸ Zo waren in het Rijnland de gilden allang opgeheven en bestond de lokale elite uit gegoede burgerij en niet uit adel of geestelijkheid.

¹⁵ Janssens e.a., *Het Onderwijs van het Nederlands*, 63.

¹⁶ P. Rietbergen en T. Verschaffel, *De erfenis van 1830* (Leuven 2006) 28.

¹⁷ Janssens e.a., *Het Onderwijs van het Nederlands*, 54.

¹⁸ B. Simms, *The Struggle for Mastery in Germany 1779-1850* (Londen 1998) 147.

Het was deze burgerlijke elite die, in tegenstelling tot de conservatieve adel, haar geld liever verdiende met industrie en handel en wel risicovol durfde te investeren. Het was juist deze burgerij, ontstaan en naar de voorgrond getreden tijdens de Franse bezetting en de daarmee samenhangende radicale liberale omvorming en herindeling van het Rijnland, die de spil zou gaan vormen van de economische ontwikkeling van Pruisen.

Willem probeerde op allerlei manieren culturele eenheid te creëren binnen zijn koninkrijk. Zijn doel was het jonge koninkrijk neer te zetten als de opvolger van het oude Bourgondische hertogdom, dat de Lage Landen eens verenigd had.¹⁹ Willem zag in dat een staatsmonopolie op het lager openbaar onderwijs een krachtig wapen was ter bevordering van nationale eenheid. Niet alleen aan de taal, maar ook aan het onderwijs in de geschiedenis hechtte hij grote waarde. Het gemeenschappelijke Bourgondische verleden, met als hoogtepunt de regeerperiode van Karel V, werd veelvuldig in klaslokalen behandeld om zo als basis voor een nationaal eenheidsgevoel te kunnen functioneren.

Op het gebied van kunst was Willem echter geenszins van mening dat het de taak van de staat was om zich te bemoeien met de aankoop van bijvoorbeeld schilderijen van historische gebeurtenissen, een beleid dat een nationaal gevoel had kunnen opwekken. Dit gebeurde dan ook bijna nooit, zelfs niet door musea. De musea zelf werden door de overheid ook niet gezien als een instrument om nationaal gevoel mee op te roepen: er werd door Willem geen enkele poging gedaan om zuidelijke schilderijen in noordelijke musea te krijgen, of andersom.²⁰

Op het gebied van taal en onderwijs behaalde het beleid van Willem slechts gedeeltelijk de beoogde doelen. Willems onderwijshervormingen waren zeer effectief, ze drongen het analfabetisme in het Zuiden terug en de kwaliteit van het onderwijs ging met name in het Zuiden met enorme stappen vooruit. Deze maatregelen droegen echter weinig bij aan de vorming van nationale eenheid. Het beleid ging wederom ten koste van goede betrekkingen met de katholieken en de liberalen in het Zuiden. De onderwijs- en taalpolitiek was echter geen struikelblok van doorslaggevend belang in vergelijking met bijvoorbeeld het ondemocratische bestuur van het koninkrijk.

Willems taalpolitiek is beter te begrijpen wanneer deze in de juiste context wordt geplaatst: In tegenstelling tot de Zuidelijke Nederlanden had de Franse bezetting van de Noordelijke Nederlanden een tegenovergestelde werking op de manier waarop er naar de Nederlandse taal gekeken zou worden. In plaats van gebukt te gaan onder een verlies aan prestige ging het behoud van de Nederlandse taal onder de bezetting gepaard met nationale sentimenten. In de Noordelijke Nederlanden ontstond de notie dat het de taal was die de natie

¹⁹C. Tamse en E. Witte (red.), *Staats- en natievorming onder Willem I's Koninkrijk* (1992) 85.

²⁰Tamse, *Staats- en natievorming*, 28.

tot natie maakte.²¹ Juist daarom was Willem er op uit om zijn hele koninkrijk één gemeenschappelijke taal te laten spreken, omdat het op de lange termijn een hechte natie van zijn koninkrijk zou maken. De taalpolitiek heeft echter in dit eigenlijke streven gefaald en heeft geen lange termijnresultaten behaald. Na de revolutie van 1830 werd Frans immers weer de prestigetaal in België. De Franse taal werd pas door de opkomst van de Vlaamse Beweging later in de 19e eeuw beconcurrerd door het Nederlands. Tevens kon Willem weinig doen aan het slechte imago van de Nederlandse taal in het Zuiden ten opzichte van de prestigieuze Franse taal. Aan de andere kant heeft Willem in de korte vijftien jaar die hij had als vorst van het Verenigde Koninkrijk, het officiële openbare leven in Vlaanderen bijna volledig in het Nederlands doen functioneren.²²

Pruisen, in tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk, was nonchalanter in haar taalpolitiek in de periode 1815-1830. Het Duits werd als officiële taal ingevoerd en in het onderwijs sterk gestimuleerd en bevorderd, maar van uitsluiting van anderstaligen in openbare functies zoals onder het Verenigd Koninkrijk van Willem I was geen sprake. Zo was de rechtspraak er nog tot minstens 1848 grotendeels Franstalig. Een echte natiebouwende en taalkundige politiek en de grootschalige achterstelling van katholieken in het gebied, zouden pas op gang komen tijdens de jaren zeventig van de negentiende eeuw, in de Kulturkampf.

Het Rijnland kwam het jaar 1830 relatief goed door. Hier en daar vonden wat stedelijke opstandjes plaats, maar deze liepen nooit uit de hand. De grieven in het Rijnland jegens Pruisen waren er echter niet minder dan die van de zuiderlingen jegens Willem. Het Pruisische koninkrijk was alleen beter in staat weerstand te bieden tegen een revolutie dan het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In de eerste plaats was Pruisen een veel groter koninkrijk dan het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, was het beducht voor revoluties en had het haar in het Rijnland gestationeerde leger reeds tijdens de opstand in Parijs van 1830 in paraatheid gebracht. Pruisen was één van de vijf grote mogendheden, dus haar militaire capaciteit was aanzienlijk en, in tegenstelling tot Willems leger, in haar volledigheid gestationeerd in Europa. Het was daardoor in staat, anders dan het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, om direct in te grijpen waar nodig en rumoerigheid de kop in te drukken voordat de lokale opstandigheid zich kon ontwikkelen naar iets van grotere en gevaarlijkere omvang.²³ Ten tweede bleef in de kern van het Pruisische koninkrijk de rust en stabiliteit bewaard.²⁴ Het Rijnland lag relatief ver van Berlijn gelegen en telde slechts een kleine 1,6 miljoen inwoners, tegenover de miljoenen die in het oude Pruisen en Branden-

²¹ Janssens e.a., *Het Onderwijs van het Nederlands* 35.

²² Janssens e.a., *Het Onderwijs van het Nederlands*, 53.

²³ Rowe, *From Reich to State*, 289.

²⁴ *Ibidem*, 279.

burg woonden. Waar het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in tweeën werd gescheurd door de opstand van 1830 en het grootste deel van de bevolking in het opstandige gebied leefde, waren de opstandjes in het Rijngebied nooit een reële bedreiging voor Pruisen.

Al deze factoren daargelaten doemt wederom de vraag op of de opstand in 1830 en de Belgische onafhankelijkheid onvermijdelijk waren. Willem had enkel vijftien jaar de tijd om zijn koninkrijk te besturen en om het tot een solide natie te vormen. De onvermijdelijkheid van het verloop van de revolutie is daarnaast doordrongen van romantische en nationalistische sentimenten. Dit is een negentiende-eeuwse opvatting die tot op vandaag de dag doorleeft in de geschiedschrijving. In deze visie werden tegenstellingen en problemen in het Verenigd Koninkrijk gedefinieerd als nationale tegenstellingen, in plaats van ze te zien als daadwerkelijke grieven over de verdeling van de macht.²⁵ De revolutie kan beter geïnterpreteerd worden als een ingewikkelde, evoluerende opstand over machtsverhoudingen en het staatkundige bestel, terwijl de aanvankelijke opstand in Brussel werd gekenmerkt door sociale onrust veroorzaakt door een hoge werkloosheid en oplopende voedselprijzen. Niet door nationale sentimenten. Uiteindelijk werd de daadwerkelijke afsplitsing van België mogelijk omdat het concert der mogendheden niet optrad om haar Nederlandse creatie te redden. Daarnaast werd de overheid van het Verenigd Koninkrijk niet gesteund in haar streven de revolutie de kop in te drukken.

Al met al zijn het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk Pruisen niet bijzonder verschillend omgegaan met de vreemde gebieden die ze toebedeeld kregen, al trad het Pruisische bewind over het algemeen iets tactvoller en toleranter op. Het was met name de autocratische persoon van Willem I die het verschil maakte en veel beslissingen nam die diplomatiek gezien niet altijd even verstandig waren. Tevens moet nogmaals aangehaald worden dat de wezenlijke verschillen tussen het koninkrijk Pruisen en het Verenigd Koninkrijk een daadwerkelijk grote rol hebben gespeeld bij de stabiliteit van beide koninkrijken. Het koninkrijk Pruisen was gevestigd en krachtig. Het had een leidende cultuur en een sterke staat waarop de rest van het immer uitbreidende koninkrijk gebaseerd kon worden. De Oost-Duitse gebieden met hun demografische overwicht en de cultuur aldaar bleven de feitelijke kern van het koninkrijk, zelfs na 1830. Die kern bleek bestand tegen revolutie en onrust. Het was juist deze culturele en economische weerbaarheid die ontbrak in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden: Willems koninkrijk bestond uit twee delen die min of meer met elkaar in evenwicht stonden op geografisch gebied, maar op allerlei andere terreinen sterk contrasteerden. Zo waren de Zuidelijke Nederlanden bevolkingsrijker en economisch moderner en sterker, maar trachtte Willem van de Noordelijke Nederlanden de culturele en politieke kern van zijn gehele

²⁵ Rietbergen e.a., *De erfenis van 1830*, 18.

koninkrijk te maken. Dat deze situatie problematisch bleek te zijn, mag voor zich spreken. Ten tijde van de daadwerkelijke opstand in 1830 werd het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden daadwerkelijk in tweeën gereten. Een combinatie van toevallige omstandigheden bleek het voortbestaan van het jonge koninkrijk uiteindelijk in de weg te staan.

Interview met Paul Stephenson, hoogleraar
Middeleeuwse Geschiedenis

By Lauren Lauret and Christoph van den Belt

'I wasn't interested in hand bones, so I changed to history'

An interview with Paul Stephenson

The Department of History has a new Professor of Medieval History, but since his appointment last year, Paul Stephenson has spent most of his time abroad, as a visiting professor in California. At this time he is familiarizing himself with the Netherlands, so it is of the highest priority to introduce the new Professor and to ask him about his first impressions of the country and the Radboud University in Nijmegen. The Byzantine empire was in geographical sense not far removed from Western Europe, but in the minds of history students it remains an exotic realm. Professor Stephenson is here to bring us closer to the history of Byzantium.

Can you tell us something about your background?

'I was born in London and a student in Cambridge. Then I went to Oxford for my masters degree and then I went back to Cambridge for my PhD. And then I went back to Oxford for my post-doctoral fellowship. So I spent eleven years between Cambridge and Oxford. And after my time in Oxford I went to Germany, I had a Humboldtstiftung Stipendium for 9 months in Mainz, my sponsor there was Professor Günter Prinzing, an eminent German Byzantinist. Subsequent to that I spent a year in Ireland at the national university of Cork where I taught some classes in medieval history. After that I went to America, where I first became an assistant and later an associate Professor at the University of Wisconsin in Madison. There I taught a range of medieval history but also Byzantine history. And during the first years of that job, between 2002 and 2006, I was also a researcher at Dumbarton Oaks, which is a Washington D.C. based research institute and library, administered by Harvard University. Madison is north of Chicago, so it is very cold during winter, but the university is large, with around 40.000 students and considered very good. Dumbarton Oaks is a very small institute; it has only visiting fellows doing research. I was there over a period of four years, and each year they had a body of fellows from around the world working in only three areas: Byzantine studies, pre-Columbian studies, being the study of South and Central America before the European arrival in

1492, and landscape architecture, the study of gardens. The couple who gave their mansion and grounds to Harvard had been collectors of Byzantine and pre-Columbian art and had lovely gardens. So they specified that the subjects to be studied in this institution. At the end of academic year 2006-2007, I moved back to England. That was a difficult choice, because I had and with a tenured¹ professorship at an excellent university. But I am English so I decided to try to see how things would work back in England and I was offered what is called in the British system a readership in medieval history at Durham University in the North-East of England. Several decades ago, the British system had only endowed chairs or established chairs in history subjects, so there was only one position for a professor of medieval history and there was only one professor of early modern history, and so on. Readerships were introduced for people who would be the most 'senior docents' in the department. The readership was like a research award, above the level of a senior lecturer, offered to people who had done a lot of good research over and above the minimum to be appointed to a professorship, but for whom there were no available professorships. Through the 1980s and 1990s this changed and personal chairs were introduced. And that was what I got in 2010; I was promoted to be professor of medieval history. This was also the last year I taught in Durham, because I became a fellow at the Swedish Collegium for Advanced Study (SCAS) in Uppsala, associated with Uppsala University. Last year when I was appointed Professor of Medieval History in Nijmegen, I spent most of the time at the University of California in San Diego as visiting professor of history. I was in Durham only for a short period of time, but I enjoyed it. It is not really a great centre for Byzantine studies and it never will be. On the other hand, it is very strong in the medieval history of Western Europe, Anglo-Saxon and Norman history in particular. There is a wonderful cathedral and also a marvelous castle that inspires students in medieval history. So it came clear to me within a couple of years that if I wanted to get good PhD and research master students in my area of expertise that I probably had to move on again to another job and so I came to here. This job was advertised as a job in medieval history but with a specialization in Byzantium which was exactly what I was looking for and I happened to get the job, because the qualification was to speak English rather than to speak Dutch and that I can do reasonably well. My Dutch will come with time.'

Can you tell us more about your interest for Byzantium?

'I began my research career as a teenager, because I went on archeological excavations and I dug in Roman cites in South-Wales, at a place called Caerwent. When I went to university as an undergraduate I wanted first of all to do archaeology rather than history to study. But in Cambridge archaeology has to be studied with anthropology and I was much less interested then in anthropo-

¹ Tenure: vaste aanstelling.

logy, notably things like physically anthropology where we were given hand bones to reconstruct and I thought well I studied Greek and Latin and I have excavated in Roman cites and I am interested in epigraphy and inscriptions and not really in hand bones. So I changed to history, so that I could focus on Roman history and medieval history. In Cambridge history students are obliged to do one subject which is before 1750 as a specialization. You can do all of your other courses, if you want, after 1750, but the regulation is that you have to do at least one course which is focused on the period before 1750. This is rather different than the degree course in the Netherlands. But I ended up doing absolutely no courses post-1750, because that was not a requirement. Their assumption was that everybody wanted to do modern history and so they only *made* to do something before 1750. So I never studied anything after 1750 as an undergraduate and that meant I piled up courses in medieval and ancient history; and Byzantium is the connection between the two: it is medieval history, but it is also ancient history, the Roman Empire in the middle ages. So it struck me as the perfect combination and it was offered by a very good teacher in Cambridge, Jonathan Shepard, who ended up as my doctoral supervisor as well.'

Can you tell us something about your first impression of Nijmegen and the students here?

'I am very impressed by the students in a number of ways. I like the fact that everyone is so competent in English of course; this makes it easier for me to do my job at the beginning. I am impressed by the quality not only of spoken English among Dutch students, but also the quality of written English and that was quite surprising to me. It is quite easy to become confident and competent in speaking English because it is so widely done and useful, and so people take an interest in it. It so much part of popular culture that you expect to hear people drop English words into sentences. But it is a very different skill to write good English but Dutch students I found have done that very well, surprisingly well. Some of the essays that they have written for me here have been every bit as good as essays that are written by native speakers. There are still small mistakes that you would notice but broadly speaking I think people take a lot of time in trouble over it, and that shows in the way it is written. So I've been very pleased with my first impressions of the university and the students. Obviously over time I will have different experiences, that would be lazier students, worse students and less interested students but that's part of being a teacher. Obviously you get a whole range of skills. The master course that I'm teaching for the first time now is very rewarding. Some of the students I have encountered before and they wanted to carry on in the area. It is new to teach Byzantine history in a Dutch university, it is not really a subject that has been offered anywhere else. It is not something that another university has committed to doing and integrating properly into its history program and that is what we are doing here. So it is very rewarding for me, I can take what I do best and present it to students who are interested and if they continue to be interested we can take them all the way through from the first year through the masters and even

to research masters offerings as well. I teach at all levels: first year students in the main course and some lectures in the second year. I have taught a *themacollege* on Byzantium and some of those students are now coming into the masters program, and I teach the research seminar for the master *Roma Aeterna*. So I have seen students of all levels now and I have to say I am very pleased.'

What about living in the Netherlands in general?

'Well I have not really been here very long at all, so its difficult for me to say, because I stayed much of last year in California. The short time was spent largely in the University Guesthouse in the *Platolaan*, where the university puts new international *medewerkers* and post-docs. So my vision is rather *beperkt*, that is a word I learned last week. Before I got the job I had to come four times, from the first visit to give my talk and presentation to the last visit to agree terms and sign contracts. On each occasion I travelled around and visited other places. Mostly museums and galleries and places you would favor as an academic, so I enjoyed it. The one place I have not been to since I moved here is Amsterdam, because the assumption is that it is always there and everybody is always in Amsterdam. So I will save that for another time. Last week I gave a lecture in Leiden and I went to Den Haag and Arnhem a few times to visit places and meet people. And last week off course, we drove through the entire country, from here to IJmuiden, where the ferry port is, and back again, so we saw a lot of the country. If you have lived in America, it is quite shocking that you can drive from the German border to the Atlantic and it takes an hour and a half.'

With more focus on Byzantium the department of history changes. What is your view on that?

'The department has its own plans so I think mine will fit in what they have imagined. Byzantium is a way of linking a number of different research areas in the department. First of all, it is imbedded in the fuller integration of the chair group of ancient history and medieval history. Especially Olivier Hekster is trying to integrate the groups more fully. And that means that Byzantium is an element of broader research into the ancient world. But it is also part of other research initiatives in the Faculty relating to culture, religion and memory. At the moment I am writing the history of a particular monument in Constantinople and the way that this is looked at and imagined through time in religious and secular contexts. So this fits well with the Culture Religion and Memory (CRM) programme of the university. I am trying to develop large research project which involves new PhD positions and potentially new post-doctoral positions. One of the more pressing principal tasks of a professor in the Dutch system is bringing money so that other people can do research from funding agencies. So this is somewhat different from my earlier jobs where most of the work that I did was to further my own particular and personal research agenda so that I could write a book or have a research fellowship, whereas now the for the next few years the emphasis is on raising money to pay for other people to do their research under my supervision within the department. So I will

be putting together some research proposals in the next three to six months. I cannot guarantee I shall be successful because I understand the success rate of subject applicants is 15 percent or lower. But I would think that over the next two to three years we will have a good chance to integrate a new research project into the department which has a stronger Byzantine element and bringing some more researchers of PhD level and perhaps postdoctoral level.'

Can you tell us something about your ambitions?

'Should I have any ambitions? I had a number of wonderful jobs. I think being ambitious is OK to a point but beyond that ambition is counter-productive. It is more important to be happy with what you do and where you are and to build on that. Ambition to some extent I think consolidation rather than ambition describes my career stage. When you are younger and you need to move on and you aspire to a chair, then ambition is necessary, and luck of course. Important for me now is to raise money for other people. As you get further into your own career then the one thing that has greater value is giving other people the same opportunities that you had to do their own work to a higher level. I am in my forties, so I have had twenty years of a research career and I have been able to do almost all the things I have wanted to, in a number of different countries. Now it is my task to give other people those opportunities. I could go back to Uppsala or Dumbarton Oaks, where I have enjoyed research fellowships, but I will wait with such applications until other people are established to run the program. Give me another ten years and I will tell you if I have higher ambitions after that but for now consolidation rather than ambition I think is the next stage.'

'Learning the Dutch language is a necessity. I had my chair group meeting last week and we allowed everybody to speak in their preferred language and that meant that the other people in the meeting spoke Dutch and I spoke English. And it worked perfectly well. Everybody understands English very well obviously and it is my task to learn Dutch and to know Dutch better quickly. So listening to people discusses topics that are familiar to me in a way that would help me and also advance the meeting. I think I understood 70 percent of what was said. And when I did not understand I could simply ask and everybody could clarify it in English. Hopefully in a year I'll understand everything and I can respond as well. I am very pleased that I already have meetings in Dutch, because I think it is a burden on my colleagues to speak in English. It is less of a burden because our new masters program is in English so several colleagues are currently taking English qualifications so they can teach in English. And so in fact having me around, which in many previous years would have been a burden, currently is something of an advantage because people get the opportunity to speak English with a native speaker.'

Do you have a word of advice for the students?

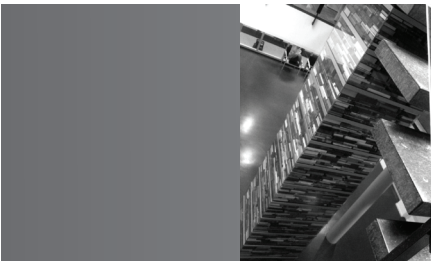
'Work hard. Improve your English. Recognize Byzantium is probably the most interesting area of history and everybody should know some of it. It is a great neglected area and therefore it is very easy to say original things quickly. It is

very boring I think to study the Second World War. When I was coming through to do my own research project on masters and later PhD level I could not think of anything less interesting than being the sixteenth person in the History department to try to find a small subject in the period 1939-1945, where I could carve out a tiny niche of my own when there were whole areas of Byzantine history that really had not studied properly. And twenty years on its still the case that there are whole areas of Byzantine history where you can do things that are original, rather than worrying that someone else is working on the same subject. It is one of the few areas that we focus on in Nijmegen where you could immediately walk into a library, find some things to work on, come up with an original research question and say something that has not said before. Byzantium: I recommend it to you highly.'

Leermeesters in de geschiedenis

*In deze rubriek komt elk nummer een medewerker van de RU aan het woord over zijn of haar leermeester. Deze keer is de beurt aan **Joost Rosendaal**, docent en onderzoeker aan de afdeling Politieke Geschiedenis van de RU.*

Boeken Top 5

door **Evelien Walhout**, universitair docent bij de afdeling Economische, Sociale en Demografische Geschiedenis aan de RU. Haar onderzoek richt zich onder meer op sterftepatronen in het verleden en de voorkeuren van ouders voor jongens of meisjes in historische populaties.

Geintrigeerd door zowel 'big history' waarin onderwerpen groot worden aangepakt qua tijd en ruimte als door microgeschiedenissen, hierbij mijn top vijf.

5. E. Le Roy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (Parijs 1975).

Een misschien wel bijna vergeten boek, maar daardoor niet minder indrukwekkend, is het werk *Montaillou* van de Franse historicus Emmanuel Le Roy Ladurie. Het vertelt de geschiedenis van een enkel dorp en zijn inwoners in de Franse Pyreneeën in de veertiende eeuw. Aan de hand van een bewaard gebleven inquisitieregister met de verhoren van ketterse dorpelingen worden zeer persoonlijke levensgeschiedenissen en pikante dorpsgeheimen blootgelegd. Het boek heeft dan ook iets weg van een detective waarbij met kleine *clues* grotere zaken – zoals wereldbeeld – aan het licht worden gebracht; als een ware Miss Marple weet inquisiteur Jacques Fournier, de bisschop van Pamiers en latere Paus Benedictus XII, de bewoners van het kleine dorp meer te laten vertellen dan ze wellicht kwijt willen en zo wordt de lezer onder meer ingewijd in het passievolle liefdesleven van de *rücksichtslose* dorpspastoor. Anders dan de cultuurhistorici wagen sociaaleconomische historici zich eigenlijk zelden nog aan deze vorm van microgeschiedenis waarbij een enkel dorp uit een ver verleden in al zijn facetten weer tot leven wordt gewekt. *Montaillou*, synoniem voor deze vorm van geschiedenis, mag met recht een klassieker worden genoemd.

4. V. Hudson & A. de Boer, *Bare branches. The security implications of Asia's surplus male population* (Cambridge MA, 2004).

Wat gebeurt er met een samenleving met een groot mannenoverschot? Dat is de vraag waar de twee Canadees-Amerikaanse politicologen Hudson en Den Boer zich over buigen in dit boek. In China en India is er vanaf de jaren 1980 actief een éénkindpolitiek gevoerd waarbij het ouderparen was toegestaan slechts één kind voort te brengen. Dit beleid heeft ertoe geleid dat vrouwelijke zuigelingen werden verwaarloosd en dat er veel selectieve abortussen zijn uitgevoerd. Deze voorkeur voor mannelijke borelingen heeft geleid tot zeer scheve sekseratio's. Aziatische landen kennen aan het begin van de eenentwintigste eeuw dan ook een buitengewoon groot aantal jonge mannen dat geen vrouw kan vinden

– deze zijn er simpelweg niet – en daarmee stabiele sociale relaties ontbeert. Deze jongens worden in China ‘kale takken’ genoemd. De onderzoekers tonen overtuigend aan dat dit soort scheve sekseratio’s in het verleden hebben geleid tot verhoogde criminaliteit, geweld en ontwrichting van een samenleving. Hoe actueel het boek is, laten de recente verkrachtingszaken in India zien. Ook dit soort excessen kunnen in verband worden gebracht met het verschijnsel van de *bare branches*. Tevens toont de studie de onbedoelde effecten van beleid.

3. Daron Acemoglu en James Robinson, *Why nations fail. The origins of power, prosperity and poverty* (Londen 2012)

Eens in de zoveel tijd verschijnt er een boek waar iedereen het over heeft. Dat is vooral het geval wanneer zo’n boek een grote these of theorie betreft die wereldomspannend is. De studie *Why nations fail* van de economen Acemoglu en Robinson uit 2012 is zo’n boek. Het behandelt een van de grootste wereldvraagstukken van onze tijd: waarom zijn sommige landen arm en andere rijk? De onderzoekers zoeken het antwoord vooral in politieke en economische instituties. Aan de hand van vele voorbeelden – de Sovjet Unie, Korea, Botswana – laten ze op indrukwekkende wijze zien dat het wel of niet aanwezig zijn van deze instituties het economische succes of falen van een land bepaalt: met name instituties die economische groei, welvaart en vrede faciliteren. Dit nu al invloedrijke boek ‘met een boodschap’, dat bovendien prettig leesbaar is en uitermate boeiend, is een *must* voor iedereen die zich interesseert voor (economische) geschiedenis en zich verder wil verdiepen in the *Great Divergence*.

2. Philippe Ariès, *Het uur van onze dood. Duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken* (Parijs 1987).

Wellicht mede door mijn onderzoek naar sterfte van zeer jonge kinderen ben ik gefascineerd door de manier waarop mensen in het verleden met de dood en het sterven omgingen en hoe ze er uiting aan gaven. Het omvangrijke boek van de gezinshistoricus Philippe Ariès, feitelijk een cultuurgeschiedenis van de dood, brengt dit fraai in kaart door middel van een gedetailleerd overzicht en het nodige beeldmateriaal – vooral de laat negentiende-eeuwse post mortem foto’s zijn adembenemend. Het boek is daarmee een inventaris van allerhande (Europese) cultuuruitingen met betrekking tot het sterfbed, begraven, rouwen, herdenken en het hiernamaals wat ons in die zin net zoveel over het leven vertelt als over de dood. Ariès laat zijn boek beginnen met het Middelnederlandse Roelantslied, en dus met de heldendood van de ridder, en eindigt met de alledaagse dood in twintigste-eeuwse ziekenhuizen. Wat mij echter het meest is bijgebleven, zijn de passages over de grote angst voor de schijndood onder negentiende-eeuwers.

1. Umberto Eco, *De naam van de roos* (Amsterdam 1983 – oorspronkelijke uitgave 1980)

Wie de middeleeuwen zintuiglijk wil ervaren, moet beslist de historisch-filosofische misdaadroman *De naam van de roos* lezen. Eco neemt hierin de lezer mee naar een veertiende-eeuws Benedictijner abdij in Noord-Italië waar, in een week tijd, een aantal moorden wordt gepleegd (de raamvertelling). Op het moment van de moorden zijn de erudiete logicus en franciscaner monnik William van Baskerville en zijn jonge, leergierige assistent Adson te gast in de abdij om een theologisch congres te organiseren waarin een dispuut over armoede tussen benedictijnen en franciscanen moet worden beslecht. Bij hun aankomst is de eerste moord op een van de monniken al gepleegd; er volgen er nog zes (Eco speelt hier met de betekenis van cijfers). William en Adson (Eco speelt tevens met namen) proberen de moorden stuk voor stuk op te lossen welke verband lijken te houden met het scriptorium en de bibliotheek van de abdij – met daarbinnen een mysterieus labyrint, tevens bewaarplek van het geheime manuscript ‘van de lach’. Wat volgt is een prachtige reflectie op de vraag of Jezus ooit gelachen heeft. Naast het spannende verhaal, zijn de portretten van de abdijsbewoners prachtig; zij worden in al hun lelijkheid beschreven. De spiegelingen op theologische discussies en debatten, de vele verwijzingen en zinspelingen van de schrijver, en het contrast tussen het mystieke en het logische maken het boek tot een vermakelijke *én* erudiete roman waarin je de middeleeuwen ‘ervaart’.

Alumnus

In deze rubriek vertelt een alumnus iets over zijn of haar loopbaan na een studie Geschiedenis in Nijmegen. Voor dit nummer is **Baptist Bouwman** geïnterviewd door Christoph van den Belt en Wouter Egelmeers.

Interview met Baptist Bouwman De (her)ontdekking van de geschiedenis

Acht jaar studeren, het lijkt wel een fata morgana uit het verleden. Baptist Bouwman begon zijn studie Geschiedenis in 1961 en in 1969 zwaaide de universiteit hem uit. 'Als ik echt had gewild, had ik het wel binnen vier jaar kunnen doen', zegt hij eerlijk. Naast zijn studie vond hij het studentenleven en een bestuursfunctie minstens zo belangrijk. Hoe kijkt Baptist Bouwman op deze tijd terug en hoe zag zijn werkzame leven eruit? Welke vaardigheden opgedaan bij Geschiedenis kwamen hem hierbij van pas? Nu hij met pensioen is, speelt het verleden een grotere rol dan ooit tevoren in het leven van deze Nijmeegse alumnus. Twee redacteurs van *Ex Tempore* vroegen hem dan ook het hemd van het lijf.

In de jaren zestig bestond de studie uit vier hoofdvakken, te weten Oude Geschiedenis, Middeleeuwen, Nieuwe Tijd en Sociaal-Economische Geschiedenis (ondertussen liep de tijd door en is de studie het vak Nieuwste Geschiedenis rijker geworden). De colleges volgde hij in verschillende panden in het centrum van de stad. Kritische studenten zijn van alle tijden en het ene college viel dan ook beter in de smaak dan het andere. Professor Rogier heeft echter ook in het geheugen van Baptist een prominente plaats gekregen, hij ging graag naar zijn colleges. De colleges van De Waele zijn hem om een heel andere reden bijgebleven. Deze Belgische hoogleraar had anders dan Rogier te kampen met mager gevulde collegezalen op dinsdagochtend om negen uur en daarom zag hij streng toe op de presentielijsten. 'Na verloop van tijd kwam hij er echter achter dat het aantal studenten op de lijst groter was dan dat daadwerkelijk in de zaal zat. Zijn wetenschappelijk medewerker maakte om die reden foto's van de collegezaal. Als je er niet was geweest, maar een vriendje je wel op de lijst had gezet, dan kreeg je dat tijdens het tentamen te horen.' Het waren misschien wel dezelfde kritische studenten die na de opstand in Parijs van mei 1968 in opstand kwamen en de aula en diverse universiteitsgebouwen bezetten. 'Ik was tegen', laat Baptist er geen gras over groeien. 'Er moest meer studenteninvloed komen, maar de eisen destijds gingen veel te ver: het idee van de radenuniversiteit en one man, one vote, waarbij de schoonmaakster evenveel te vertellen kreeg over het bestuur van de universiteit en het studieprogramma als de hoogleraar, vond ik idioot.' Baptist en zijn kameraden moesten zich uiteindelijk neerleggen bij

een sterk georganiseerd verzet van marxistische studenten. Het zijn deze en andere verhalen die zijn herinneringen aan het studentenleven levend houden.

En dan volgt het onvermijdelijke afstuderen. Aangezien de kersverse historicus tijdens zijn studie een jaar in het bestuur van de Nederlandse studentenraad had gewerkt, kende hij verschillende mensen bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschap. Daarnaast kregen mensen die daar aan de slag gingen een vrijstelling van militaire dienst, net als jonge academici die leraar werden. Zo wist hij een plek bij het ministerie te veroveren, waarna hij zich binnen een aantal jaren opwerkte tot beleidsmedewerker in de sector Hoger Onderwijs. Daar werkte hij onder meer aan de studieduurverkorting en de samenhang tussen het wetenschappelijk onderwijs en het hogere beroepsonderwijs. 'Uit eigen ervaring wist ik in ieder geval dat de studie korter kon', grapt Baptist. Wetsvoorstellen werden vervaardigd en de reacties van de minister op de opmerkingen van de Tweede Kamerleden op het wetsontwerp Herstructurering Wetenschappelijk Onderwijs werden gebundeld in een *memorie van antwoord*, waarvan Baptist eindredacteur was. 'Tijdens deze en andere werkzaamheden kwamen vaardigheden, opgedaan tijdens de studie Geschiedenis, goed van pas. Zo leerde Baptist op een academisch niveau nadenken, hoofd- van bijzaken onderscheiden en causale verbanden leggen. 'Maar om een functie als beleidsmedewerker op een departement te krijgen moet je concurreren met economen, bestuurskundigen, juristen en dergelijke. De vaardigheden die ik tijdens het studentenleven buiten de studie op de sociëteit heb opgedaan, waren dus broodnodig. Discussiëren, organiseren en besturen, dat leer je niet in je studie.' Het is volgens Baptist dan ook belangrijk om nieuwe dingen naast je studie te ontplooien om zodoende specifieke kwaliteiten te ontwikkelen. 'Tenzij je wetenschapper wilt worden, maar daarvoor heb ik niet voldoende zitvlees.'

Na acht dienstjaren bij het ministerie maakte Baptist de overstap naar de provincie Noord-Brabant. Bij de provincie werd hij hoofd Culturele Zaken, waar hij leiding gaf aan circa 40 medewerkers en werkte met een budget van vele tientallen miljoenen guldens. Vele spannende projecten passeerden de revue. Een van de leukste was de nieuwbouw van het Noordbrabants Museum. 'Je begint in 1982 met een zak geld en je eindigt met een museum, dat in 1986 werd geopend. En nog binnen het budget en de geplande tijd ook, daar ben ik nog steeds best een beetje trots op.' Het museum bleek geen eendagsvlieg, inmiddels is er een nieuwe vleugel aangebouwd en op 25 mei 2013 wordt het museum heropend. Ook deze functie bekleedde hij acht jaar, waarna hij de overstap maakte naar Economische Zaken, eveneens bij de provincie Noord-Brabant. 'In deze hoedanigheid moest ik Brabant promoten als een uitstekende vestigingsregio voor buitenlandse bedrijven en samen met de Kamers van Koophandel handelsmissies organiseren.' Ook hier werkte de Nijmeegse historicus met veel plezier, al ondervond hij aan den lijve hoe remmend de bureaucratie kon zijn.

Na zijn indrukwekkende carrière keerde Baptist terug bij zijn oude liefde geschiedenis. Als vrijwilliger verzorgt hij onder andere rondleidingen bij Nationaal Monument Kamp Vught. Tegelijkertijd is hij zich gaan verdiepen in de Tweede Wereldoorlog. 'Van het een kwam het ander: ik ging steeds meer

lezen. Al strandde ik in het negende deel van Lou de Jong.' Ook is hij naar Polen en Italië gefietst. Elke trap voerde hem verder terug in de geschiedenis, zeker omdat een land als Italië soms als een waar openluchtmuseum aandoet. 'Ik denk dat de studie daar wel iets mee te maken heeft, ik heb sindsdien toch een brede culturele interesse opgebouwd. Op dit moment zit ik Italiaanse kranten te lezen over de pausverkiezing.' Die taallessen zijn eveneens iets van de laatste tijd.

Tijdens zijn werkzame leven kwam Baptist Bouwman aan dit soort letterlijke en figuurlijke historische uitstapjes niet toe. Een drukke baan laat dat nu eenmaal niet toe, een actief bestaan dat Baptist altijd heeft opgezocht. Of hij spijt heeft van deze relatief late herleving van de geschiedenis? Niet echt, dat is immers het mooie van het verleden, dat wacht wel. En het is nooit te laat om te leren, Baptist is daar het levende bewijs van. De (achtjarige) studie is als een vruchtbare grond waarop mooie gewassen goed gedijen. Daarbij biedt het pensioen een bijkomend voordeel: er is geen druk, er is geen haast. 'Als ik er even geen zin in heb, ga ik golfen en volg ik nog steeds colleges, maar nu bij het Hoger onderwijs voor ouderen (HOVO). Dat is heerlijk.' Het beroepsleven van Baptist groeide uit tot een geschiedverhaal op zich, een verhaal dat hij met plezier terugleest. Geen toekomst is sterk genoeg om het verleden te verdringen.

Uit de Ivoren Toren informeert de *Ex Tempore*-lezers over de veelzijdige activiteiten van de medewerkers van *Geschiedenis*, in de ivoren toren van de wetenschap, maar ook erbuiten. Naast korte nieuwsberichten krijgen bovendien één of twee medewerkers de gelegenheid om zichzelf of hun onderzoeksproject voor te stellen.

Januari tot maart 2013

Liesbeth Claes won met haar onderzoeksvoorstel 'Munten met Macht: Autoriteitsboodschappen op de muntslag van de usurpatoren tijdens de Romeinse keizerrijk (27 v.Chr. - 210 na Chr.)' de van Gelderbeurs die elk jaar door het GeldMuseum te Utrecht wordt uitgeschreven.

Lien Foubert organiseerde samen met Tom Sintobin (ACW) op 23 en 24 januari een *expert meeting* over 'Tourism and Text' georganiseerd met Mike Robinson (University of Birmingham) en David Picard (New University of Lisbon) als keynote speakers. Naast sprekers uit verschillende afdelingen van de faculteit Letteren en Sociale Wetenschappen hebben ook Lien Foubert zelf en **Peter Rietbergen** er een lezing gegeven.

Wim van Meurs had een onderzoeksverblijf van twee weken aan het Institut für Ost- und Südosteuropaforschung in Regensburg in januari 2013, voor het boekproject: 'Bauernparteien in Südosteuropa und die politische Moderne, Ende des 19. bis Beginn des 20. Jahrhunderts'.

Jan Kuijs hield op 1 februari op het MeMO-congres te Utrecht een voordracht met de titel; 'Reforming chantries into collegiate chapters: loss of commemorative functions or not?'.

In februari werd de interfacultaire themagroep 'Tourism, Travel, Text', met **Lien Foubert** en Tom Sintobin als coördinatoren, goedgekeurd door de faculteiten. In de komende maanden zullen ze met geïnteresseerde collega's samenkomen om te praten over onderzoek.

Coen van Galen gaf op 21 maart de lezing 'Keeping the family spirit alive' tijdens het internationale congres 'Religion, Family and Conflict - A Cross-Cultural Approach to Succession and Inheritance in the Ancient and Medieval Mediterranean and Near East' op het Collège de France in Parijs.

Op maandag 25 maart heeft **Karin van Leeuwen** haar proefschrift 'Uit het spoor van Thorbecke. Grondwetsherziening en staatsvernieuwing in naoorlogs Nederland' verdedigd aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Stel je voor...

Koen van Zon

De afgelopen zomer bracht ik door in de UB, mijn aandacht verdelend tussen masterscriptie en onderzoeksvorstel. De een was de gedroomde opmaat naar de ander. In mijn scriptie analyseerde ik een debat in het Europees Parlement over directe Europese verkiezingen (1958-1960). Ik kon het niet helpen gaandeweg mee te gaan leven met de Europarlementariërs van weleer, die vrijwel zonder uitzondering hoopten ooit nog met een democratisch mandaat naar Straatsburg te kunnen pendelen. Maar hoe sympathiek en doorwrocht hun blauwdruk voor een democratische(re) Europese Gemeenschap ook was, hij belandde zonder pardon in de prullenbak van Charles de Gaulle (lees: de Historische Archieven van de Europese Unie in Florence, waar ik mijn archiefonderzoek deed). Daarmee had ik goud in handen voor mijn scriptie en het is de ironie van de geschiedenis dat ik mede door dit verworpen voorstel zelf tot een voorstel kon komen dat wél succes had.

Zodoende begon ik afgelopen oktober vrij geruisloos aan mijn tweede leven op de RU en daar ben ik nog altijd bijzonder blij om. In zes jaar studie is Nijmegen mijn nieuwe thuis geworden en ook voor de tweede keer voel ik mij aan de opleiding, ditmaal als collega, zeer welkom. Bovendien heb ik een project om mij stevig in vast te bijten, onder de werktitel *Democracy in Words and Deeds in the European Communities, 1950-1967*. Kort gesteld onderzoek ik hoe politieke actoren in de beginjaren van Europese integratie invulling gaven aan democratie op supranationaal niveau, zowel in woorden (in bovengenoemde parlementaire debatten) als in daden (bijvoorbeeld door het betrekken van boerenorganisaties bij het vormgeven van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid).

Juist nu is democratie in de EU een heet hangijzer. De eurocrisis en haar nasleep hebben in veel lidstaten de overtuiging gevoed dat Europese integratie de bijl legt aan de wortel van de nationale democratie en soevereiniteit. Vijftig jaar geleden hielden deze heikele kwesties ambtenaren en politici in Brussel en Straatsburg (ook?) al bezig. De komende tijd kijk ik dus geregeld met een schuin oog naar de actualiteit, want die verbinding met het heden is volgens mij juist wat geschiedenis tot een prachtig en waardevol vak maakt.

Erratum: In het vorige nummer stond bij de rubriek *Stel je voor...* de naam van Floris Solleveld verkeerd vermeld.

Recensies

Leo Wessels, Toon Bosch (red.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen: Vantilt, 2012) 703 blz.
ISBN 978-94-6004-081-8, 2e druk, 39.95 euro

Is „nationalisme“ – zoals de titel van dit boek suggereert de grootste gemene deler van de Europese geschiedenis van 1800 tot heden? En zo ja, wat is nationalisme dan eigenlijk? In de media wordt het begrip met groot gemak gehanteerd, zoals drie willekeurige citaten uit de NRC van het afgelopen jaar laten zien:

- Over de verkiezingen in Servië in mei 2012: “Ultranationalisten beschuldigen Tadic ervan Kosovo te hebben ingeruild voor het onzekere vooruitzicht op een EU-lidmaatschap.”
- Over Duitse identiteit in januari 2012: “Het Duitse bos is een bron voor verhalen en symboliek, voor nationalisme en sprookjes, zo is te zien op een expositie in Berlijn. Typisch is de voorliefde voor loden jassen en jagershoedjes.”
- Over demonstraties in Rusland in november 2012: “Vandaag is de Dag van Nationale Eenheid in Rusland, een dag waarop sinds 2005 de bevrijding van Rusland van de Poolse bezetting in 1612 wordt herdacht. Maar de dag wordt al jaren aangegrepen door ultra-nationalisten die hun Mars van de Russen houden. Ze willen dat president Vladimir Poetin plaats maakt voor een president die minder immigranten toelaat.”

Deze niet-representatieve selectie suggereert dat “nationalisme” iets is wat alleen ten oosten van Enschede plaatsvindt (en ten zuiden van Bergeijk, want ook de bijdragen over Vlaams nationalisme zijn talrijk).

“Nationalisme” is dus een buitengewoon elastisch begrip: Zoals de redacteurs in hun lijvige inleiding schrijven: “een kameleontisch verschijnsel: de veelvormigheid en kracht van het nationalisme” (p. 15). Daarom is het zelfs voor een boek van 700 bladzijden problematisch als afbakening. De bedenkers van het handboek hebben dit probleem opgelost door eerst het fundament te leggen met een zeer degelijke en inzichtelijke schets van de theorievorming en historiografie *over* nationalisme. Impliciet is dit een bekentenis: meer dan bij ande-

re grote historische thema's is het niet (meer) mogelijk om eerst een historisch panorama te ontvouwen om in tweede instantie aan theorievorming te doen. De historie van het nationalisme is eerder een afgeleide van de recente hausse in nationalismeonderzoek. Er zijn zelfs al onderzoekers die van de meta-niveau's geen genoeg kunnen krijgen en die zich aan een historiografie van het moderne nationalismeonderzoek (sinds de jaren '80) wagen. Hun conclusie is dat de theorievorming sterk is gevormd door de persoonlijke en nationale achtergrond van de theoretici: Miroslav Hroch en Ernest Gellner, die als grondleggers van de modernistische school een causaal verband poneerden tussen (economische) modernisering en nationalisme, kwamen zelf uit ongeveer de enige regio waar deze causaliteit werkelijk herkenbaar was: Tsjechië. In het leeuwendeel van Europa werd het idee van de natie geïmporteerd zonder dat een substantiële politieke of sociaaleconomische modernisering in gang was gezet.

In de inleiding passeren alle grote namen van Benedict Anderson tot Pierre Nora en Hans Kohn de revue. Verbazingwekkend is daarbij hoogstens de marginale aandacht voor de invloedrijke Rogers Brubaker, Katherine Verdery en het ontbreken van een radicale constructivist als Craig Calhoun of de Russische theorievorming van Julian Bromlej tot Valerij Tiškov. In het besluit van het theoretische hoofdstuk geven de redacteurs zelf toe dat er sprake is van een 'soms verwarrende veelheid van theorieën en perspectieven' (p. 101). Het is zeker niet de taak van een handboek om volledig te zijn of om nieuwe perspectieven voor verder onderzoek te identificeren. Toch besluit de recensent het gevoel dat het nationalismeonderzoek na de enorme boost van de jaren tachtig en negentig weinig nieuws te bieden heeft. De studies naar het politieke *waarom* van natievorming en studies naar het cultureel-constructivistische *hoe* ervan zijn voor geen onderzoeker meer te overzien. Het schijn debat tussen A.D. Smith en B. Anderson wordt breed uitgemeten en wekt de suggestie van dynamiek en controverse, hoewel Rogers Brubaker dit schijn debat al twintig jaar geleden als "flogging a dead horse" afdeed. De conclusie dat 'elk perspectief zich daarbij richt op andere aspecten' en dat de reikwijdte van de zo verkregen inzichten wordt bepaald door de context die door dat perspectief zelf wordt afgebakend" is een dooddoener en doet geen recht aan de verder zeer leesbare en degelijke gids door de jungle aan theorievorming en historiografische paden.

De tweede "helft" van het boek (bijna 600 blz.) is chronologisch ingedeeld met 1815, 1848, 1914 en 1945 als klassieke cesuren. Een willekeurige bloemlezing uit meerdere eeuwen nationalismegechiedenis bevestigt de diversiteit en vooral het belang van de gekozen insteek. De auteurs laten zien dat het begrip "natio" veel ouder is dan de natie en het nationalisme en dat met de opkomst van de moderne staat het streven naar homogenisering van de bevolking lang voor de negentiende eeuw begon. Toch blijft de Franse Revolutie, als cesuur van het *moderne* nationalisme dat de standenlogica doorbreekt en ook of zelfs juist het gewone volk op een voetstuk plaatst en mobiliseert, onaangevochten. De opkomst van nationale bewegingen in heel Europa rond 1848 volgt qua onderzoek de gebaande paden, al is de leesbaarheid en systematiek van het betoog in deze historische wirwar bewonderenswaardig. Hier voeren de "invention of

tradition" en lieux de memoire van het Hermannsdenkmal tot de Nachtwacht de boventoon.

Positief te vermelden is het feit dat de aloude tweedeling in een verlicht staatburgernationalisme in West-Europa en een duister of zelfs racistisch nationalisme in het Oosten hier niet meer gecolporteerd wordt – de vervlechting van ideeën en politieke praktijken was vele malen complexer. Om dat te illustreren worden Poolse en Nederlandse natievorming back-to-back behandeld. De keuze van de besproken landen impliceert hier een Oostgrens van Europa: de Servische filoloog Vuk Karadžić wél, de Oekraïne en Roemeense nationale dichters Taras Sjevtsjenko en Mihai Eminescu niet, de Griekse officier Alexander Ypsilantis wél en Krisjanis Barons, als de Letse tegenhanger van de gebroeders Grimm, wederom niet.

Onvermijdelijk ontstaat zo het beeld dat de negentiende eeuw een periode van culturele bloei en ontplooiing was, ook al wordt de klassieke mythologie van 'het ontwaken van de naties' grondig onderuit gehaald. De twintigste eeuw als 'age of extremes' (Hobsbawm) roept daarna het beeld op van volkenmoord, rassenwaan en eugenetica. De auteurs laten hier in hun evenwichtige maar niet drammerige betoog zien dat dit geen Teutoons specialisme was, maar dat 'volksgezondheid' het hele spectrum van drinkwaterkwaliteit tot gedwongen sterilisatie en huwelijksverboden omvatte. Eugenetica was in het interbellum net zo zeer een ideaal en praktijk in Scandinavië, de Verenigde Staten en landen in Zuid-Europa als in Duitsland.

In het afsluitende hoofdstuk over nationalisme in Europa na 1945 komen belangrijke facetten als de Europese integratie, dekolonisatie en het Duitse *Verfassungspatriotismus* aan de orde. Hoewel het naarmate de geschiedenis dichterbij komt steeds moeilijker wordt om recht te doen aan alle relevante en actuele vraagstukken, valt toch op dat Willy Brandt en Max van der Stoep ontbreken, terwijl Rainer Werner Fassbinder en Ruud Lubbers wel een plaats in het register veroverd hebben. Gezien de pan-Europese ambitie van het boek is het niet verrassend dat nationalisme in Oost-Europa en op de Balkan een 'gelijkwaardige' plaats krijgen in het boek zonder dat de suggestie omgekeerd gewekt wordt alsof etnisch geweld een beschavingsprobleem is dat 'wij' in "het Westen" niet (meer) kennen.

Twee thema's komen daarbij duidelijk tekort: de relatie nationalisme-communisme en het einde van Joegoslavië. Nationalisme in Oost-Europa wordt vooral opgehangen aan de omgang met nationale minderheden en daaruit volgende spanningen tussen communistische broederstaten. Naast deze *politieke* kant verdiende ook het fascinerende *culturele* fenomeen van het 'nationaal-communisme', de selectieve en problematische rehabilitatie van het nationale voor-communistische verleden in de partijgeschiedenisboeken van Sovjetrepublieken en Oost-Europese staten meer aandacht. Uiteindelijk vormde deze fragiele en tegenstrijdige canon de basis voor het herschrijven van de geschiedenis na 1989/1991, van de rehabilitatie en heiligverklaring van tsaar Nicolaas II tot de herbegraving van een Dimitrie Cantemir in Roemenië of László Rajk in Hongarije. Een apart hoofdstuk (100 blz. meer) verdient ook de tijd na het

einde van de Koude Oorlog. Dit is een wens voor de volgende editie: het huidige aantal van 25 bladzijden geeft te weinig ruimte voor globalisering, regionalisme én een diepgaande analyse van de recentste uitbarsting van nationalisme in Europa. Het uiteenvallen van Joegoslavië wordt in vijf (!) pagina's als geopolitiek vraagstuk weggezet. Tussen de passages ervoor over Samuel Huntington en globalisering als het "einde van de natiestaat" erna is het een vreemde eend in de bijt.

Met talrijke fraaie illustraties, digitale kaarten op maat gemaakt bij verschillende periodes en thema's en een personenregister is dit handboek van Leo Wessels en Toon Bosch de 40 euro dubbel en dwars waard. De ruggengraat van deze historische bestseller van de Nijmeegse uitgever Vantilt vormt de academische expertise en didactische ervaring van de auteurs.

Wim van Meurs, UHD Politieke Geschiedenis

De Geschiedenis meester

In deze rubriek presenteren wij traditiegetrouw en met trots de lijst van afgestudeerden van het collegejaar 2011-2012. We feliciteren alle geslaagden van harte en wensen ze een mooie loopbaan toe.

Arts, J.A.P., *Het uiterlijk van de homo-emancipatie. Een onderzoek naar de dressuur van het lichaam en de omgang met kleding binnen de Nederlandse homoseksuele emancipatiebeweging; van het Interbellum tot de jaren tachtig.* (31-08-12, Derks en Rosen-daal, AG)

Assen, I.A.E. van, *Kantoren van de Vierde Macht. Over de macht van ambtenaren en de verbeelding daarvan in ministeriële architectuur.* (13-08-12, Aerts en Hoetink, P&P)

Beijst, J., *De keizer als filosoof. De receptie van Marcus Aurelius 300 -1600.* (23-04-12, Hekster en Raedts, RA)

Boijmans, T.H.G., *Sociaal-liberalisme en sociale politiek 1901-1913.* (13-08-12, Kaal en De Jong, P&P)

Booij, N., *Eenheid door verscheidenheid. De rol van het onderwijs in het proces van natievorming in de lange negentiende eeuw.* (15-08-12, Leenders en Van Meurs, P&P)

Brentjens, J.C.P.M., *De legitimatie van Koninklijk gezag na de investituurstrijd.* (29-08-12, Roest en Raedts, RA)

Buunk, M., *Politiek leiders over politiek leiders. De visie van Woodrow Wilson, Franklin D. Roosevelt en John F. Kennedy op politiek leiderschap en representatie.* (09-12-11, Kaal en Geurts, P&P)

Cate, R.C.A.H. ten, *Onze geschiedenis dwingt ons tot een strijd die niet vrijblijvend is, maar wel noodzakelijk'. Geert Wilders en de historisering van de actualiteit.* (09-01-12, Kaal en Mak, AG) /, PG

Cobben, M.F.M., *Parlementaire controle en parlementaire enquête. Het handelen van minister-president Lubbers met betrekking tot de paspoortaffaire (1984-1988).* (09-11-11, Bos en Kaal, P&P)

Dijk, J.L. van, *Nederlandse staatsvorming en het Nederlandse vluchtelingenbeleid tijdens de Eerste Wereldoorlog: een casusbenadering van vluchtoord Nunspeet en interneringsdepot Harderwijk*. (17-04-12, Leenders en Kaal, AG)

Ector, N.E.M.H., *Wrede despoot of lieveling van een godin? De beeldvorming van Domitianus in antieke, literaire bronnen tegenover zijn zelfrepresentatie op zijn munten*. (30-08-12, De Haan en Slootjes, RA)

Elst, R.J.M. van der, *Fascistisch Falen? Een onderzoek naar de verklaringen voor het wel of niet succesvol worden van verschillende kleine extreemrechtse politieke partijen in Nederland tussen 1933 en 1936*. (09-01-12, Leenders en Gijzenbergh, P&P)

Graste, M.A.E., *Het geschonden copyright van Rome. Onderzoek naar de beeldvorming over Rome en Constantinopel tussen 355 en 363 in antieke teksten en op munten*. (09-07-12, Burgersdijk (GLTC) en Hekster, RA)

Groenen, I., *Aan hare schuldige schande overgelaten. Stigmatisering van ongehuwde moeders in negentiende-eeuws 's-Hertogenbosch, en de invloed hiervan op de levens van deze vrouwen*. (31-10-11, Janssens en Kok, AG)

Hage, E.S., *Door het oog van de camera. Een onderzoek naar het functioneren van en de betekenisgeving aan koloniale fysisch-antropologische foto's in Nederland, gemaakt tijdens de Noord-Nieuw-Guinea-Expeditie in 1903*. (29-08-12, Mak en Eickhoff, AG)

Hensen, C.M.A., *Sprookjes in dienst van 'der Führer'. Het Grimmerfgoed in de nationaalsocialistische volkskunde*. (17-07-12, Kaal en Kirkels, AG)

Herik, R. van den, *De zwarte soldaat in de Amerikaanse burgeroorlog (1861-1865). Memory politics in monumenten en films*. (19-01-12, Eickhoff en Derks, AG / CG)

Heuvel, E. van den, *Vluchtelingenopvang & Volksopvoeding. De machtsdynamiek tussen de directie en de bewoners van het vluchtoord Uden*. (14-02-12, Mak en Janssens, AG / ESG)

Heuvel, H.P.L. van den, *Utrique Fidelis. Aan beiden Trouw. Een casestudy met betrekking tot de scheiding van Kerk en Staat: Zeven priester-politici in de Nederlandse Staten-Generaal van 1946 tot 1993*. (27-08-12, Aerts en Dols, P&P)

Hoekman, G.J., *Augusta de Wit (1864-1939), racistisch of sociaal feministe? Een overzicht van de koloniale beeldvorming over de koloniale ander*. (30-03-12, Mak en Eickhoff, AG)

Hogendijk, T., *1814: grondrechten in verval? Een onderzoek naar de grote afwezigheid van grondrechten in de Grondwet van 1814 in verhouding tot de voorgaande staatsregelingen en nakomende Grondwet van 1815*. (22-08-12, Van Leeuwen en Aerts, P&P)

Hoogenhoff, R. Van den, *Twintig jaar na Indië. De Nederlandse perceptie van de dekolonisatie afgeleid uit de reactie op buitenlandse dekolonisaties, 1965-1975.* (28-10-11, Van Meurs en Kirkels, PG)

Hoogmoed, J.J. van, *"Gij zijt militair en moreel ongeslagen." Herinneringsboeken van Indië-veteranen uit de periode 1947-1949 en de conjunctuur van representaties van slachtofferschap.* (28-08-12, Eickhoff en Derks, AG)

IJben, L., *"En wanneer beginnen jullie eigenlijk aan kinderen?" Een vergelijkend onderzoek naar de beeldvorming van kinderloosheid in het tijdschrift Sekstant en het vrouwentijdschrift Margriet van 1965 tot 1985.* (16-07-12, Janssens en Bultman, AG)

Kremers, F.W., *Waren de Spanjaarden Goden? Een onderzoek naar de perceptie van de Spanjaarden door de Azteken.* (23-07-12, Geurts en Rietbergen, AG)

Jacobs, B.E.W., *Vroeger was alles veiliger. De invloed van beeldvorming van terrorisme-management op het onveiligheidsgevoel in Nederland in de periodes 1970-1978 en 2001-2006.* (28-06-12, Ensel en Derks, CG)

Jong, R.C. de, *De overheid heeft er voor te waken.' Nationaal beleid en lokale praktijk ten aanzien van buitenlandse prostituees in Nederland in het laatste kwart van de negentiende eeuw.* (24-01-12, Mak en Van Meurs, AG)

Kerris, P.G.J., *Van Uitspraak naar Afspraak. De parlementaire geschiedenis van de Ladder van Lansink, 1979-1993.* (21-10-11, Van Meurs en Marteel, P&P)

Kers, M.T., *Satyagraha en het interculturele theater in de jaren tachtig: een opera als fenomeen van culturele herinnering. Over de Indiase identificatie met interculturele producties uit het Westen in de afgelopen dertig jaar.* (01-10-11, Rietbergen en Geurts, CG)

Kleve, C.J.M., *Lieve Heit en Mem.' Een onderzoek naar integratie en identiteitsconstructie aan de hand van een persoonlijke briefwisseling.* (16-12-11, Bras en Mak, AG)

Klomp, R.G.M.H., *De (on)mogelijkheid van een moderne Holocaust herinnering. Een analyse van de vorming van een Holocaust herinnering in fictieliteratuur, films, websites, popmuziek en videogames; de daarin opgevoerde verantwoording van auteurschap over het Holocaustverleden en de verhouding van deze herinneringen tot het contemporaine Amerikaanse Holocaustdiscours.* (31-08-12, Rietbergen en Bange, AG)

Knippenberg, S.P.W., *Les girouettes politiques de Nimègue. Politiek windvanenendrag in het arrondissement Nijmegen in de overgangperiode van de Bataafs-Franse tijd naar het Koninkrijk der Nederlanden.* (07-05-12, Rosendaal en Marteel, P&P)

Knuvers, S.J., *Augustales en quinquennales in de lokale politiek van Ostia*. (24-08-12, Van Galen en Slootjes, RA)

Kools, C.F.A., *Publieke vrouwen: gedoemd of een miserabel lot? Over de huwelijkskansen van prostituees in de steden Breda, 's Hertogenbosch en Rotterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw*. (28-06-12, Janssens en Kok, AG)

Kunzler, T.M.J., *De Bataafse en Helvetische Republieken. Vergelijking in de autonomie van het revolutionaire grondwetgevingsproces en de receptie van de unitaire grondwetten van 1798*. (13-06-12, Rosendaal en Geurts, P&P)

Leengoed, M.A.H. van, *De Raad van Europa en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Politieke vraagstukken bij het ideaal van de mensenrechtenbescherming*. (22-08-12, Van Leeuwen en Kaal, P&P)

Leeuw, S.E. de, *Macht en onmacht. Een verbeelding van Engelse vorstinnen in film in het licht van gendergeschiedenis en feministische filmwetenschap*. (16-07-12, Janssens en Bultman, AG)

Lubberman, N., *De NSB en de Nationale Identiteit. De verschillende interpretaties van de palingenethische mythe binnen de Nationaal-Socialistische Beweging*. (07-10-11, Van Meurs en Kirkels, PG)

Maessen, R.J.M., *De inrichting van een parlementair huis. Debatten en discussies rondom de introductie van een nieuw Tweede Kamergebouw (1970-1981)*. (23-11-11, Hoetink en Aerts, P&P)

Mulders, S., *Een vergeten verleden? Over de werking van een lieu de mémoire en de ontwikkeling van de Duitse militaire begraafplaats in Ysselsteyn en de Vredeskerk Venray in het Nederlandse collectieve geheugen*. (21-08-12, Rosendaal en Eickhoff, AG)

Müller, T.K.F., *Kiezen of delen? De wijze van het verkiezen van Eerste Kamerleden in het Nederlandse bicamerale stelsel van 1815 tot en met 1983*. (29-08-12, Van Baalen en Hoetink, P&P)

Quaadvlieg, T.J., *Het treffen van twee werelden. Over de totstandkoming van koloniale kennis door zending en wetenschap in Noord Nieuw Guinea*. (29-08-12, Mak en Eickhoff, AG)

Reijlink, A.J., *De aandacht voor de War on Terror in cartoons. Een vergelijking tussen het NRC, de Volkskrant en de Telegraaf*. (27-07-12, Geurts en Rietbergen, AG)

Remijnse, N.A.G.J., *De concepties en ideeën van paus Gregorius VII en Hendrik IV tijdens de Investituurstrijd*. (29-06-12, Raedts en Slootjes, RA)

Roose, F.P., *Het Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland. Een onderzoek naar de Joodse herinneringsgemeenschap.* (31-08-12, Ensel en Eickhoff, AG)
Rouhof, I., *Paars: een toonbeeld van machtspolitiek? Een onderzoek naar morele kwesties op de politieke agenda in Nederland.* (30-08-12, Hoetink en Kaal, P&P)

Scheepers, S.F.M., *Party like it's 1773? De huidige Tea Party beweging en de toe-eigening van de Boston Tea Party.* (12-09-11, Geurts en Van Meurs, AG)

Scholten, J.P., *Een revolutionaire discussie; Eén en ondeelbaarheid in de Eerste Nationale Vergadering.* (11-01-12, Rosendaal en Geurts, P&P)

Schwarze, A.J.F., *'Een debat van de machtelozen' De reacties van het Nederlandse parlement op het Duitse eenwordingsproces 1989-1990.* (31-01-12, Van Meurs en Kaal, P&P)

Simons, M.F.J., *Van kamp naar gezellenhuis. Een onderzoek naar de opname van Displaced Persons door Nederland na de Tweede Wereldoorlog.* (29-08-12, Mak en Bultman, AG)

Slob, W., *Monniken in hun beperkte buitenruimte.' Functioneel, symbolisch en spiritueel gebruik van de kloostertuin op basis van het kloosterplan van St. Gallen.* (30-08-12, Raedts en Slootjes, RA)

Smeets, R.J.G., *Het commissiestelsel van de Tweede Kamer. Kamerleden over het functioneren van de commissies binnen de Nederlandse parlementaire democratie.* (30-08-12, Hoetink en Van Baalen, P&P)

Stinges, J.R., *Politiek ritueel op de Rijkspartijdagen van de NSDAP 1923-1938.* (22-08-12, Nijenhuis en Kirkels, P&P)

Uden, T.B.M. van, *Waakzaam te midden van chaos. Het intellectueel engagement van het Comité van Waakzaamheid tegen het nationaalsocialisme, 1936-1940.* (29-08-12, Eickhoff en Ensel, AG)

Ven, J.A.A. van de, *'Een land in herinneringen.' Het collectieve geheugen van Poolse immigranten en hun nazaten: 1900 tot heden.* (27-07-12, Brabers en Monteiro, AG)

Verleijdsdonk, D., *Mad monk of Dark servant of destiny?, Raspoetin in film, 1932-1996.* (31-10-11, Rietbergen en Geurts, CG)

Verstegen, J.J.H., *Mannelijkheid en Martelaarschap in contemporaine filmnarratieven over Che Guevara.* (31-10-11, Janssens en Klep, AG)

Wapenaar, L., *Strategie en Succes. De rol van NGO's in het Nederlandse mensenrechtenbeleid inzake Polen (1981-1984) en Bosnië-Herzegovina (1990-1995)*. (30-08-12, Leenders en Van Meurs, P&P)

Willems, L.P.J., *Tussen utopie en werkelijkheid. Stedenbouwkundige problemen en oplossingen in Antwerpen: Het Linkeroeverplan van Le Corbusier c.s.* (30-12-11, Ensel en Eickhoff, CG)

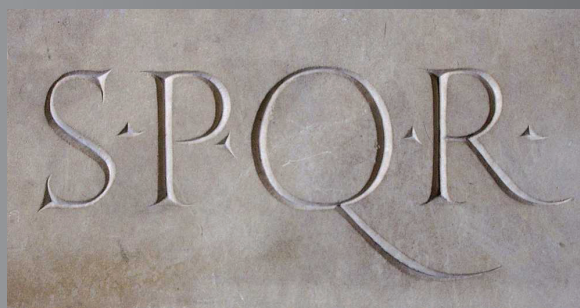
Wolterink, J.R., *Romanitas versus Amerikaanse Vrijheid. De representatie van het Romeinse rijk in Amerikaanse films 1944-1964*. (14-08-12, Hekster en Geurts, RA)

Worms, S., *Musserts kinderen. Een verkennende studie naar de vergeten geschiedenis van de NSB-kinderkolonie Westerhelling te Nijmegen*. (23-08-12, Rosendaal en Savenije, AG)

Zwan, J.M. van der, *The Great Migration Blues 1910-1940*. (18-06-12, Geurts en Rietbergen, AG)

In de volgende Ex Tempore:

Rome

(Advertentie)

Pen Shop

**Van Welderenstraat 40
Nijmegen
Tel. 024-3229032**